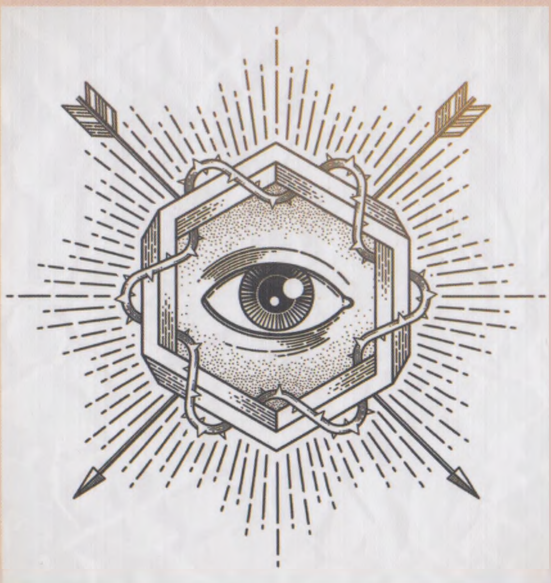
YASANIN GÖZÜ

Michael Stolleis

Almancadan Çeviren: Arif Çağlar

AYRINTI

FELSEFE

MICHAEL STOLLEIS

1941 yılında Ludwigshafen'da doğan Michael Stolleis, Heidelberg ve Münih'te hukuk bilimi yanı sıra Alman dili ve filolojisi ve sanat tarihi öğrenimini 1965 yılında tamamlamış, 1967 yılında doktorasını almış ve 1973 yılında Münih Üniversitesi nde kamu hukuku, yakın zaman hukuk tarihi ve kilise hukuku tarihi üzerine yaptığı çalışmasıyla profesör unvanını kazanmıştır. 1974 yılından başlayarak 2006 yılında emekliye ayrılıncaya dek Johann Wolfgang Goethe Üniversitesi'nde (Frankfurt am Main) kamu hukuku ve hukuk tarihi profesörü olarak, 1991-2009 yılları arasında da yine aynı kentte Avrupa Hukuk Tarihi Max-Planck-Enstitüsü Müdürü olarak çalışmıştır. 1991 yılında Deutsche Forschungsgesellschaft'ın Leibniz ödülüne, 1995 yılında İsveç İmparatorluk Bankası Araştırma ödülüne ve 2000 yılında Balzan ödülüne layık görülen Stolleis, Lund, Toulouse ve Padua üniversiteleri şeref doktoru unvanını taşımaktadır; Mainz, Göttingen, Berlin Bilim Akademileri ve Frankfurt ve Lund Bilim Toplulukları üyesidir.

Araştırmaları 16.-20. yüzyıl hukuk ve bilim tarihi, kamu hukuku, yeniçağ başlangıcında hukuk, yakın dönem hukuk tarihi ve devlet ve sosyal hukuk düşüncesi konularını kapsayan Michael Stolleis'ın çok sayıda kitap ve makalesi arasından birkaç örnek olarak şu kitapları sayılabilir: *Staatsrason, Recht und Moral in philosophischen Texten des späten 18. Jahrhunderts* (*18. Yüzyıl Sonlarında Devlet Düşüncesi, Hukuk ve Ahlak*), 1972; *Gemeinwohlformeln im nationalsozialistischen Recht* (*Nasyonal-Sosyalist Hukukta Kamu Yararı Formülasyonları*), 1974; *Quellen zur Geschichte des Sozialrechts* (*Sosyal Hak ve Hukuk Tarihi Kaynakları*), 1976; *Staat und Staatsrason in der frühen Neuzeit* (*Yeniçağ Başlarında Devlet ve Devlet Düşüncesi*), 1990; *Deutsche Juristen jüdischer Herkunft* (*Yahudi Kökenli Alman Hukukçuları*), 1993; *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland* (*Almanya'da Kamu Hukuku Tarihi*), 1988-2017 (4 Cilt).

Ayrıntı: *1493*
Felsefe Dizisi: 43

Yasanın Gözü
Bir Metaforun Tarihi
Michael Stolleis

Kitabın Özgün Adı
Das Auge des Gesetzes. Geschichte einer Metapher

© Verlag C.H.Beck oHG, München 2014

Dizi Editörü
Güçlü Ateşoğlu

Almancadan Çeviren
Arif Çağlar

Yayıma Hazırlayan
Güçlü Ateşoğlu

Son Okuma
Tufan Karaağaç

Kapak Tasarımı
Gökçe Alper

Dizgi
Kâni Kumanovalı

Baskı ve Cilt
Ali Laçin - Barış Matbaa-Mücellit
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. C Blok No. 286
Topkapı/Zeytinburnu - İstanbul - Tel. 0212 567 11 00
Sertifika No: 46277

Birinci Basım: *Mart, 2021*

ISBN 978-605-314-505-9
Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Basım Dağıtım San. ve Tic. A.Ş.
Hocapaşa Mah. Dervişler Sok. Dirikoçlar İş Hanı
No: 1 Kat: 5 Sirkeci - İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

twitter.com/ayrintiyayinevi facebook.com/ayrintiyayinevi instagram.com/ayrintiyayinlari

Yasanın Gözü
Bir Metaforun Tarihi

Michael Stolleis

AYRINTI

İçindekiler

Türkçe İkinci Basıma Önsöz 7
Yasanın Gözü 9
Çevirenin Notu 76
Kaynakça 87
Dizin 96

Türkçe İkinci Basıma Önsöz

Almanca derslerinde şiir ezberlemenin zorunlu olduğu eski dönemlerde Friedrich Schiller'in 1800 yılına ait *Çan Şarkısı* bu ezberlerden biriydi. Tahtaya kalkıp bu ezberi okumak en azından şiirin uzunluğu nedeniyle pek hoş bir şey sayılmazdı. Öte yandan bu şiirdeki birçok veciz söz Almancanın "unutulmaz sözler"i arasındadır ve bunlardan biri de az ya da çok alaylı bir ifadeyle polis için kullanılan *yasanın gözü* metaforudur.

2001 yılında davet edildiğim bir konferans bu metaforu yeniden aklıma getirdi ve tarihini araştırmaya başladım. Başlangıçtaki bu küçük iş eskiçağa kadar uzanan kaynaklarla, değişik anlam ve resimlerle örülü büyük bir hacme ulaştı. İnsan gözü herhalde tüm kültürlerin zihninde dinî, felsefî, sosyal ve nihayet hukuki bağlamları olan mucizevi bir şeydir. Tanrı'nın bu dünyadaki iyi niyetli ve müstebit temsilcisi konumundakiler, yani gece-gündüz ne olup bittiğini bilmek için özel "polisler"ini memur eden her türden hükümdar ve egemen de Tanrı gibi her şeyi görür ve bilir. Fransız Devrimi'nde göz bir gözetim mercisi (*Vigilance*, uyanık bekçi (ç.n.)) olmuş ama hükümdarın değil yasanın (*La Loi*) yaşamı belirleme işini denetlemeyi üstlenmiştir. Bugün artık yerkürenin çevresinde dönen kameralı peykler de Tanrı gibi "her şeyi" görür oldu. Tanrı, hükümdar, polis ve gizli polis teşkilatı her şeyi izleyebilir olmuşsa bunun bir yanı huzur verici, diğer yanıysa endişelendiricidir.

2001 yılında verdiğim bir konferansın *Tarih Heyeti Yıllığı*'nda (*Jahrbuch des Historischen Kollegs*, Münih, 2002, s. 15-43) basılan metni, sonunda elinizde tuttuğunuz bu kitaba dönüşerek C.H. Beck Yayınevi tarafından yayımlandı (Münih, 2004, 3. Basım: 2014). Bu metin, birçok arkadaşımın bana "göz" resimleri göndermesine ve benim de Şam ve Halep pazarlarında torunlarım Aziza'ya ve Widad Chatta'ya nazarlıklar satın almama neden oldu ve zaman içinde on değişik dile çevrilerek yayımlandı.

Arif Çağlar'ın *Yasanın Gözü - Bir Metaforun Tarihi* başlığıyla Türkçeye aktardığı bu kitabın şimdi yeni bir basımının yapılıyor olması benim için büyük bir sevinç kaynağı; çevirmene ve yayınevine teşekkürlerimi sunarım.

Michael Stolleis
Kronberg, 1 Nisan 2020

I

"Yasanın gözü nöbettedir!"* Biraz modası geçmiş ve duruma ya da söyleniş şekline göre alaycı, rahatlatıcı ya da uyarıcı bir anlam taşıyan bu sözle genellikle kastedilen şey yurttaşı yasayı çiğneyenlere karşı koruyan polistir. Yurttaş uyusa bile polis "nöbettedir." Atasözleri ve deyimlerle ilgili sözlüklere[1] bakılacak olursa hep aynı göndermeyle karşılaşılır: Friedrich Schiller'in kimi zaman hafiften alaya da alınan ve 1800 yılı *Şiir Yıllığı*'nda ilk kez basılan, devlet ve toplum düzeninin övgüsü olarak yazdığı o pek ünlü *Çan Şarkısı*'nda şu mısralar vardır:

"... Karanlıklar
Örtse de yeryüzünü
Yurttaş güvendedir,
Menfurca kötülükleri uyandıran gece
Korkutamaz kimseyi
Yasanın gözü nöbettedir."

---

* Bu kitabın metni Theodor Schieder anısına düzenlenen *Theodor-Schieder-Gedächtnisvorlesungen* konferanslar dizisinde 20 Kasım 2000 tarihinde Münih'te sunduğum konuşmanın ve yayının (*Jahrbuch des Historischen Kollegs*, Münih, 2001, s. 15-43) görsel malzeme ve metin olarak genişletilmiş halidir. *Historisches Kolleg*'e denememin yenilenmesine izin verdiği için teşekkür ederim. Ama özellikle her türden göz tasvirine dikkatimi çeken ve eleştirel bir gözle yazdıklarımı okuyup yorumda bulunan çok sayıda arkadaşıma ve meslektaşıma teşekkür borçluyum.

1. G. Büchmann, *Geflügelte Worte. Der Zitatenschatz des deutschen Volkes*, Haz. W. Hoffmann, 34. Basım, Frankfurt, Berlin, 1981, s. 128. Ayrıca: Grimm, *Deutsches Wörterbuch* (IV/I, 1897), Sütun 4047'de yalnızca Schiller'in *Çan Şarkısı*'na gönderme vardır.

Schiller'in bu şiirde kurduğu bağlantı apaçıktır: Bir yanda gecenin karanlığından yararlanarak yasaları çiğnemek için harekete geçmeye hazırlanan "menfur" bir kötü vardır, diğer yanda "yurttaş güvendedir." Mükemmel bir devlet düzeni,[2] devletin yasaları ve her türlü tehlikeyi savmak ve güvenliği sağlamakla yükümlü hukuk devletinin uygar polisi yurttaşı uykusunda korumaktadır. Yurttaş, kurumlara duyduğu güvenle huzur içinde gözlerini yumabilir. Yurttaşın korunmasını devlet üstlenmiştir;[3] yasanın gözü her yerde nöbettedir. Karanlıkta harekete geçen "yeraltı" ve nöbetteki uyanık devlet bir tür iç savaş içinde karşı karşıyadır. Yurttaş, günümüzde herhangi bir suçun masum kurbanı olduğunda uyanık olma yükümlülüğünü yerine getirememiş olan devletten tazminat isteyebilir.[4]

Pek kolaymış gibi görünen "yasanın gözü" metaforunun "polis" sözcüğüne aktarımı, biraz daha yakından bakılınca tuhaf bir hal alır. "Yasa" denilen şey gözü olan bir canlı değil, temsilî demokrasinin koşulları içinde meclis çoğunluğunun anayasa kurallarına göre belirlediği ve hukuki bağlayıcılığı olan normatif bir metindir. Gerekli formaliteler yerine getirildiği sürece ve daha temel bir yasaya, özellikle anayasaya aykırı olmadıkça ilke olarak yasa metninin içeriğinin hangi konuyla ilgili olduğu önemli değildir. Bu şekilde tanımlanan yasanın "gözü" diye bir şeyden nasıl söz edilebilir? Uyumayan, her şeyi gözleyen ve hatta gelecekteki tüm dava konularını yasa metni içinde öncelemek gibi her türlü önlemi alabilecek yetide ve ihtiyatta olan bu insana benzer kurgunun altında yatan şey nedir?

2. M. Raeff, *The Well Ordered Police-State. Social and Institutional Change through Law in the Germanies and Russia 1600-1800*, New Haven, 1983.

3. Niklas Luhmann, *Vertrauen. Ein Mechanismus der Reduktion sozialer Komplexität*, genişletilmiş 2. Basım, Stuttgart, 1973.

4. 11 Mart 1976 tarihli *Gesetz über die Entschadigung für Opfer von Gewalttaten* yasası (OEG), BGBI, I, 1181. Bu konuyla ilgili olarak bkz. M. Stolleis, "Entschädigung für Opfer von Gewalttaten - erste Konkretisierungen durch die Rechtsprechung", *Im Dienste des Sozialrechts. Festschrift für G. Wannagat*, Köln ve diğ., 1981, s. 579-98 (s. 583 vd).

İlk yaklaşımda 19. ve 20. yüzyıl kaynaklarına bakıldığında güzel sanatlar ve edebiyatta ve hatta bilimde gözle ilgili neredeyse sonsuz sayıda metafor ve simgeyle karşılaşmak mümkündür. Belki bir "eleştirinin gözü"nden hatta "bilimin gözü"nden söz edildiği görülebilir ama parlamenter yasamanın, hukuk devletinin ve yasaların denetimindeki polis

Hannover Kralığı Hukuk Gazetesi'nin (*Juristische Zeitung für das Königreich Hannover*) 1.1.1826 tarihli 1. sayısının kapak resmi (Max-Planck-Institut für Europäische Rechtsgeschichte, Bibliothek)

gibi kavramların gelişim gücü göz önünde bulundurulduğunda Schiller'in kullandığı anlamda, yaygın ve belirleyici olması beklenen "yasanın gözü" simgesine hemen hemen

hiçbir yerde rastlanmamaktadır. Anlaşılan Restorasyon ve "Vormärz" dönemlerindeki* anayasa hareketi, bağımsız yargı ya da "hukuk devleti"yle ilgili öncü fikirler için bu imgenin yeterli bir cazibesi olmamıştır.

Yine de en azından 1826'da *Juristischen Zeitung für das Königreich Hannover*'in (*Hannover Krallığı Hukuk Gazetesi*'nin) kapağında böyle bir örnek bulunmaktadır. Derginin kapağında hükümdarın asası, zeytin dalı, kanun kitabı ve terazi figürlerinin oluşturduğu bütün, onlara yukarıdan bakan "yasanın gözü"nün denetimi altındadır. Burada resmedilen şey yasaların bağlayıcılığında adalet, sertlik ve yumuşaklıkta ifadesini bulan anayasal hukuk devletidir. O zamanlar henüz gerçek anlamıyla modern bir anayasa devleti olmayan Hannover Krallığı bu özelliğe ancak 1833 yılında kavuşmuştur ama *Juristische Zeitung*'u (*Hukuk Gazetesi*'ni) yayımlayan adliye teşkilatında "hukuk devleti" isteyen liberal umutlar vardır. Robert von Mohl'un 1832/33 yılında yayımlanan *Die Polizeiwissenschaft nach den Grundsätzen des Rechtsstaates* (*Hukuk Devleti Esaslarına Göre Polis Bilimi*) adlı önemli eserinde dönemi belirleyen "Rechtsstaat" (hukuk devleti) sözü ilk kez bir kitabın başlığında kullanılmıştır.[5] Hukukun

* Restorasyon Dönemi özellikle 1815-1830 tarihleri arasında Avrupa'da Fransız Devrimi'yle iktidarlarına son verilmiş hanedan ve soyluların yeniden iktidara getirilmeye çalışıldığı dönemdir. Almanya'da 1848 sonrası döneme de bazen bu ad verilir. 1815 yılındaki Viyana Kongresi'yle ya da Fransa'daki 1830 Temmuz Devrimi'yle Mart 1848/1849 Devrimi arasında kalan tarihsel döneme devrim öncesi anlamında *Vormärz* ("Mart Öncesi") denir. (ç.n.)

5. R. v. Mohl, *Die Polizeiwissenschaft, nach Grundätzen des Rechtsstaates*, 2 Cilt, Tübingen, 1832-34. M. Stolleis, A. Erler ve diğ. (Haz.), *Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte*, Cilt 4, Berlin, 1990, Sütun 366-75'teki *Rechtsstaat* ("hukuk devleti") kavramının eski kullanımlarıyla ilgili kaynaklarına şunu da eklemek gerekir: L. Harscher von Almendingen, "Grundzüge zu einer neuen Theorie über Verletzungen des guten Namens und der Ehre", *Grolmanns Magazin für die Philosophie und Geschichte des Rechts und der Gesetzgebung*", Gießen und Darmstadt, 1800, Cilt II, s. 63 vd. Bu kaynakta *Rechtsstaat* ("hukuk devleti") tamlaması çok açık bir biçimde liberal anlamda kullanılmıştır. Dolayısıyla bu kavramın ilk olarak Adam Müller'in *Elemente der Staatskunst* (1809) kitabında geçtiği şeklinde bugüne kadar süren yanlıştan vazgeçilmelidir.

her yerde var oluşunun, yasa önünde eşitliğin yani insanların değil yasaların egemenliğinin ifadesi olan "yasanın gözü", iktidarın ve kerametin çifte öznelliğine karşı hukukun nesnelliğinin simgesidir. 19. yüzyılda 1837'deki "Yedi Göttingenli"den ("Göttinger Sieben"den*) "Prusya Anayasa Çatışması"na (1862-1864) ve nihayet 1849 yılında St. Paul Katedrali'nde anayasa mahkemesi kurma girişiminden, 1863 ve 1875 ve sonrasında idare mahkemelerinin işlerliğinin kurulmasına kadar anayasaya dayalı monarşinin yasal temeli için bu hukuk anlayışı içinde mücadele edilmiştir.

Ama belki de göz simgesinin temelini 19. ve 20. yüzyılın kaynaklarında aramak yanlıştır. 19. ve 20. yüzyılda Barok çağın amblem tutkusunun üretkenliği geçmiş, kamu yapıları ve heykelleri için tasarlanan görsel temaların eskiçağ ve Hıristiyan mitolojisiyle ilişkisi kalmamış bulunuyordu. Görsellik herhangi bir ikonografiyle milli hedeflere, halkların özgürlüğüne, milli bilincin oluşmasına ya da iktidardaki hanedanın şanına hizmet etmeye başlamıştı. Her yerde görülen tarihselcilik bilindiği gibi mimari tarz olarak meclis yapılarında çoğunlukla eskiçağın Atina dönemini, "adliye sarayları"nda yeni Rönesans ya da 1900'den sonra yeni Barok[6] tarzını belirliyor; belediye sarayları genellikle Rönesans mimarisi aksesuarını, Romantik dönemden beri Gotik tarza yönelmiş olan kiliselerse 1871'den sonra yeniden Romantik tarzı tercih ediyordu. Yapıların içinde ve dışında ünlü adamların portreleri ve binanın işleviyle ilgili anlamlı sözler yer alıyor, iç duvarları efsanevi kuruluş antlaşmaları, vasal atamaları ya da zaferle sonuçlanan savaşları konu alan freskler süslüyordu. Tarihselciliğin bu

* "Yedi Göttingenli" (*Die Göttinger Sieben*): Wilhelm ve Jacob Grimm, Wilhelm Eduard Albrecht, Friedrich Christoph Dahlmann, Georg Gottfried Gervinus, Wilhelm Eduard Weber, Heinrich Georg August Ewald. (ç.n.)

6. P. Landau, *Reichsjustizgesetze und Justizpalaste*, E. Mai, H. Pohl, S. Waetzold (Haz.), *Kunstpolitik und Kunstförderung im Kaiserreich. Kunst im Wandel der Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, Berlin, 1982, s. 197-223.

görsel dünyasında "yasanın gözü" kayda değer bir yer, en azından olumlu sayılabilecek ve yasalar üzerine kurulu hukuk devletinin coşkusunu ifade edecek bir yer edinememiştir.[7]

Oysa eleştirel siyasi yayınlara ya da halka seslenen resimli basit yayınlara bakılacak olursa "yasanın gözü" şaşılacak şekilde sahnededir. 19. yüzyılın toplumsal çelişkileri kendi görsel dünyasını özellikle gazete ve dergilerde kamuoyunu sistematik olarak etkilemek için kullanılan karikatürlere yansıtmıştır.[8] Siyasi rakiplerin alaya alınması ve küçük düşürülmesinde de "yasanın gözü" formülüne başvurulmuş ve nihayet "yasanın gözü" olarak yurttaşı korumaktan aciz ve yeteneksiz polis alay konusu yapılmıştır. Carl Kronberger'in (1841-1921) bir resminde, "yasanın gözü" polis kıyafetinde iki büklüm eğilmiş, meyhanenin anahtar deliğinden işletme saatleriyle ilgili yasağın delinip delinmediğini kontrol etmeye çalışırken gösterilmektedir.[9]

Yasal yetkisi olmadan sağı solu dinlemekle kazandığı zorba ve muhbir sivil polis niteliğiyle gözetimci "yasanın gözü"

7. H. Jedding ve diğ., *Hohe Kunst zwischen Biedermeier und Jugendstil: Historismus in Hamburg und Norddeutschland*, Hamburg, 1977; H. Filitz (Haz.), *Der Traum vom Glück. Die Kunst des Historismus in Europa*, 2 Cilt, Viyana, 1997.

8. W. Brückner, *Populäre Druckgraphik Europas. Deutschland vom 15. bis zum 20. Jahrhundert*, Münih, 1969; H.-W. Jäger, *Politische Metaphorik im Jakobinismus und im Vormarz*, Stuttgart, 1971; K. Schrenk, *Die republikanisch-demokratischen Tendenzen in der französischen Druckgraphik 1830-1852*, Hamburg, 1976; K. Herding, G. Otto (Haz.), "Nervöse Auffangsorgane des inneren und äußeren Lebens", *Karikaturen*, Gießen, 1980; O. Ulrich, *Die historisch-politischen Lieder und Karikaturen des Vormarz und der Revolution von 1848/49*, Köln, 1982; F.X. Vollmer, *Der Traum von der Freiheit. Vormärz und 48er Revolution in Süddeutschland in zeitgenössischen Bildern*, Stuttgart, 1983.

9. Resmin içinde bulunduğu kitap: L. Röhrich, *Das große Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten*, Cilt 1, Freiburg, Basel, Viyana, 1991, s. 113.

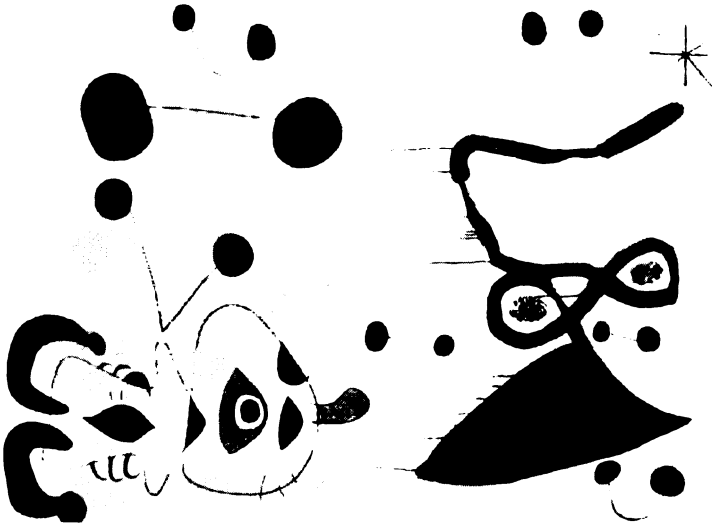
Honore Daumier'nin *Saygısızlık* (*Indiscretion*) ve Carl Spitzweg'in *İspiyon* (*Der Lauscher*) adlı tabloları (Siegfried Weichmann, *Carl Spitzweg und die französischen Zeichner*, Herrsching, 1985, Resim 119 ve 120)

artık tehlikeli olmaya başlamıştır. Carl Spitzweg de Honoré Daumier de "yasanın gözü"nü tehlike arz eden bu haliyle çizmiştir.

Bunlar 1830'lu yıllarda yukarıdakilerin her şeyi gözetleyip denetlediği çağa ait resimlerdir. Bu resimlerde 1815-1848 yılları arasındaki Biedermeier döneminin* sahte ve aldatıcı "huzur"u arkasına saklanan koruma ile baskı arasındaki çelişkiyi görmek mümkündür. "Güven altındaki yurttaş", devletin özgürlükleri ve özel mülkiyeti özellikle aşağıdan baskı yapan Dördüncü Zümreye** karşı korumasını istemektedir. Ama bir yandan da yukarıdakilerin millici ve özgürlükçü

* 1815 Viyana Kongresi'yle 1848 burjuva devrimleri arasında kalan döneme Biedermeier dönemi de denir. 1815-1848 yılları arasındaki bu dönem 1848 devrimini hazırlayıcı olması nedeniyle "Vormärz" olarak adlandırılırken, aynı dönemin muhafazakâr küçük burjuva dünyasına işaret etmek için döneme verilen ad "Biedermeier'dir. "Vormärz" terimi için daha önceki nota bkz. (ç.n.)

** İşçi sınıfı. (ç.n.)

Joan Miró'nun *Gecede Kadın ve Kuş* (*Woman and Bird in the Night*) adlı tablosu (Fondació Joan Miró, Barcelona)

eğilimlerini bastırmaya çalışan ve her yerden çıkan jurnalci gözünden korkulmaktadır.[10] Wilhelm Raabe'nin 1867 yılında yayımlanan *Abu Telfan* adlı romanında rüşvet almaya alışmış bir polis, yani "kamu güvenliğinin koruyucusu" ve "yasanın gözü" olan kişi, bir yandan göz kırpmakta, bir yandan da çaktırmadan verilen rüşveti cebe indirmektedir.[11] Anlaşılan o andan itibaren "yasanın gözü", ifade ettiği darbımesel anlama karşın hem resimde simge hem de dilde mecaz olarak ortadan kalkmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi muhakkak ki güzel sanatların sembolizminde, Dada ve gerçeküstücülükte (Man Ray, Buñuel, Dalí, Miró, Max Ernst) esrarengiz, ağlamaklı, soğuk bakışlı ya da kör bir göz

10. F. Ross, A. Landwehr (Haz.), *Denunziation und Justiz. Historische Dimensionen eines sozialen Phanomens*, Tübingen, 2000.
11. Wilhelm Raabe, *Abu Telfan oder Die Heimkehr vom Mondgebirge*, 3 Cilt, Stuttgart, 1868, 29. Bölüm.

sürekli olarak kullanılmıştır ama bu gözün yasalarla hiçbir bağının kalmadığı aşikârdır.

Bugün artık karikatürlerde sadece kışkırtıcı ya da alaycı anlamda Tanrı'nın gözüne rastlıyoruz. 20. yüzyılın diktatörlük rejimlerinin gözetim organlarının eleştirel tasvirleri de "göz"ü kullanmıştır ama "yasanın gözü" artık tedavülden kalkmıştır.

II

Şimdi daha başka bir yol izleyelim ve insanlık tarihinin başlangıcına kadar uzanan 1800'lerin öncesindeki kaynaklara bakalım. Gözün amblem ve metafor olarak kullanımı incelemekle bitirilemeyecek kadar zengindir.[12] Tüm eski dinî ve edebî metinlerde tanrıların, kahramanların ve insanların gözlerine gönderme yapılmıştır. Göz insana daima sır dolu bir organ olarak gözükmüştür. Beş duyudan hangisinin en önemli olduğu her zaman tartışılmış olsa bile gözün insan varlığı için öneminden hiç kimse kuşku duymamıştır. İnsanlık gözünü açar, dünyayı gözüyle algılar ve bu dünyada yolunu gözüyle bulur. İnsanın evriminde gözden çok daha eski olan ve nispeten güdük kalmış olan kulak, burun, dil ya da dokunma duyusunun organı deri gibi organlarla karşılaştırıldığında göz kültür dünyalarının birçoğunda en belirleyici organ olmuştur. İşitme duyusunun kaybı yalnızlığa ve ruhsal zedelenmelere yol açıyor olsa da, bilindiği gibi insanların çoğu başa gelebilecek en kötü şey olarak körlükten korkar. İnsan ruhunun en derin noktalarına kadar yerleşmiş olan karanlık korkusudur bu. Gelişmişliğinin bugünkü mertebesinde görüyor olabilmek insanlığa "Tanrı Armağanı"dır. Doğa bilimleri gözün işlevi için mercek, retina

12. W. Deonna, *Le symbolisme de l'oeil*, Paris, 1965.

tabakası, göz sinirleri ve enformasyonun beyinde işlenmesi gibi ne denli inandırıcı nörofizyolojik açıklamalar getiriyor olursa olsun yine de görmek "mucizevi" bir şeydir. Organ olarak gözle ilgili harika görüşler sergilenmiş, gözün ışığı ve resimleri yuttuğu ve hatta uzun bir süre inanılageldiği gibi gözün ışınlar çıkardığı sanılmıştır.

Bizim kültür dünyamızda gözle ilgili ilk metafor ve deyimler "Tanrı gözünde affedilmek", "tüm gözler Seni bekler", "gözde diken" ya da "gözde mertek" şeklinde *Eski* ve *Yeni Ahit*'le başlar.[13] Pek çok kez güneşle özdeş anlamdaki Tanrı'nın gözü ya da güneş anlamına gelen "gün gözü"[14] ifadeleri her şeyi görebiliyor olmanın simgesidir. Tanrı'nın gözü her şeyi görür. Tanrı her şeyi bilir çünkü Tanrı uyumaz. Tanrı hiçbir şeyi unutmaz, olup biten her şeyi ve olacakları görür (*Providentia Dei*). Kullarını dikkatli bir çoban gibi korur. Gözü hep "en yaşlı Yahudi'nin üzerinde" olmuştur (*Ezra* 5: 5). "Efendimizin gözü davarı besler",[15] "Tanrı'nın gözü ondan korkanlar üstünedir" (*Mezmur* 33: 8). Ama *Eski Ahit*'in intikamcı Tanrı'sı gözünü kendisine karşı olanlara da dikmiştir: "Yehova'nın bütün dünyayı gören gözlerine bak" (*Zekeriya* 4: 10). Görüldüğü gibi Tanrı gözden ibarettir, uyanıktır, sevecendir, tehditkârdır ve her yerdedir.

İslam'da da durum farklı değildir. Ancak İslam'da görmek ve işitmek eşit güçte görülür ve birlikte zikredilir. Her şeyi işiten ve her şeyi gören, her şeyi bilen Allah "her şeyi fark eder ve bilir", "her şeyi işiten ve gören kadir-i mutlak" odur

13. Örnek olarak 9 numaralı dipnotta verilen derlemeye bakılabilir: L. Röhrich, s. 112-8.

14. Ortaçağ yazınında güneş ve ay dünyanın gündüz gözü ve gece gözü olarak adlandırılır. Göz ya içinden etkin ışık çıkan penceredir ya da aşk, günah vb izlenimleri edilgin olarak içeriye alan penceredir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. G. Schleusener-Eichholz, *Das Auge im Mittelalter*, 2 Cilt, Münster, 1980.

15. 9 numaralı dipnotta Röhrich, s. 113; J.R. Klima, "Auge", *Enzyklopadie des Marchens*, Cilt 1, Berlin, New York, 1977, Sütun 994-8; G. Petschel, *Herr sieht mehr als der Knecht. Fabel aus dem Überlieferungskreis der Äsopika*, *Enzyklopadie des Marchens*, Cilt 6, Berlin, New York, 1990, Sütun 863-6.

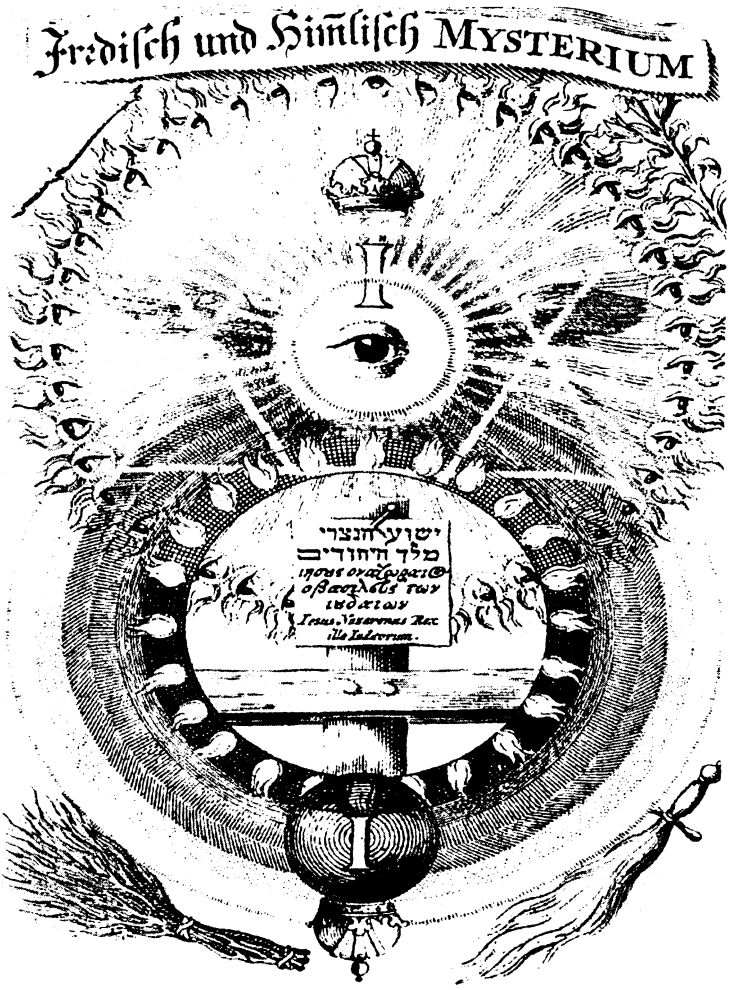
(31. Sure, 17. ve 29. Ayet). Kur'an da Allah için Eski Ahit'teki gibi "onun vechi" ifadesini kullanmakta ve böylelikle parçayı bütün üzerinden, görme yetisini vechi yani "yüz" üzerinden ifade etmektedir. İnananlar Tanrı'nın vechini göreceklerdir, bekledikleri selâmet budur. İnananlar Tanrı'nın gözünden (ya da gözlerinden) çıkan nur içinde olacak yani ebediyete nail olacaklardır. Her şeyi gören, her zaman açık olan göz zaten ebediyetin ta kendisidir, tarihin ve insani ve dünyevi koşullandırılışın ortadan kalkmasıdır. Kur'an'da "onun vechi (yüzü, zatı) hariç her şey helak olacak" denilmektedir (28. Sure, 88. Ayet).

Tek-tanrılı dinlerin metaforlar dünyasında her şeyi gören göz, o tek Tanrı'nın insanın her türlü tasavvurunu aşan nitelikleri için kullanılan en yaygın resim olmuştur. "Gözlemci Tanrı dinleri"nde[16] Tanrı uyumaz: "Bak gör, İsrail'in bekçisi uyumaz, gözünden hiçbir şey kaçmaz" (*Mezmur* 121: 4) ve o "bir" gözdür; çünkü Tanrı'da insanda olduğu gibi iç ve dış, sol (yanlış ve kötü) ve sağ (doğru ve iyi) ikiliği yoktur. Mistik düşünür Meister Eckhart'ın dediği gibi insanın dış gözü dünyaya, iç gözüyse Tanrı'yı tanımaya yöneliktir.[17] Benzer şekilde Barok çağın mistik dünyasında ruhun iki gözünden biri şimdiye, diğeri ebediyete bakmaktadır.[18] Tanrı'nın nazarıysa insanı aşar, hareketsiz ve ebedidir. Kabalacı edebiyatta bu şöyle açıklanmaktadır: Tanrı'nın gözünün korunmak için ne kirpiğe ne de göz kapağına ihtiyacı vardır çünkü her şeyi kapsayan ve koruyan zaten odur, dolayısıyla

16. Niklas Luhmann, *Die Religion der Gesellschaft*, A. Kieserling (Haz.), Frankfurt, 2000.

17. Meister Eckhart'ın bilgi öğretisi için bkz. Kurt Flasch, *Das philosophische Denken im Mittelalter*, 2. Basım, Suttgart, 2000, s. 464 vd.

18. Angelus Silesius, *Geistreiche Sinn- und Schlußreime* (1657, 1675'ten sonra *Cherubinischer Wandersmann* adı altında yayımlanmıştır), H.L. Held (Haz.), Cilt 3, 3. Basım, Münih, 1999, 3. Kitap, 228. mısra (103): "*Zwei Augen hat die Seel: eins schauet in die Zeit, / Das andere richtet sich hin in die Ewigkeit*" (*Ruhun iki gözü var: Biri şimdiye, / diğeri ebediyete bakar*).

Jakob Böhme'nin *Tüm Teozofik Eserleri* (*Alle Theosophischen Werke*) içinde *Yeryüzü ve Gökyüzü Sırları* (*Irdisch und Himmlisch Mysterium*), Amsterdam, 1682 (Christoph Geissmar (Haz.), *Das Auge Gottes, Bilder zu Jakob Böhme*, Wiesbaden, 1993, Resim 41)

Metten Manastırı Kütüphanesinde F.J. Holzinger'in 1720 yılında yaptığı bir kartonpiyer süsü: Üzerinde Tanrı'nın gözü bulunan asa ve dürbünle Tanrı'nın geleceği bilişi (Klosterbibliothek Metten)

kendi üstünde merciye ihtiyacı yoktur. O "en yukarıda"dır. Kabalacı mistikliğin izlerine Jakob Böhme'de ("Tanrı'nın gözü her şeyi görür"),[19] Christian Knorr von Rosenroth'ta,

19. Jakob Böhme, *Morgenröte im Aufgang das ist: die Wurzel oder Mutter der Philosophiae, Astrologiae und Theologiae aus rechtem Grunde oder Beschreibung der Natur...* Görlitz, 1612. Buradaki alıntı 1780 Berlin/Leipzig basımından, Cap. 25, No. 49: "*Dann in Gott ist kein Ort der Aufhaltung, dann das Auge des Herrn siehet alles*" (*Çünkü Tanrı'dan saklanacak yer yoktur, çünkü Efendinin*

Friedrich Christoph Ötinger'de ve hatta Schelling'de bile rastlanır.

Bu şekilde Tanrı'nın her yerdeki varlığı, her şeyi bilmesi ve geleceği görebiliyor olması (*Providentia Dei*),[20] gibi çok yönlü bir Tanrı simgesi özellikle Hıristiyanlıktaki teslis ikonografisine uymaktadır: Eşkenar bir üçgenin çevrelediği ışıyan bir göz. 325 yılındaki İznik Konsili'nden beri Ortodoks Hıristiyanlığın temel ilkesi olan ve hatta 529/534 yıllarında *Codex Iustinianus*'a (Lib.I, Tit.I) törenle eklenerek tartışılmaz kılınmış olmasına karşın, teslis formülü için bulunan teslis ve göz bileşimi ortaçağa değil, aksine yeniçağa aittir. Ortaçağ mistisizminde göz ve ışık (nur) birbiriyle çok sık ilişkilendirilmiş olmasına rağmen,[21] o dönemin sanat eserlerinde üçgen ve parıltıyla ışıyan badem şeklinde göz bileşimine rastlamak olanaksızdır.

Bu bileşimin daha ziyade ancak 17. yüzyıldan sonra yaygınlık kazandığı anlaşılmaktadır. Bu değişim Barok mistisizminde Kabala'nın yeniden keşfedilmesiyle,[22] Cizvit tarikatının en güçlü dönemini yaşıyor olmasıyla ve mutlakıyetçiliğin siyasi ikonografisiyle ilgili olabilir.[23] Açıkçası birçok değişik eğilimin bunda katkısı olmuş olmalıdır.

Trento Ruhaniler Meclisi'nden* sonra kilisenin Tanrı'nın resmedilişini yeniden spiritüalize edişi de böyle bir soyutla-

---

gözü her şeyi görür). Daha fazla bilgi için bkz. Chr. Geissmar, *Das Auge Gottes. Bilder zu Jakob Böhme*, Wiesbaden, 1993.

20. G. Schleusener-Eichholz, *Auge*, "*Lexikon des Mittelalters*", Cilt 1, Münih, 1980, Sütun 1207-9.

21. D.C. Lindberg, *Auge und Licht im Mittelalter*, Frankfurt, 1987.

22. W.A. Schulze, *Das Auge Gottes*, "*Zeitschrift für Kirchengeschichte*, 68 (1957)", s. 149-52 (149 vd; K. Reichert, *Zur Geschichte der christlichen Kabbala*; E. Goodman-Thau, G. Mattenklott, Ch. Schulte (Haz.), *Kabbala und die Literatur der Romantik*, Tübingen, 1999, s. 1-16.

23. G. Stuhlfaut, "Auge Gottes", *Reallexikon zur Deutschen Kunstgeschichte*", Cilt 1, Stuttgart, 1937, Sütun 1243-8; H. Schipperges, *Welt des Auges. Zur Theorie des Sehens und Kunst des Schauens*, Freiburg/Basel/Viyana, 1978; W. Jaeger, *Augenvotive, Votivgaben, Votivbilder, Amulette*, Sigmaringen, 1979.

* Roma Katolik Kilisesi'nin 1545-1563 yılları arasında Trento ve Bologna kentlerinde yapılan dört oturumuna verilen ad. (ç.n.)

mayı kolaylaştırmış ve üçgen kullanımı bu işe de yaramıştır. Üçgen soyuttur, dolayısıyla On Emir'in resim yasağına uygun düşmektedir ve üç köşesi kolayca "Baba, Oğul ve Kutsal Ruh" olarak yorumlanabilmektedir.[24] Ayrıca üçgen şekli o çağın matematiğe düşkün ruhuna da uygun düşmüştür. Bu şeklin mükemmel üçlü hali iris ve gözbebeğinin mükemmel daire şekliyle birleştirilince kutsal teslis, mutlakıyet, en yüce koruma ve gözetimin hepsi birlikte ortaya çıkmaktadır.[25]

Kiliselerin Barok sanatında olsun, amblemlerde ya da halkın dindarlığında olsun bir yasa haline gelmiş olan "Tanrı'nın gözü" çokça kullanılmıştır. "Tanrı'nın gözü" kilise kürsülerinin en yüksek noktasından, kilise minberlerinden, orgların alınlıklarından ve kiliselerin dinî şarkı kitaplarından ve İsa'yı, Meryem'i ya da azizleri gösteren resimli kitap kapaklarından kilise cemaatine bakmakta ve bunun da ötesinde insanın her türlü davranışını gözetlemektedir.[26] Halk sanatlarında teslis simgesi olarak Tanrı'nın gözü "kiliselerin dışında özellikle teneşir tahtalarında, mozole ve mezar taşlarında, marterl* ve adak resimlerinde, evlere asılan dua levhalarında, dinî irşat kitaplarının resimlendirilmesinde, İsa'nın, Meryem'in ya da azizlerin yaşamlarını tasvir eden

24. Helenistik çağın son döneminde, ortaçağda, Bizans'ta ve Batı'daki kilise sanatında *Tanrı'nın eli* figüründe de durum aynıdır; bkz. R. Kieffer, J. Bergman (Haz.), *La Main de Dieu. Die Hand Gottes*, Tübingen, 1997.

25. G. Stuhlfauth, *Das Dreieck. Die Geschichte eines religiösen Symbols*, Stuttgart, 1937; L. Kaute, "Auge, Auge Gottes", E. Kirschbaum SJ (Haz.), *Lexikon der Christlichen Ikonographie*, Cilt 1, Freiburg, 1968 (TB-Ausgabe 1990), Sütun 222-4.

26. M. Winkler, "Das nichtschlafende Auge", *Hochland 47* (1954/55), s. 294-6; L. Kretzenbacher, "Das Nichtschlafende Auge", L. Kretzenbacher, *Bilder und Legenden: Erwandertes und erlebtes Bilder-Denken und Bild-Erzahlen zwischen Byzanz und dem Abendlande*, Klagenfurt/Bonn, 1971, s. 43-8.

* Güney Almanya ve Avusturya'da yol kavşaklarına ve kenarlarına kazık ya da taş sütun üzerine konulan ve İsa, Meryem ve Hıristiyan azizlerinin heykel ve resimleriyle süslü, kuş yuvası irisi küçük anıtlar bu adı Grekçe *mertiros* (şehit) sözcüğünden alır ve üzerine genellikle kazaya kurban gidenin anısına küçük bir kitabe yazılır. Çok eski zamanlardan beri özellikle bu kültür coğrafyasında ölünün gömülmeden önce üzerine yatırıldığı teneşir tahtaları, yazılı ve resimli olarak mezar ya da yol kenarlarına da dikilir. (ç.n.)

tablolarda"[27] kullanılmıştır. Kilise sanatında, örneğin dinî kıyafet desenlerinde "Tanrı'nın Gözü" geleneği 20. yüzyılın çeşitli reformist kilise hareketlerindeki kilise sanatlarına kadar uzanır.

III

Buraya kadar sözü edilen kaynaklar "Tanrı'nın gözü"nün Musevi-Hıristiyan ve İslam geleneği içinde olduğu ve Barok çağda teslisle birleştirildiği ve nihayet 20. yüzyıla kadar uzandığı izlenimini vermektedir. Oysa Hıristiyanlık öncesi Eski Yunan ve Eski Roma dönemlerinde de bunlara çok yakın metaforlar bulunmaktadır. Kolofonlu Ksenophon'a[28] göre tanrısallık "tamamen göz, tamamen ruh, tamamen kulak" demektir. Bunun ardından Platon'la birlikte bütün bir felsefe tarihi için etkili olacak "Tanrı'nın gözü"yle "bedenin gözü"nü birbirinden ayıran, bir yanda her türlü insani sakatlık ve yanılgıdan kurtulamayan fizyolojik algılama, öte yanda "zihin", "akıl" ve "ruh"un hakiki bilgisi vardır. Bedenin gözü özellikle Yunanlarda, Platon'un *Phaidros* diyaloğunda olduğu gibi, duyuların en hassası olarak görülmüş ama asla her şeyin özünün ve bilgeliğin bilgisi için yeterli görülmemiştir. Bilginin kendisi bilgiyi taşıyıcı ortama bağlı olduğu için bedenin gözü eşyanın sadece dış kılıfını görebilmekte, oysa "aklın gözü" (*oculus rationis*) zihinsel bilgiyi mümkün kılmaktadır. Aristoteles, Marcus Aurelius, Lucretius ve daha

27. L. Hansmann, L. Kriss-Rettenbeck, *Amulett und Talisman: Erscheinungsform und Geschichte*, 2. Basım, Münih, 1977, s. 247; W. Jaeger, *Augenvotive. Votivgaben. Votivbilder. Amulette*, Sigmaringen, 1979.

28. Xenophanes von Colophon, *Fragments. Text and Translation*, Haz. J.H. Lesher, Toronto, 1992, 24. Fragman. Buradaki açıklamada *Odysseia* XX/73 ve Hesiodos'un *İşler* (267) eserine gönderme yapılmaktadır: "*the eye of Zeus, seeing all things and nothing all things*" ("*Zeus'un olan ve olmayan her şeyi gören gözü*"). Ayrıca bkz. Chr. Schäfer, *Xenophanes von Kolophon. Ein Vorsokratiker zwischen Mythos und Philosophie*, Stuttgart, 1996.

niceleri yüzyıllarca bunu tekrarlamış ve hakikatin ancak ve yalnızca "zihin gözü"yle algılanabileceğini söylemiştir. Hatta modern çağ için pek normal olan beden ile ruh ayrımını tanımayan Yeni-Platoncuların çoğu gibi Plotinos'ta da göz, ışık türünde canı olan bir varlıktır, hatta ışığın ta kendisidir. Beden, zihin, ruh üçlüsüyle birlikte benzer bir hiyerarşik sıralamada bir de göz üçlemesi oluşmuştur. Bedenin gözü en alt seviyedeki beden ve duyuların "aptal" bilgisini edinmek içindir. Bunun bir üst katındaki zihin gözü, felsefi rasyonaliteye gözlerini dikmiştir ve her şeyin özünün bilgisini edinebilecek yetidedir. En üst basamaktaysa ruhun gözü bulunmaktadır. Ruhun gözü, Tanrı bilgisine ve bir anlamda ebediyete açılmış penceredir.

Özlü sözler için yapılan derlemelerde[29] ve tiyatro[30] metinlerinde bulunan eskiçağın bilgi teorileriyle ilgili böylesi her türlü ayrım, metafor ve darbımesel Akdeniz ülkelerinin halk sanatları seviyesinde "tabelalarda, teknelerde, arabalarda, kapılarda, yer döşemelerinde vb" o pek sevilen nazar boncuğu eşliğinde günümüze kadar gelmiştir. "Bu gözlerin ne işe yaradığı aşikârdır: Kötülükleri engelleyecek ve özellikle kem göze karşı koruyacaktır";[31] bunların kötülükleri kovucu bir özelliği vardır.[32] Ezcümle, göz çok değişik şekillerde her yerde hazır ve nazır, öz ve görünüm, iç ve dış, Tanrı ve insan, bu dünya ve öbür dünya, empirik ve normatif ikilemleri ifade eden bir metafordur. Her insanın anlayabileceği şekilde inançların ruhu ve mistik algılamalar, korunmalar

29. R. Strömberg, *Griechische Sprichwörter*, Göteborg, 1961.
30. *Tragicorum Graecorum fragmenta Euripidea et Adespota apud scriptores veteres reperta, rec.* A. Nauck, Tıpkıbasım, Hildesheim, 1964, 2, 2.
31. Hansmann, Kriss-Rettenbeck (27 numaralı dipnota bkz.), s. 178.
32. S. Seligmann, *Der böse Bilck und Verwandtes. Ein Beitrag zur Geschichte des Aberglaubens aller Zeiten und Völker*, 2 Cilt, Berlin, 1910, Tıpkıbasım, Hildesheim, 1985; K. Meisen, "Der böse Blick und seine Abwehr in der Antike und im Frühchristentum", *Rheinische Jahrbücher für Volkskunde*, 1 (1950), s. 144-77; 3 (1952), s. 169-225; A. Dundes (Haz.), *The Evil Eye. A Casebook*, Madison, 1992. Thomas Hauschild, *Der böse Blick. Ideengeschichtliche und sozialpsychologische Untersuchungen*, 2. Basım, Berlin, 1982.

ve aşk büyüsü için kullanılan bir işarettir. Felsefeciler içinse göz, hem fizyolojik hem zihinsel anlamda algılamanın ve bilginin en genel metaforudur.

Bu şaşırtıcı renklilikte empirik, normatif, dinî, mistik ya da bilimsel bağlamlardaki[33] metafor yapısı düşünülürse eskiçağa ait kaynaklarda "adaletin gözü" gibi bir şeye rastlamak hiç de şaşırtıcı olmayacaktır. Eski Yunan'da çok eski bir geçmişi olduğu anlaşılan "adaletin gözü" (*dikès ophtalmos*) timsali İS 4. yüzyılda Ammianus Marcellinus tarafından adaletin ebediyen gözeten gözü (*Quia vigilavit Justitiae oculus sempiternus*)[34] şeklinde adaletli hâkimler ya da onların adil kararları için kullanılmıştır ama en genel anlamıyla (dünyevi) adaletin gözünden hiçbir şey kaçmaz ya da başka bir deyişle kamu (*Gemeinwesen**) adaleti "göz-bebeği gibi korumalıdır" anlamına da gelmektedir. Burada bir kez daha en eski hukukun altında yatan dinî temeli hissetmek mümkündür: Her şeyi bilen ve gören, gözünden hiçbir şey kaçmayan ve bu nedenle de hükmünde adil olan en yüce Tanrı'nın mahkemesidir söz konusu olan. Yargı ancak yüzeyde görünenin altında yatan bilgiye dayanıyorsa ve Epieikeia'ya, Aequitas'a uygunsa "adil"dir. Zeus, Themis,

33. Eksiksiz olma iddiasından uzak kalarak 18. ve 19. yüzyıl felsefesinden şu örnekler verilebilir: "*İç göz*" (Locke), "*ruhun gözü*" ve "*inanç gözü*" (Hume), "*eleştirel göz*" (Kant), "*yüce bir aklın ve hâkim aklının gözü*" (Kant), "zihin gözü" (Jacobi, Schelling, Schleiermacher), "*hükümdarın gözü*", "*alclade göz*" (Herder), "*dinî göz*", "*ebedî göz*", "*empirik göz*", "*sadece içsel algılamanın gözü*", "*beden gözü*" (Fichte), "*gözün doğası semavidir*", "*Bu yüzden insan bu dünyada ancak gözüyle yükselebilir; bu nedenle de her teori göğe bakmakla başlar*" (Ludwig Feuerbach), "*araştırmanın gözü*", "*bilimin gözü*" (Georg Büchner).

34. Ammianus Marcellinus, *Rerum Gestarum*, Lib. 28, 6, 25: "*... quia vigilavit Justitiae oculus sempiternus ultimaeque legatorum et praesidis diae*" (*... çünkü daima adaletin gözü ve komutanların ve valinin nihaî korkusu üzerinde oldu*). Aynı zamanda bkz. Lib. 29, 2, 20: "*Iustitiae oculus, arbiter et vindex perpetuus rerum vigilavit*" (*Adaletin gözü hâkim ve daima uyanık gözeticidir*).

* Almancada *Gemeinwesen* en genel anlamda kamu ve kamu işleri ve amaçları için devlet dahil her türlü örgütlenme, bir anlamda *res publica* anlamına gelir. (ç.n.)

Lüneburg Belediye Sarayı cephesinde 18. yüzyıl başlarından, bilinmeyen bir sanatçıya ait *Adalet* (*Justitia*) heykeli (Otto Rudolf Kissel, *Die Justitia, Reflektionen über ein Symbol und seine Darstellung in der bildenden Kunst*, Münih, 1984, Resim 85)

kızları Dikê ve onun çirkin rakibi Adikia ve nihayet Asteria'nın Dikaiosûnê ve Nemesis gibi ne olduklarının belirlenmesi güç refakatçılarından oluşan Yunan adaletinin ikonografisini burada ayrıca incelemeyeceğiz.[35] Ancak Dikê

35. O.R. Kissel, *Die Justitia. Reflexionen über ein Symbol und seine Darstellung in der bildenden Kunst*, 2. Basım, Münih, 1997, s. 20-3.

figürüne, her şeyin özünü yakalayan, ışıldayan ve her şeyi gören bir nazar yakıştırıldığına dikkat edilmelidir.[36]

Hubert-François Gravelot ve Charles-Nicolas Cochin'in eserinden *Taraf Tutmak* (*La Partialite*), 1791 (Otto Rudolf Kissel, *Die Justitia, Reflektionen über ein Symbol und seine Darstellung in der bildenden Kunst*, Münih, 1984, Resim 67)

36. K. Ph. Dietsch, *Hymnen des Orpheus, griechisch und deutsch*, Erlangen, 1822, No. 62; W.H. Roscher (Haz.), *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, Leipzig, 1902, (yeniden basım, Hildesheim, 1965) III, 1: O. Gruppe, *Orpheus*, s. 1058-207; G. Frommhold, *Die Idee der Gerechtigkeit in der bildenden Kunst. Eine ikonologische Studie*, Greifswald, 1925.

Adaletin gözü (*Justitiae oculus*) ifadesi Roma hukuk diline büyük olasılıkla Yunan kültürü etkisiyle girmiş ama Roma hukuku darbımesellerinde önemli bir rol oynamamıştır.[37] Bunun nedeni Roma hukukunun gerçekçi yapısının coşkulu ve ahlakçı formülasyonlara yer vermemiş olması olabilir. Eskiçağ literatürünü çok iyi bilen Rotterdamlı Erasmus *Eskilerin Deyim ve Özdeyişleri* adlı derlemesini oluştururken "Dikes ophtalmos i.e. Justitiae oculus" ("Dikê'nin Gözü ya da Adaletin Gözü") başlığı altında ciddi ve satın alınamayan hâkimin ya da adil bir yargının bu şekilde anıldığını yazmıştır. Erasmus bunun kaynağı olarak Suidas'ta yazılı şekliyle Aulus Gellius'un Khrysippos'tan* yaptığı bir alıntıyı gösterir. Bu alıntıda adaletin gözü ileriye doğru dik bakışlı ve hareketsiz olarak tasvir edilmiştir çünkü doğru hüküm vermekle yükümlü olana, dürüst kişinin doğru yolundan, doğru bakışından şu ya da bu şekilde sapmış olmak yakışmaz. Bu konuda sevilen altı duraklı bir mısra da şöyledir:

> "*Est oculus aequitatis omnia igntuens*"
> (*Adaletin gözü her şeyi dikkate alır*).[38]

37. A. Otto, *Die Sprichwörter und sprichwörtlichen Redensarten der Römer*, Leipzig, 1890, s. 180'de Ammianus Marcellinus'a gönderme vardır (34 numaralı dipnota bkz.). H.G. Heumann'da (*Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*, 3. Basım, Jena, 1857), R. Lieberwirth'te (*Latein im Recht*, 4. Basım, Berlin, 1996) ve D. Liebs'te (*Lateinische Rechtsregeln und Rechtssprichwörter*, 6. Basım, Münih, 1998) *Justitiae oculus* ya da buna benzer bir ifade yoktur.

* *SUDA* Bizans'ta 970 yılında tamamlanmış ilk alfabetik dizimli, geniş kapsamlı kavram ve sözcük kitabıdır. Büyük olasılıkla kolektif bir eser olan *SUDA*'nın adı yanlışlıkla *Suidas* (ya da *Soudas*, *Souidas*) şeklinde yazarın adı olarak kullanılmıştır. Khrysippos İÖ 2. yüzyıldan ünlü bir filozof, Aulus Gellius İS 2. yüzyıldan Romalı bir yazardır. (ç.n.)

38. Erasmus, *Collectanea Adagiorum Veterum*, Straßburg, 1517, Sütun 973'te şöyle denilmektedir: "*Dikes ophtalmos i.e. justitiae oculus dicitur syncerus et incorruptus judex, aut ipsum etiam judicium. Adagii meminit Suidas. Sumtum apparet ex illa Chrysippi descriptione apud Aulum Gellium lib. XIV cap. IV in qua justitiae oculos tribuit acreis, rectos atque immotos: quod eum, qui recte sit judicaturus, non oporteat huc aut illuc ab honesto oculo deflectere. Celebratur hic senarius proverbialis: ...i.e. Est oculus aequitatis omnia intuens*".

Burada kullanılan metafor tek-tanrılı dinlerdekine tamamen uymaktadır. Adalet her şeyden önce meselenin aslına dikkat etmek; sonra karar vermede doğruluk ve satın alınamaz olmak erdemidir. Bu nedenle daha sonraları Justitia (Adalet) açık ve her şeyi gören gözlerle ama aynı zamanda bir gözbağıyla tasvir edilmiştir. Bu tasvirde Justitia dikkatini "kişiden bağımsız" olarak davanın tezlerini tartmaya yoğunlaştırmaktadır. Gözü bağlı Justitia çok sonraları ne yapacağı belli olmayan "kör" adliye olarak ortaya çıkacaktır.[39]

Burada karşımıza yine Schiller çıkmakta ve 1784 yılına ait *Haydutlar* adlı oyununda "alçak herifin biri adaletin gözünü gümüşle kaplamakta" demektedir (2. Perde, 2. Sahne). Aynı oyunun başka bir yerindeyse, adalet "kimi zaman altın için körleşmekte"dir.[40] Benzer şekilde bazı başka alegorik tasvirlerde de "taraf tutan" bir gözü kapalı yargı, bu durum karşısında dehşete kapılmış gerçek adaletin önünü kesmektedir.

Körlüğün ya da bir gözü kapalı olmanın bu değişik eleştirilerinden çok daha fazla dikkat edilmesi gereken şey, adaletin gözünün, doğrudan doğruya her şeyi gören tanrıların gözünden türetilmiş olmasıdır. Hâkim adilse tıpkı bir Tanrı gibi vereceği kararla ilgili olayın "gerçekte nasıl olduğu"nu belirleyecek ve tıpkı bir Tanrı gibi bundan doğru sonuçlar çıkararak doğru yargıya varacaktır.

Eğer "adaletin gözü"nün ve onunla yakın ilişkideki Justitia'nın (Adaletin) açık ya da bağlı gözleriyle ifade edilen alegorilerin, tek-tanrılı dinlerin Tanrı anlayışıyla ya da çok-tanrılı dinlerin göklerdeki tanrılarıyla ilişkili olduğu doğruysa, 17. ve 18. yüzyıl Avrupa'sının simgeler dünyasındaki siyaset ve teoloji dilinin belli bir hedefe yönelik olarak iç içe girmiş olmasına da dikkat etmek gerekecektir. Şöyle ki, o dönemde, Hıristiyanların Tanrı'sı da göklerde aile efradıyla yaşayan Jüpiter'e benzer şekilde "evrenin hâkimi" olarak

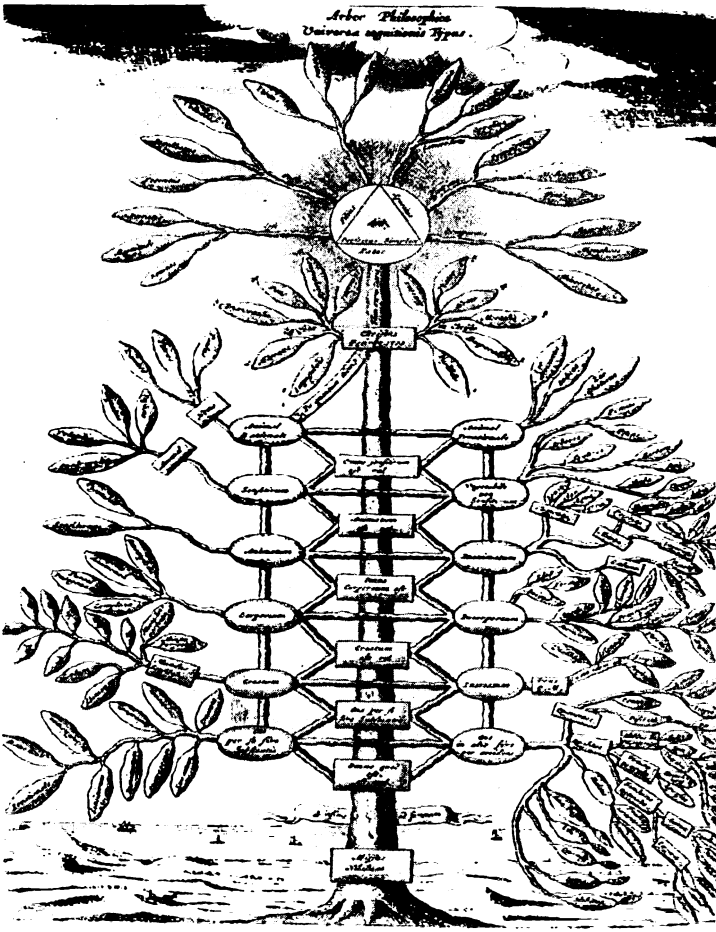
39. Kissel (35 numaralı dipnota bkz.), s. 82 vd.
40. Kissel (35 numaralı dipnota bkz.), s. 84.

Giovanni Andrea de Ferrari'nin *Adalet Timsali* adlı tablosu, Plazza Bianco, Ceneviz, 1620 (Plazza Bianco, Genua, Inv. PB 966)

görülmektedir. Öte yandan, bunun tersi olarak dünyevi hükümdar kavramına da yoğun şekilde ilahiyat yüklenmiş ve mutlakıyet çağının hükümdarları "yeryüzü tanrıları"[41] yapılmıştır. Bu durumun tutarlı sonucu olarak gözle ilgili metaforlar da aynı iç içe geçmişliği yansıtmıştır. Daha önce de değinildiği gibi 17. yüzyılın kiliselerinde üçgenle çevrelenmiş "Tanrı Gözü" resminde teslis her şeyi biliyor olmanın simgesi olarak yaygınlaşırken, ülkenin ve tebaanın iyiliğini gözeten Tanrı benzeri hükümdarın "hükümdar gözü" de krallık ve prensliklerin devlet amblemlerinde kullanılmaya başlamıştır. Örneğin 1620'lerde Giovanni Andrea de

41. J.J. Berns ve diğ. (Haz.), *ErdenGötter. Fürst und Hofsrat in der Frühen Neuzeit im Spiegel von Marburger Bibliotheks- und Archivbestãnden*, Marburg, 1997.

Athanasius Kircher'in *Büyük Bilim Sanatı (Ars Magna Sciendi)* adlı eserinin 5. cildinde Raimundus Lullus'un "*Arbor Philosophica*"sı (*Felsefe Ağacı*), Amsterdam, 1669 (Max-Planck-Institut für Europäische Rechtsgeschichte, Bibliothek)

Ferrari'nin bir tablosunda olduğu gibi Justitia'nın göğsüne de gözetimin gözü oturtulmuştur.

Burada "iç içe geçmiş" olarak kastedilen şey 17. yüzyılın teolojik, bilimsel ve siyasi dünyasının karmaşık yapısıdır.

17. yüzyılda teoloji ve "modern" doğa bilimleri 20. yüzyılın bilim teorileri açısından görüldüğü gibi pek öyle birbirleriyle uzlaşmaz şeyler değildir. Copernicus, Brahe, Kepler, Newton örneklerinde olduğu gibi, bilim insanlarının çoğu inançlı Hıristiyanlardı. Teolojinin ve doğa bilimlerinin hakikatleri birleştirilebiliyor, doğal hukuk ve doğa yasaları aynı tanrısal düzenin meyveleri olarak görülüyor ve nihayet "doğanın kitabı"nda da ilahi vahyinin kitabında yazan hakikatlerin aynısının yazılı olduğu düşünülüyordu.[42] Tanrı göklerdeki ordusuyla evrenin her şeyi bilen hâkimiydi ve yasalarıyla doğaya ve insanlara aynı şekilde hükmediyordu. Roma'da yaşayan ve Barok çağın her şeyi bilen tarihçisi denebilecek Alman Cizviti Athenasius Kircher, Katalonyalı dâhi Raimundus Lullus'un (1232/33-1316) yazdıklarına dayanarak kapsamlı bir bilim sistematiği geliştirmişti.[43] Kircher *Ars Magna Sciendi sive Combinatoria* (*Bilimsel Büyük Sanat ya da Kombinatorik*) adındaki bu eserinin 1669 yılında Amsterdam'da basılan üçüncü cildinde Lullus'un evrensel bilgi ağacını (*Arbre de viencia*), teslis (Baba, Oğul ve Kutsal Ruh), mükemmel bir daire figürü içinde bir üçgen ve Tanrı'nın Gözüyle taçlandırmıştır.[44]

Kircher'in devasa bilmek-sanatı eserinin kapağında bilimin arkasında havarilerin başındaki hâleyi andırır biçimde

42. C. Alunni, "Codex Naturae et Libro della Natura chez Campanella et Galilee", *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa*, Seri III, Cilt XII, 1, Pisa, 1982, s. 189-239; K. Reichert, "Von der Wissenschaft zur Magie: John Dee", N. Hammerstein ve G. Walther (Haz.), *Spathumanismus. Studien über das Ende einer kulturhistorischen Epoche*, Göttingen, 2000, s. 245-62; R. Panek, *Seeing and Believing. How the Telescope Opened Our Eyes and Minds to the Heavens*, New York ve Londra, 1998 (Almanca basımı: *Das Auge Gottes. Das Teleskop und die lange Entdeckung der Unendlichkeit*, Stuttgart, 2001).

43. H. Riedlinger, "R. Lullus (Roman Lull)", *Lexikon des Mittelalters*, Cilt VII, Münih, 1995, Sütun 490-3. Burada başka kaynaklara da işaret edilmektedir.

44. Athanasius Kircher, "Ars Magna Sciendi", *XII Libros Digesta, qua Nova et Universali Methodo per artificiosum Combinationum contextum de omni re proposita plurimis et prope infinitis rationibus disputari, omniumque summaria quaedam cognitio comparari potest*, Amsterdam, 1669.

tepsi gibi bir güneş ve bunun üzerinde de Tanrı'nın gözü vardır. Üzerinde Osiris'in gözü bulunan asasıyla bilim, kombinatorik* sanatının alfabesini göstermektedir.

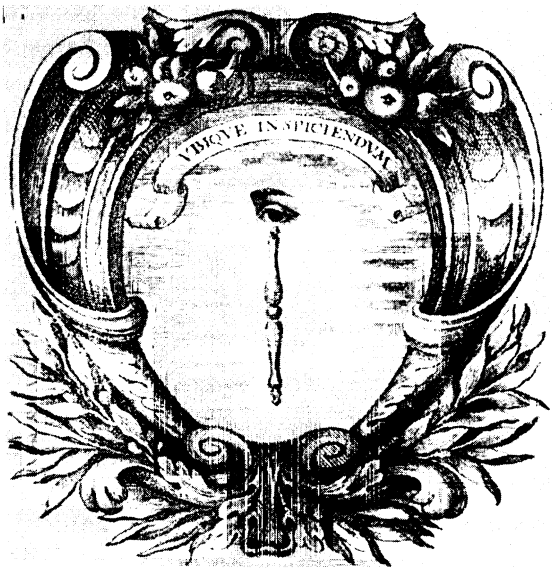

Athanasius Kircher'in *Büyük Bilim Sanatı* (*Ars Magna Sciendi*) adlı eserinin kapak resmi, Amsterdam, 1669 (Max-Planck-Institut für Europäische Rechtsgeschichte, Bibliothek)

* Kombinatorik, sonlu sayıda nesnenin dizilim ve seçilim olanaklarını inceleyen matematik dalıdır. (ç.n.)

Her şeyi bilen teslisin hemen altında her türlü bilgi arasındaki bağın anahtarı olan kombinatorik sanatı insanı tanrısal kılmaktadır. Osiris'in asasının Eski Mısır'a ait bir motif olması tesadüf değildir, çünkü Athanasius Kircher de çoğu çağdaşı gibi Eski Mısır'ın bilgi dünyasının *Arkana*'sına* hayrandır ve hiyeroglif yazısını çözmek için ciddi olarak uğraşmıştır.

Anatomik açıdan biraz tuhaf bir simge olan asanın üzerindeki bu göz motifine, akıllı ve adil bir hükümdar olmanın işareti olarak özellikle 17. yüzyılda pek sık rastlanmaktadır.

"Her yerde tarassut (Ubique inspiciendum)", Ottavio Scarlattina'nın *Figür ve Sembol Olarak İnsan... (Homo et eius partes Figuratus et Symbolicus...)* adlı eserinden, Augsburg, Dillingen, 1695, s. 56 (Wolfgang Harms (Haz.), *SinnBilderWelten, Emblematische Medien in der Frühen Neuzeit, Katalog der Ausstellung in der Bayerischen Staatsbibliothek München, 11.8.1999-1.10.1999*, Münih, 1999, No. 13)

* Sır, esrar anlamına gelen *Arkana* sözcüğü Latince *arcanum* sözcüğünün Almancadaki karşılığıdır. (ç.n.)

Burada akıllı ve adil iktidarı gösteren, kapsamlı ihtimam ve denetimin işareti gözdür, asa ise emir yetkisine sahip iktidarın işaretidir. Özellikle adil hükümranlıklarıyla ünlenmiş hükümdarların elinde hep böyle bir asa vardır. Eski Mısır hiyerogliflerinde göz şeklinde ifade edilen ve hem Tanrı hem kral olan Osiris adaletin timsalidir.

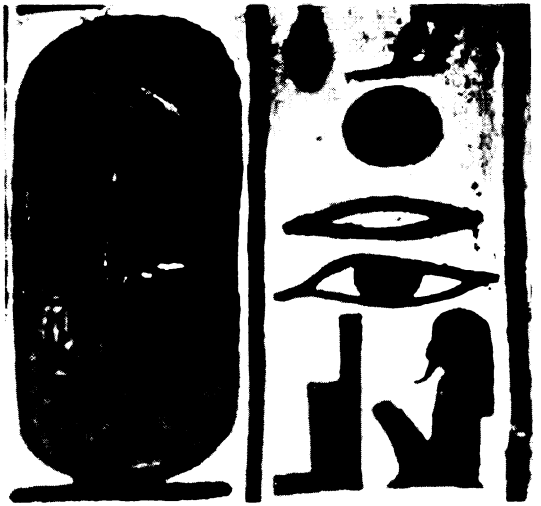
Diodoros'un yazdığına göre hiyerogliflerle ilgilenmiş Yunanlar için göz "adaletin koruyucusu ve bedenin gözetimcisi"[45] anlamına gelmektedir. 17. yüzyılın amblemcileri çoğunlukla asanın üzerine iliştirilmiş gözü Osiris'in alameti olarak anlatan Plutarkhos'u dayanak almıştır.[46] Amblemle ilgili bir açıklamada hiç kimsenin Osiris kadar adil olamayacağı yazılıdır. Osiris'in asası adalet demektir ve bu sürekli eylem ve gözetim halindeki ruhun kutsal alametidir.[47]

Göz resimli asa ya da avuç içine çizilmiş bir göz, Aydınlanmacı mutlakıyet döneminde özellikle kendilerinden ileride yasa koyucu olarak söz edilmesini isteyenler için sevilen bir amblem olmuştur.

45. J. Assmann, *Weisheit und Mysterium. Das Bild der Griechen von Ägypten*, Münih, 2000, s. 67.

46. A. Henkel, A. Schöne, *Emblemata. Handbuch zur Sinnbildkunst des 16. und 17. Jahrhunderts*, Stuttgart, 1976, Sütun 1266; W. Harms, G. Heß, D. Peil, J. Donien (Haz.), *SinnBilderWelten, Emblematische Medien in der Frühen Neuzeit, Ausstellungskatalog*, Münih, 1999, s. 16. Burada başka kaynaklar da verilmektedir.

47. Bkz. Henkel, Schöne (46 numaralı dipnota bkz.), Sütun 1266. Burada Plutarkhos'a (*De Iside et Osiride*, 10 [G. Parthey basımı, Berlin, 1850, s. 14.9]) ve Diodorus Siculus'a (*Bibliotheca historica* I, 11) gönderme yapılmakta ve Eski Mısır'da *Osiris*'in, göz ve hükümdar asasıyla tanımlanmasının ya da bir adının da *Çokgöz* olmasının nedeni *Helios* (*güneş*) gibi her şeyi görmesine bağlanmaktadır.

Eski Mısır'da 19. hanedandan Kraliçe Nefertari'nin mezarında göz olarak hiyeroglifle yazılmış *Osiris* adı (sağ alttaki üç şekil), (Archiv für Kunst und Geschichte, Berlin)

IV

Kısacası, 17. ve 18. yüzyılın adalet ve hükümranlık simgeselliği Musevi-Hıristiyan, Greko-Romen ve Eski Mısır'a ait bir dil kullanmaktaydı ve bu büyük geleneklerin potasından kendisine her şeyi bilen, herkesi kollayan ve her şeyi denetleyen bir hükümdar gözü edinmişti. Ortaçağdan yeniçağa geçişte, yani yaklaşık olarak 15. yüzyılın ikinci yarısından sonra, monark* tam bir mıknatıs gibi tüm dikkatleri üzerine çekmekteydi. Monark ve sarayı yeni oluşan büyük devletlerin ya da prensliklerin iktidar merkezi oluyordu.[48]

* Grekçe *monos* (tek) ile *arkhein* (yönetmek) sözcüklerinin birleşiminden oluşan *monark*, tek kişinin egemenliği olan *monarşi*lerde hükümdarın unvanıdır. (ç.n.)

48. Norbert Elias, *Die höfische Gesellschaft*, Neuwied/Berlin, 1965; J. Freiherr von Kruedener, *Die Rolle des Hofes im Absolutismus*, Stuttgart, 1973.

Eski yapılar solmaktaydı ve 1555 yılındaki Augsburg'da yapılan din barışından 1648'de Otuz Yıl Savaşı'nın sonuna kadar geçen zaman içinde Almanya'da çok değişik nedenlerle o güne kadar iktidar merkezi olan kentler, soyluların kaleleri ve kiliseler kaybeden taraf olmuş, buna karşılık ülkenin kralı, hükümdar (*Princeps*) olarak siyasetin merkezine geçmiştir. Kentler güçlerini özellikle ekonomik nedenlerle yitirmiş,[49]

Jean Warin'in 1663'te yaptığı madalyada Fransa Kralı XIV. Louis'nin şiarı için çizdiği resim (Staatliche Münzsammlung, Münih)

soylular ortaçağda üstlenmiş oldukları askerî tımar yükümlülüğünü yerine getiremez olmuştur. Reformasyon'dan beri bölünen ve parçalanan Kilise bu bölük pörçük yapısıyla, eğer hükümdarla Kilise'nin başındaki aynı kişi değilse, hükümdarın himayesini arar olmuştur. Başka bir deyişle artık her şeyi merkezdeki güneş konumuna geçen hükümdar aydın-

49. Michael Stolleis (Haz.), *Recht, Verfassung und Verwaltung in der frühneuzeitlichen Stadt*, Köln/Viyana, 1991.

latmaktaydı. Bu ışık altında hızla saray merkezli devletler, merkezî bir yönetim, orta ve alt makam memuriyetleri, yurt savunması ve merkezî mali idareler kurulmuş ve bütün bunların bileşimi "modern devlet"i oluşturmuştur.[50] Bunun 16. yüzyıl sonlarındaki anahtar kavramı, Latince karşılığı "majestas" olan "hükümranlık"[51] kavramıdır.*

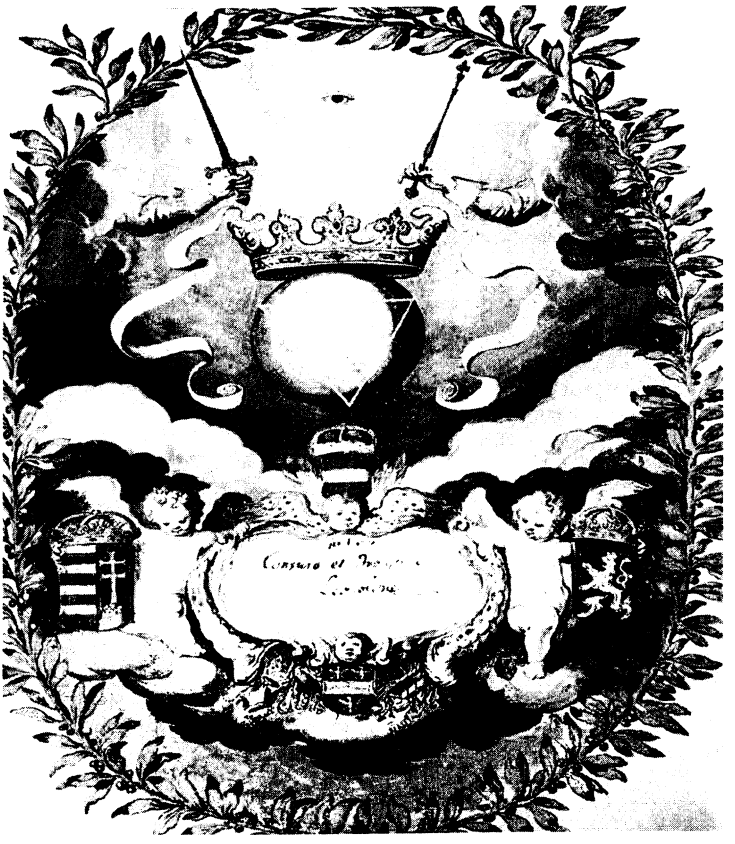
Bu sözcüklerle bir anda birçok şey dile getirilmiş oluyordu. Hukukta her şeyi belirleyen yeni kavram hükümranlık olmuştu. Hükümdarın tüm hakları da bu kavramla ifade ediliyordu. Hükümranlık bölünmez, devredilemez ve her şeyin üstünde olmalıydı. Burada ifadesini bulan şey her şeyden önce teolojik Tanrı anlayışının, her şeyin üstünde ve kadir-i mutlak hükümdara, "hükümran"a uygulanması ve sekülerleştirilmesiydi. Hükümdar, Tanrı'nın dünyadaki temsilcisiydi. Tanrı'nın gözünün kulları üzerinde olması gibi, hükümdarın gözü de tebaasının üzerindeydi. 14. Louis'nin güneş ambleminde Tanrı ile hükümdar birleştirilmiştir ya da daha doğrusu, neredeyse küfür edercesine Tanrı ortadan kaldırılmıştır.

Böylelikle eskiçağ ve özellikle Bizans'ta geliştirilmiş geleneksel bir kültür olan, hükümdarın Güneş Tanrı'sı Helios'la özdeşliği yeniden hayata geçiriliyor, ihtişam, güzellik ve her şeye hayat veren gücün kaynağı hükümdar oluyordu. İmparatorun diğer insanlar gibi uyumaması, gözlerini kırpmadan imparatorluğu gözetmesi ve nihayet doğal sayılabilecek bu uykusuzluğu, bir ebedî nöbet hali olarak propaganda aracı oluyordu. Her işin üstesinden gelebiliyor olmak iddiası da zaten ancak bu sürekli uyanıklık içinde her şeyi biliyor olmak

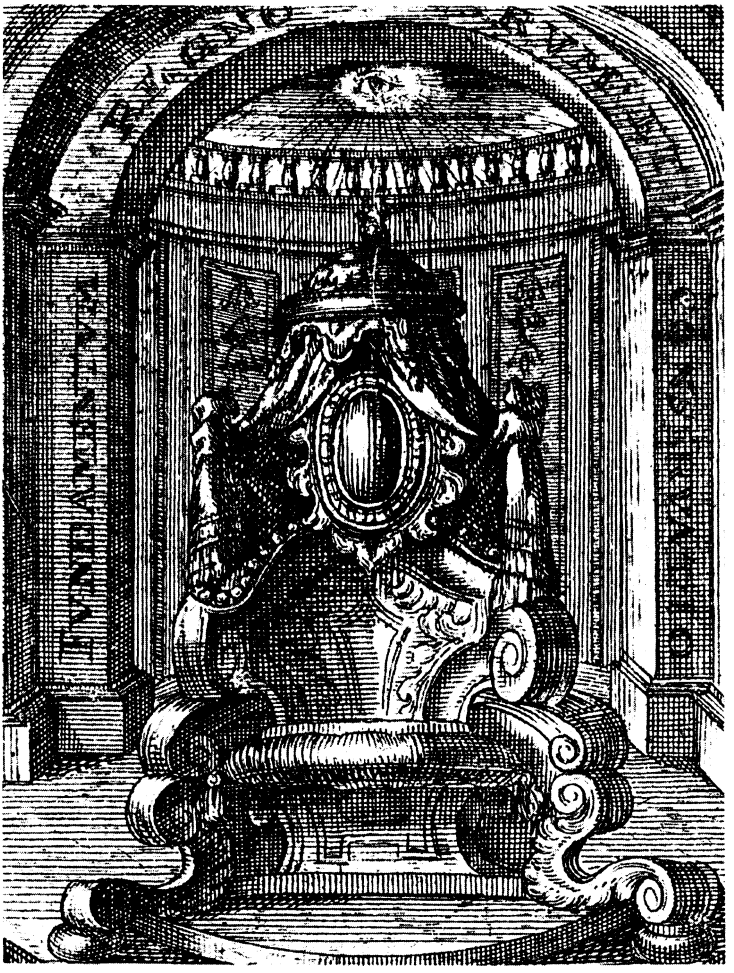
50. W. Reinhard, *Geschichte der Staatsgewalt. Eine vergleichende Verfassungsgeschichte Europas von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Münih, 1999. Bu kitabı eleştirim için bkz. *Ius Commune* XXVII (2000), s. 429-33.

51. H. Quaritsch, *Souverinität. Entstehung und Entwicklung des Begriffs in Frankreich und Deutschland vom 13. Jahrhundert bis 1806*, Berlin, 1986.

* Kayıtsız şartsız tam egemenlik anlamında Latince "superanus" (üstün) sözcüğünden Almancaya geçen "Souveränität" sözcüğünün tarihî bağlamı içinde buradaki karşılığı "hükümranlık"tır. (ç.n.)

I. Leopold'un (1640-1705) 1657 yılında Macaristan ve Bohemya kralı olarak tahta çıkışı üzerine dağıtılan basımda Macaristan ve Bohemya armaları ve "*Konsey ve Sanayi* (*Consilio et Industria*)" şiarı (Archiv der Universität Wien, Cod. NA 2, fol. 6a)

Franz Philipp Florin (Latince adıyla Francisci Philippi Florini), *Oeconomus prudens et legalis continuatus, Oder Grosser Herren Stands und Adelicher Haus-Vatter*, Nürnberg, Frankfurt a.M. ve Leipzig, 1751, bakır kapak (Universitätsbibliothek, Marburg)

üzerine kurulu olabilirdi. Herkes uyku ihtiyacını giderirken, Tanrı'yla eş güçteki hiç yorulmayan hükümdar nöbetteydi ve çalışmaktaydı. Tebaasının uzaklardan da görebileceği gibi, sarayda sığındığı odasının hiç sönmeyen ışıkları[52] bunun kanıtıydı. Erich Weinert'in *Kremlin'de Hâlâ Işık Var*[53] başlıklı ajitprop şiiri hükümdarlara övgü düzen uzun bir edebiyatın son örneklerinden biridir.

17. ve 18. yüzyıllarda büyük bir güçle gelişen, hükümdarı tebaaya mesafeli Tanrı katına oturtma arzusunun ideolojik temelini Roma Hukuku da oluşturmuştur. *Maiestas* (*absoluta* [mutlak]) ya da hükümranlık monarkın prensipte sınırsız gücünü meşru kılan ve eskiçağa ait "*princeps legibus solutus, quod principi placuit, legis habet vigorem*" ("*hükümdarı yasalar bağlamaz, hükümdarın keyfi yasa gücündedir*") formülasyonunun doğrudan doğruya devamıydı. Muhakkak ki "katıksız" bir mutlakıyet[54] hemen hemen hiçbir yerde olmamıştır ve hükümdarın dinî ve hukuki bağlılıkları da her zaman vurgulanmıştır ama bunlar genel kabul gören bir ilkenin istisnaları olarak kalmıştır. Bu ilkenin kendisi ve sınırlandırışı Avrupa'da amblemlerin[55] temel konusu olmuştur.

Yeryüzü Tanrı'sı[56] hükümdarının üzerinde Tanrı'nın gözü[57] olarak ya güneş gibi parlak bir alan üzerinde

52. Rubin, *Das Zeitalter Justinians*, Berlin, 1960, s. 94; H. Hunger, *Prooimien*, Viyana, 1964, s. 77. "*Uykusuzluk*" konusuna dikkatimi çektiği için Viyana'daki meslektaşım Peter E. Pieler'e teşekkür borçluyum. Bu konu Einhard'da da vardır (*Vita Karoli Magni*, 24. ve 25. Bölüm).

53. "*Spät lege ich meine Feder aus der Hand, / Als schon die Dämmerung aus den Wolken bricht. / Ich schau zum Kreml. Ruhig schläft das Land. / Sein Herz bleibt wach. Im Kreml ist noch Licht.*" (*Geç olmuş, kalemi bırakıyorum elimden, / Şafak söküyor bulutların içinden. / Kremlin'e bakıyorum. Ülke huzurla uyumakta. / Ama onun yüreği uyanık. Kremlin'de hâlâ ışık var.*) Bkz. E. Weinert, *Gesammelte Gedichte*, Cilt 5, Berlin/Weimar, 1975, s. 473.

54. Reinhard (50 numaralı dipnota bkz.), s. 47 vd.

55. Henkel, Schöne (46 numaralı dipnota bkz.); B.F. Scholz (Haz.), *Symbola et Emblemata. Studies in Renaissance and Baroque Symbolism*, Leiden, 1989 ve sonraki basımlar; W. Harms, M. Schilling (Haz.), *Emblematisches Cabinet* (yeniden basım), Hildesheim, 1977 ve sonraki basımlar.

56. J.J. Berns ve diğ. (Haz.), *ErdenGötter* (41 numaralı dipnota bkz.).

57. Franciscus Ph. Florinus, *Oeconomus prudens et legalis: Oder allgemeiner*

Athanasius Kircher'in *Principis Christiani Archetypon Politicum* adlı eserinde bakır kapak, Amsterdam, 1672 (Universitätsbibliothek, Marburg)

Klug- und Rechts-versändiger Haus-Vatter, Nürnberg/Frankfurt/Leipzig, 1722. Bu eserde hükümdar iktidarının alegorisi olarak Tanrı'nın gözünden çıkan ışık huzmelerinin boğduğu bir taht resmi vardır.

Yehova'nın işareti[58] ya da İsa'nın monogramıyla üzerine haç takılmış bir ışık kursu[59] ışıklandırmaktaydı. "En Yüce" olanın hükümdarın da üstünde olması sadece dindar bir imparatoriçe olan Maria Theresia örneğinde değil, Lutherciliğin siyasi ilahiyat dünyasında da genel kabul görmekteydi.

Hükümdardan üstün ancak Tanrı'nın olduğunu ve böylelikle onun insanların taşıması gereken her türlü sorumluluktan muaf tutulduğunu gösteren bu resim hükümdarın gücünü artırıcı bir propaganda unsuru olarak kullanılıyordu. Ama bu resim aynı zamanda hükümdarın bile günün birinde Tanrı'ya hesap vereceğini bilmesi gerektiğini hatırlatıyordu.[60]

Bu nedenle Tanrı'nın gözü cülus paralarına[61] da basılır olmuş ve hükümranlığın adaleti ve adliyesini gösteren birçok yere de koyulmuştur. Hükümdar hâkim ve hukuk Hıristiyan değerler dünyasına bağlı kaldıkça hak ve hukukun Tanrı'nın gözetiminde olması anlaşılır bir şeydir. Georg Adam Struve'nin *Syntagma Iuris* (*Hukuk Derlemesi*) adlı eserinin kapağında ya da 1737 yılına ait *Hukuk Alegorisi* adlı bakır baskı gravürde hukukun üzerinde Tanrı'nın gözü resmedilmiştir: Merkeze konmuş olan ve hukuku temsil eden kadın figürü olarak Justitia, bir yanında İmparatorluk Divanı (*Reichshofrat*), diğer yanında İmparatorluk İstinaf Mahkemesi (*Reichskammergericht*) olmak üzere felaketleri savmakta, refahı artırmaktadır. Justitia'nın üzerine güneşe

58. Thomas Aquinas'ın *De Rebus publicis et Principum institutione* adlı eserinde (Libri IV, Leiden, 1651) hükümdarın üstünde *Yehova* işaretiyle birlikte Tanrı'nın gözü vardır.

59. Athenasius Kircher'in *Principis Christiani Archetypon Politicum* (Amsterdam, 1672) adlı eserinin kapağında iki yanında birer sütun tutan bir hükümdar ve onun üzerinde ışıklı bir dairenin içine İsa'nın monogramı ve bir haç çizilidir.

60. I. Scheuermann (Haz.), *Frieden durch Recht. Das Reichskammergericht von 1495 bis 1806*, Mainz, 1994, s. 119 solda ve s. 250: Isaak Schwendtner, *Gott über Justitia*, 1592; aynı eserde s. 125'te Johann Caspar Höckner'in 1655 yılına ait bakır baskı gravürde hâkimin üzerinde *Yehova*'nın işaretiyle birlikte Tanrı'nın gözü vardır.

61. O. Neubecker (Haz.), *Heraldik. Wappen - ihr Ursprung, Sinn und Wert*, Augsburg, 1990, s. 182.

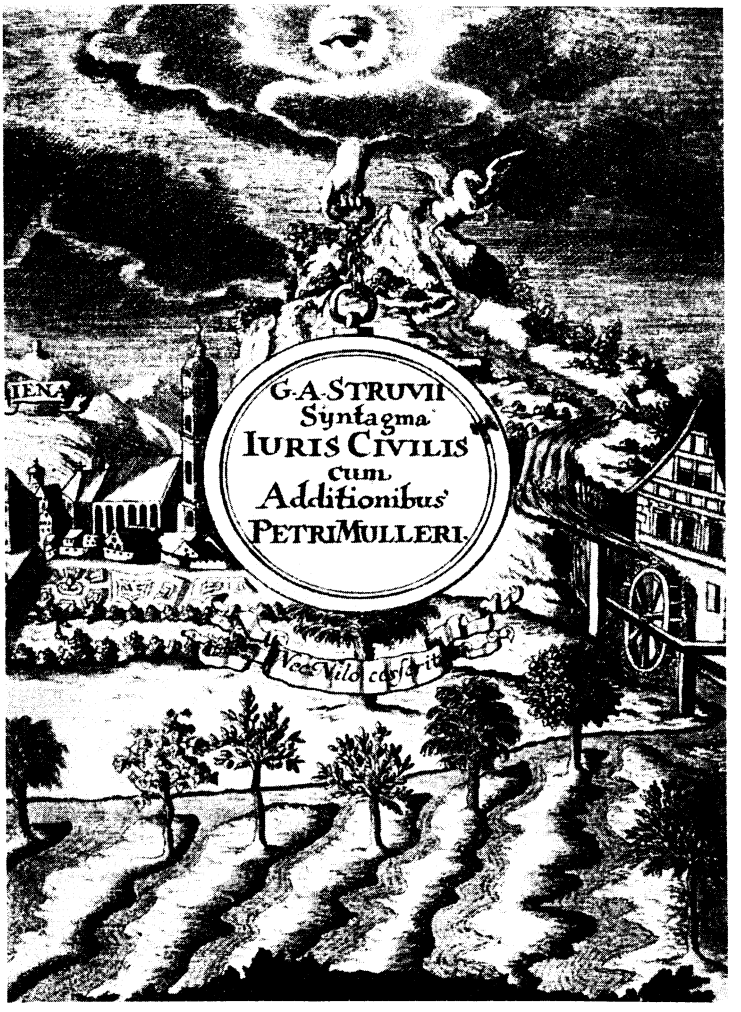
benzeyen Tanrı'nın gözü yerleştirilmiştir ama bu kez derginin tek taraflı Katolik bir görünüş kazanmaması için teslisin üçgeni resme koyulmamıştır.

Böylelikle 1789 öncesinde "göz"ün iç içe geçmiş üç geleneksel çizgisi ortaya çıkmış oluyor: Eskiçağ, Eski Mısır ve Musevi-Hıristiyan geleneği.[62] Her üç çizgi de, inayetle (*Providentia*) zorbalığı, yani himayetkâr iyi hükümdarla zorunlu ve yararlı "gözetim"i[63] kaynaştıran en yüce varlığın her şeyi bilirliği ve adaleti anlayışında birleşmektedir. Hükümdar ne derecede dünyevi bir Tanrı'ya dönüştürülüyorsa, her zaman gözeten Hükümdar-Tanrı tasviri de o derecede dünyevi metaforlara aktarılmış olmaktadır.

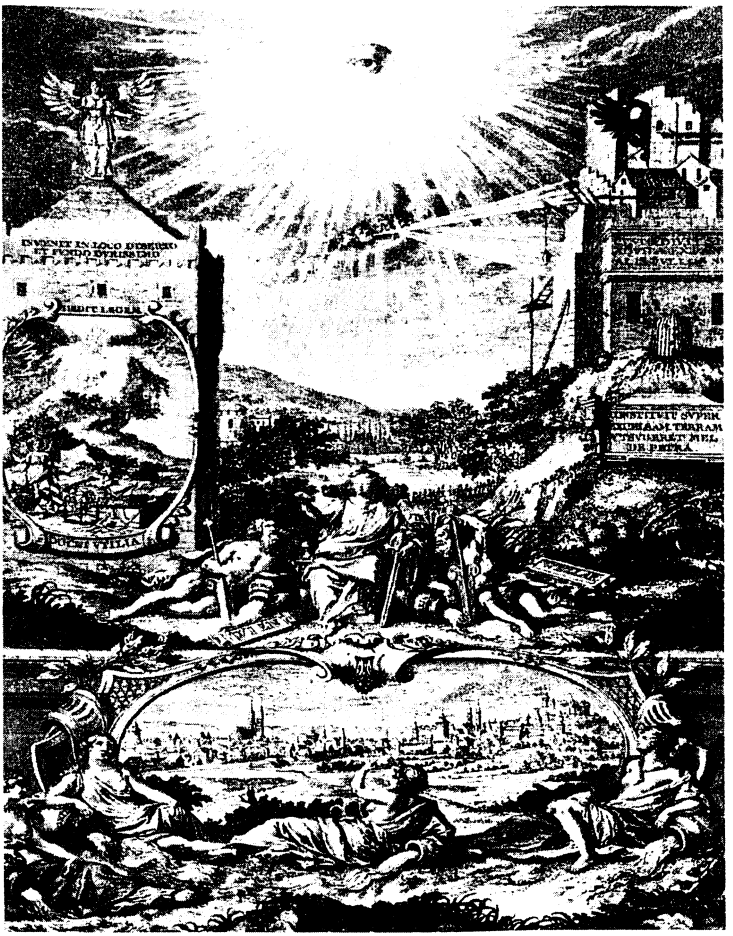
Bir an için 18. yüzyılın ortasında duralım. Tanrı'nın her şeyi bilirliğine dayanan aşkıncı göndermelerin çizgisi hâlâ sürmektedir ama belirgin biçimde buna karşı çıkan seküler eğilimlerin siyaseti tarafından da zayıflatılmaktadır. 16. yüzyıldan beri dinî ve ahlaki bağlardan koparılmış devlet anlayışına uygun siyasetin meşruiyeti şiddetle tartışılır olmuştu. Otuz Yıl Savaşı'ndan sonra Tanrı'nın gözü gözetiminde işleyecek bir "Hıristiyan siyaseti" ya da bir "Hıristiyan Devleti" fikri ancak istisnai olarak taraftar bulmuştur. *İncil*'den yapılan orijinal alıntılarla kurulan tezler silsilesinin yerine doğal hukukun hiçbir mezhebe ait olmayan çok daha soyut ilkeleri geçmiştir. Barok çağın sonunda bile hâlâ çok güçlü ve yaygın olan eskiçağ ikonografisi geleneği, hükümdarların

62. Paris'te Matthieu Gaudchaux Koleksiyonu'nda bulunan François Boucher'in *Adonis'in Ölümü* adlı tablosunda bu üç çizgi çok etkileyici bir biçimde birleştirilmiştir. Bu konu adı bilinmeyen bir sanatçının Kurpfalz (Palatina) veliahdının ölümüyle ilgili alegorik tablosunda yeniden ele alınmıştır. Tabloda eskiçağda (Zaman Tanrı'sı) Kronos'a ait dikilitaş (*stele*) üzerinde Tanrı'nın geleceği gören gözü (*Providentia*) bulunmaktadır. Resmin bulunduğu sergi kataloğu: *Lebenslust und Frömmigkeit. Kurfürst Carl Theodor (1724-1799). Zwischen Barock und Aufklarung. Handbuch und Ausstellungskatalog*, Mannheim, 1999, 2. Cilt, s. 33.

63. İyi hükümdarlığın alegorileri için H. Hofmann'ın son derece özlü ve mükemmel kitabına bakılabilir: *Bilder des Friedens oder Die vergessene Gerechtigkeit* (Münih, 1997).

Georg Adam Struve'nin (Latince adıyla Georgius Adamus Struve) *Hukuk Kitabı* (*Syntagma Iurisprudentiae*) kapak resmi (pars prima, ed. sec.), Frankfurt ve Leipzig, 1718 (Max-Planck-Institut für Europäische Rechtsgeschichte, Bibliothek)

Johann Daniel Preysler'in *Hukuk Alegorisi* (*Allegorie des Rechts*) adlı tablosu, bakır baskı gravür, 1737 (Museen der Stadt Regensburg)

ve hâkimlerin kendilerini bağlı hissetmeleri gereken somut adalet ideallerini oluşturmaktaydı. Nihayet Osiris örneğinde de açıkça görüldüğü gibi Aydınlanma'nın bile cazibesine kapılmış olduğu Hıristiyanlıktan uzak Eski Mısır dünyası

referans alınmaktaydı. Hiçbir mezhebe ait olmayan bu yabancı dünyanın cazibesi, kısmen Aydınlanma çağının ışık metaforunun sırlarla örtülü bir karşıt dünyaya gereksinim duyuyor olmasından kaynaklanıyordu. Mason âdetleri bu sahne malzemesiyle kurulmuştur. Eski Mısır, bilgeliğin, erdemli hükümdarların ve hatta hoşgörünün ülkesi olarak görülmüştür.[64] Henüz okunamamış olan hiyeroglifler, gözle ilgili metafor ve amblemler için zengin bir malzeme oluşturuyordu. Mason madalya ve nişanları üzerinde 1772'den sonraki dönemde[65] sık sık "ışıyan göz"lü üçgenlere rastlanıyordu. Bu nedenle Tanrı'nın her şeyi bilirliği ve gözetimi konusunun dünyevi mercilere nasıl geçtiğini ve bunun karşılığı olarak bu dünyevi mercilerin kendilerini Tanrı'yla eş tutmaya nasıl cüret ettiklerini anlayabilmek için Musevi-Hıristiyan, Greko-Romen ve Eski Mısır motiflerini en azından ilke olarak birbirlerinden ayırabilmek gerekir.

V

Birbirini izleyen bu temalar zincirinin son halkasında giderek güçlenen bir sekülerleşme ve buna bağlı bir her şeyi kişiselliğin dışına taşıma ve nihayet bir cüretkârlık özellikle göze çarpmaktadır. "Yasanın Gözü" gibi bir formülasyon ortaya çıkmadan çok önce Avrupa hukuk tarihinin iki önemli eğiliminin sahneye egemen olduğu görülmektedir.

---

64. Jan Assmann, "Ägypten in der Gedächtnisgeschichte des Abendlandes", *Jahrbuch des Historischen Kollegs 1999* (Münih, 2000, s. 25-40 (35): "*Masonlar ve İllimunatlar kendilerini Eski Mısır'ın sır sahiplerinin meşru ahfadı olarak görmüşlerdir*" demekte ve hatta "*Batı dünyasının hafıza tarihinde Eski Mısır'ın ikinci kez ortaya çıkışı*"nın zirvesinin *Sihirli Flüt* olduğunu yazmaktadır (s. 37).
65. Stuhlfauth (23 numaralı dipnota bkz.) 1772 yılına ait oturan bir aslanın üzerine çizili ve içinden ışınlar çıkan (üçgensiz) göz resminin Almanya'daki tek ve en eski örnek olduğunu yazmaktadır (*Abbildungen freimaurerischer Denkmünzen und Medallien*, 8 Cilt, Hamburg, 1898-1906, 8. Cilt, no. 33).

Bunlardan biri egemenliğin giderek daha çok nesnelleşmesidir, ki en ünlü ifadesini öz olarak *goverment by law and not by men* ("kişilerin değil, yasaların yönetimi") sözünde bulmuştur.[66] Diğer eğilimse, metafizik temeller üzerine kurulu adalet anlayışından şeklî hukuk düzenine geçişin uzun yolu olarak ifade edilebilir. Bunun ünlü kısa ifadesi de *auctoritas, non veritas facit legem* ("hukuku hakikat değil, otorite belirler")[67] şeklindedir.

Her iki yaklaşım da kralın hükümranlığına ve adaletine dayandırılan kutsallığın taşıyıcı öğelerinin yeniçağda zayıflamış olması üzerine kuruludur. Bu öğelerin yerini kamu çıkarının meşruiyeti, egemenliğin şeklî ifadesi olan emir verme yetkisi almıştır. Ortaçağda hukuk esas olarak alışılagelmiş olduğu için, eski ve kabul gören, iyi ve doğru bir şey olduğu için geçerliydi. Ama 17. yüzyıldan sonra hukuk kralın buyruğu olarak geçerli olmuştur. Bodin için emir verme yetkisi kimdeyse egemen odur ve ancak egemen olan emir verebilir. Emrin içeriği ve gerçeğe uyup uymadığı birinci derecede önemli değildir. Blaise Pascal hayretle, daha doğrusu alaycı bir ifadeyle hakikatin coğrafi bir mesele olduğunu yazmıştır: "*Vérité au-dessus des Pyrenées, vérité audelà*" ("Hakikat Pireneler'in bu yanında başka, öte yanında başkadır"). Thomas Hobbes'a göreyse, bir şeyin hukuki geçerliliği için bunun genel kabul gören bir hükümranın iradesi olması yeterlidir.

O halde, yeniçağın başlangıcındaki devlet yasama dev-

66. 2 Mart 1780 tarihli *Massachusetts Anayasası* paragraf XXX'da: "... *it may be government of laws, and not of men*" ("kişilerin değil yasaların yönetimi olmalı") denilmektedir.

67. Thomas Hobbes, *Leviathan, sive de Materia, Forma et Potestate Civitatis Ecclesiasticae et Civilis*, 1651 (Oxford tıpkıbasımı, 1909 ve sonraki basımlar), 26. Bölüm. Dorothee Tidow'un 1965 yılında yayımlanan Almanca çevirisinde (Rowohlts Klassiker serisi) Cornelius Mayer-Tasch 297. sayfada şu açıklamayı yapmaktadır: "Ölümlü Tanrı'nın gözü tüm toplumsal işleri hiç yorulmadan gözetmektedir. İradesi yasadır, meşruiyeti tartışılamaz. Yasaların evrensel uygulamalarının yarattığı ve belirlediği Leviathan, *volonté généralei*n biçimlendiricisi ve yüklenicisidir."

letidir. Bu devlet toplumu yasalarla biçimlendirir ve ancak kuralları (normları) geçerli kılacak kurumları ve memurları eğiterek "öğrenen sistem" olmakla devlet olabilir. Bu devlet devrimlerin kuralına uygun olarak eski hukuku atar ve koyduğu yeni hukukla eski hukuku kaldırmış olur (*lex posterior derogat legi priori*, yeni yasa eski yasayı kaldırır). Gelenekten bu kopuşu, ancak kendi (yeni) yasalarını biçimlendirici araç olarak geçerli kılan bir hükümdar iradesi sağlayabilir.

Yeniçağın başındaki bu kapsamlı yasama olanağı kaçınılmaz olarak hakikat kavramının içinin boşalmasını da beraberinde getirmiştir. Hakikatin ne olduğu konusunda birbirleriyle kavgalı ilahiyatçıların ve felsefecilerin aralarında anlaşabileceklerinden umut kesildiği için 17. yüzyılın yeni önerisi barış ve düzen olmuştur. Yurttaş düşünmekte serbest ama yasalara boyun eğmek zorunda olmalıdır. Tanrı'nın ve/veya hükümdarın gözü yasalar biçiminde yurttaşları gözetmektedir. Bu, açıkça hükümdarın keyfiliğinin de giderek ortadan kalkması demektir. Hükümranın koyduğu yasalar hükümranlığı nesnelleştirir ve yasalarla kurulan kurumsal araçları da disipline eder. O halde yeniçağın hükümranı yasayı hükümdarlığın aracı olarak kullanacak ama bu hükümdarlık tekniği giderek onun da hareket olanaklarını sınırlandıracaktır. Yasayla hükmeden ister istemez kendisini de yasaya bağlamış olacaktır.

Amerika'da 1776'daki anayasa hareketinin ardından anayasa teorisinin temellerinin yeniden atılmasıyla merkezî yönetim aracı olarak yasaya bakış şekli de tamamen bu ilişki üzerine yoğunlaşmıştır. Özgür bir temel üzerindeki özgür halk kendi kendisinin hükümranı olmuştur. Halk kendisini, kendisinin ve özellikle herkesin kararıyla kabul edilmiş "yasa"lar aracılığıyla yönetecektir. Artık topluma bekçilik eden ne Tanrı ne de hükümdar vardır. Uyumayan ve hiçbir şeyi gözden kaçırmayan bekçi, yasa olmuştur. Tanrı'dan

hükümdara ve oradan da yasaya şeklindeki sıralama, Carl Schmitt'in modern devlet öğretisinin tüm biçimlendirici kesin kavramlarının "sekülerleştirilmiş teolojik kavramlar"[68] olduğu şeklindeki ünlü veciz yargısını doğrular.

Gerçekten de ortaçağın orta ve son döneminde merkezdeki her şeyi yaratan, her şeyin bağlı olduğu ve her şeyi gören Tanrı, yeniçağa geçişte yeni ilişkiler içine girmiştir. Tanrı en üstteki yerini yitirmemiştir ama dünyevi ilişkiler giderek semavi analojilerle açıklanmaya başlamış, Tanrı'nın dünyasıyla yeryüzünün dünyası birbirinden ayrılmıştır. Bu sadece Luther'in iki-dünya-öğretisinde değil, Machiavelli'yi izleyen siyasetin dünyevileşmesinde de böyledir. Yeryüzünün tanrıları hükümdarlar olmuştur. Kendi hükümranlık alanlarında "kadir-i mutlak" olmaya çalışmışlar, zümreleri ortadan kaldırmışlar, ortaçağın birbirinden farklı hukuk bölgelerini herkes için geçerli tek bir devlet hukukuna indirgemeye çalışmışlar, kişiye bağlı kuruluşları dağıtmışlar ve zümre düzeni hâlâ sürüyor olmasına rağmen insanları potansiyel olarak eşit kullar haline getirmişlerdir. Dolayısıyla, tepedeki hükümdarın emrinde düzenlenmiş devlet aygıtının, ulaşılabilen her bilgiyi merkeze toplayarak "her şeyi bilir olma"yı olanaklı kılması gerekmiştir.

Bu "yeryüzü tanrıları" açıkça söylenmese bile tektanrıcılık üzerine kuruludur ve yabancı hükümdar ve beylere tımar ve vasal bağlılığını mümkün olduğunca ortadan kaldırır. Bir devletin kulu başka tanrılara da kulluk etmemelidir. Gücünü kendinden alan kadir-i mutlak Tanrı yerine kadir-i mutlak hükümran geçmiştir. Elindeki yaptırım gücünün aracı emirdir. Savaşta ve barışta bir kişiye ya da bir gruba ya da "tüm kullar"a olsun emir verebiliyor olmak hükümranlığa işaret eder. Tüm kullara verilmiş emrin adı "yasa"dır. Bu açıdan yasa gerçekten de dünyevileştirilmiş teolojik bir

68. Carl Schmitt, *Politische Theologie. Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränitat*, 3. Basım, Berlin, 1979, s. 49.

malzemedir. Yasa, bilinmeyen sayıda hal için tanrısal eylemin prototipi olarak yüce mertebeden belirlenmiş soyut bir kuraldır (normdur). Modern devlet öğretisinin başlangıcında merkezî konuma geçen yasa, teolojik kökenindeki en yüce güç ve en yüce bilgeliğin belirlediği düzen olmanın atmosferini de beraberinde getirmiştir.

Din savaşları ve mezhep cepheleşmelerinin güçlenmesiyle 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ilahiyatın otoritesi zayıflamıştır. Fransa'da ve İngiltere'de, Hollanda'da ve Alman ülkelerindeki krallıklarda ve prensliklerde devlet hak sahibi olmuş, yeni oluşan din kurumları devlet yapısı içine entegre edilmiştir. Yine de hükümdar eyleminin meşruiyet formülü hâlâ Tanrı'dır ve Tanrı'nın gözü hâlâ hükümdarın üzerindedir; gelgelelim, devletin koyduğu normlar ve bunların dünyevi bir el tarafından uygulanması günlük yaşamı ve gidişatı giderek daha fazla belirler olmuştur. Tanrı'nın gözü artık Tanrı'nın bu dünyadaki genel valisi olan hükümdara geçmiştir. Ne kadar hayalî olursa olsun hükümdarın "her şeyi bilirliği" yasaların adaletli içeriğinin en önemli meşruiyet temeli olmuştur; çünkü ancak normları koyanın her şeyi biliyor ve her şeyi düşünmüş olması halinde devlet babanın koruyucu iradesi yasa olarak yaygınlık kazanabilir.

17. ve 18. yüzyıllarda hükümdarın bir koruyucu baba olarak görülmesi de güç kaybetmiştir. 17. yüzyıl başlarında Alman devlet hukuku öğretisinde ancak dindar bir Hıristiyan olarak düşünülebilen hükümdar, birbirini izleyen uyanış dalgaları içinde Hıristiyanlıktan, dindarlıktan ve her türlü metafizik bağdan kurtulmuştur. 17. yüzyılın yakıp yıkıcı "Büyük Savaş"ında insanlar en çıplak haliyle iktidar ve çıkar siyasetinin tanığı olmuş, ara sıra zorla mezhep değiştirmiş ve hatta inançlar açıkça topraklar üzerindeki hükümranlığın işlevi haline gelmiş[69] ve böylelikle de

69. "*cuius regio - eius religio*" ["*bölge onun - din onun*" –"ülkeye egemenin dini geçerlidir" anlamında (ç.n.)] formülasyonu için bkz. M. Heckel, *Staat*

teolojik değerini yitirmiştir. Bu savaşların nedeninin din olduğuna inanan kimse kalmamıştır. Popüler metinlerde din aşkı *amor religionis*in toprak aşkı *amor regionis* olduğu yazılmıştır. Ülkenin her yeni hükümdarı kendi yasalarını getirmiş ve Tanrı'nın iradesine ya da herhangi bir şekilde temellendirilen hakikate uygunluk nedeniyle değil, ancak ve ancak hükümdarın otoritesi nedeniyle itaat istemiştir. Ama bununla birlikte sadece Tanrı değil, Hıristiyan erdemleriyle birlikte Tanrı'yla eş tutulan hükümdar da ortadan kalkmıştır.

Ağırlık noktasının bu şekilde kayması sonucunda yasa hükümdarın rolünü üstlenmeye başlamıştır. Kişisel zayıflığı yüzünden ya da kendilerini "devletin hizmetkârı" ya da devlet şahsının (*persona moralis*) "organ"ı olarak tanımlıyor olmaları nedeniyle hükümdarlar devletin gerisine çekilmiştir. Bu gayrişahsileştirme süreci içinde yasa yeşermiştir. Bu sürecin sonunda zorunlu olarak kişinin hükümdarlığının tamamen ortadan kalkması ve hükümdarlığın yasalara devredilmesi istenmiştir.

VI

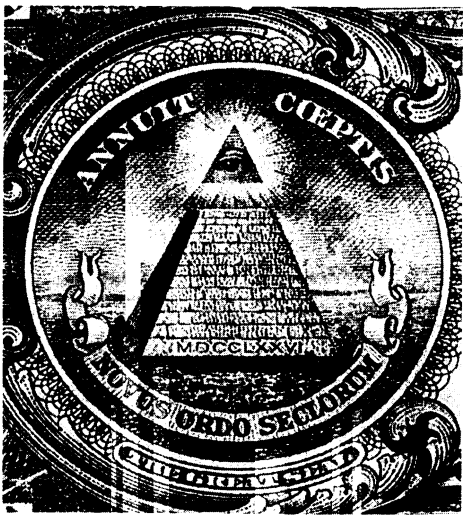
"Yasalar" hükümdar olacaksa yasalara da hükmedilebilmelidir. Yasalara hükmedecek olan merci zaaf sahibi insanlık olamayacağı için 18. yüzyılda yasalar üstü yazılı anayasa icat edilmiştir. Hükmetmenin hangi ilkeler üzerine kurulu olduğu konusu ve yasaların uyması gereken temel düsturlar anayasada yazılı olmalıdır.[70] Böylelikle sekülerleşme, gayrişahsileştirme ve nesnelleşme eğilimleri, hükümranlığın

und Kirche nach den Lehren der evangelischen Juristen Deutschlands in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts, Münih, 1968, s. 227 vd.

70. H. Mohnhaupt, D. Grimm, *Verfassung. Zur Geschichte des Begriffs von der Antike bis zur Gegenwart*, 2. Basım, Berlin, 2002.

Tanrı'dan yeryüzü Tanrı'sı hükümdara, oradan Leviathan'ın ölümlü Tanrı'sına, oradan da anayasayla taçlandırılan tanrısallaştırılmış yasalara giden yolu açmıştır. Bu nedenle sonuçta barışı ve özgürlüğü gerçekleştirecek bu dünyaya ait bir akıl yapısı olan anayasanın, mezheplerden arındırılmış, herkes tarafından kabul edilebilir bir Tanrı'nın inayetine bırakılmış olması şaşırtıcı değildir.

Ortaya çıkan amblem de zaten bakış açısındaki bu temel değişime uygun olmuştur. 1935'ten beri Amerika Birleşik Devletleri'nin bir *Dolar* değerindeki banknotunun arka yüzü, 1782 yılında toplanan üç komisyonun uzun tartışmalar sonunda belirlediği "Birleşik Devletlerin Büyük Mührü"nü göstermektedir: "Büyük Mühür"ün üzerinde dört kenarlı duvarıyla henüz tamamlanmamış ve tepesinde ışıklarla taçlandırılmış bir göz bulunan bir piramit vardır.

Bir Dolar değerinde kâğıt para üzerinde Amerika Birleşik Devletleri "*Büyük Mühür*"ü.

1776 tarihli piramit Tanrı'nın bağışlayan gözünün gözetimindeki (Annuit Coeptis = He Has Favoured Our Undertakings [Teşebbüsümüz Kabul Oldu]) anayasa yeni bir başlangıcı simgelemektedir. Tanrı bu yeni başlangıcı, "Novus ordo seculorum"u[71] kutsamaktadır. Kuşkusuz bu Tanrı hâlâ Hıristiyanların Tanrı'sıdır ama mezhepler üstü bir Tanrı'dır, çünkü bu amblem Avrupa'yı dinî hoşgörüsüzlük nedeniyle terk etmiş Yeni Amerikalıları birleştiren amblemdir. Duvarları Mısır örgüsü piramide, yapılan göndermeyse Masonluğa ve İlluminatlara, kısacası Aydınlanma'ya işaret etmektedir.[72]

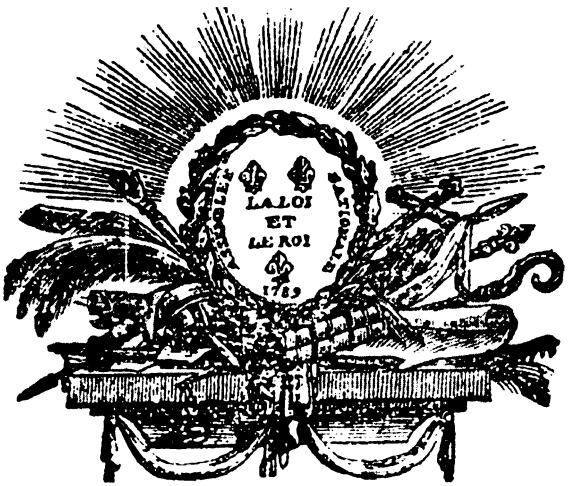
Başka bir deyişle, 18. yüzyılın son 30 yılında gözeten göz hâlâ Hıristiyan teslisi anımsatan ama kendisinin yarattığı yeni düzeni koruma altına alan bir akımın en temel simgesi olmuştur. Bilimsel bilgiyi, toplumun piramit yapısını, teslis yerine "ulus" içinde üç zümrenin birliğini koyan simgeler öne çıkmıştır. Sınıflı toplumu ulus içinde eritmeye çalışan Fransa'da yasanın gözü en üst konuma geçmiştir. Sanat tarihçisi Wolfgang Kemp, Jacques-Louis David'in *Balo Salonunda Yemin* tablosu üzerine yazdığı önemli bir makalesinde "örneğin doğan güneş, şimşek, karanlığın kovuluşu gibi her türlü ışık simgeselliğiyle birlikte göz ve üçgen 18. yüzyılın iki büyük burjuva devriminin ve düpedüz Aydınlanma'nın en etkili anlam taşıyan resimleri olmuştur"[73] demekte ve

71. Mührü çerçeveleyen yazının bu ikinci bölümü Vergilius'un 4. *Eclogae*'sinde sözü edilen *Altın Çağ*a işaret etmektedir.

72. Simgelerin bu bileşimi kolay akla gelmeyecek fantezilere yol açmıştır. Thomas Pynchon *Gravity's Rainbow* adlı romanında "*Bir teoriye göre*" demektedir, "*Amerika Birleşik Devletleri kuruluşunda da şimdi de büyük bir Mason komplosundan başka bir şey değildir. Tüm kontrol İlluminatlar denen bir grubun elindedir. Her Dolar'ın üzerinde görülen piramidin tepesindeki o esrarengiz tek göze her bakışta böyle bir teoriye biraz olsun inanmamak için insan çok zorlanır.*" Bu meseleyle ilgili olarak bkz. H. Kuhn, "Konspiration und Inspiration. Europäisch-literarische Wurzeln der amerikanischen Paranoia", 31.3.2001 tarihli *Frankfurter Rundschau* gazetesi.

73. W. Kemp, "Das Revolutionstheater des Jacques-Louis David. Eine neue Interpretation des 'Schwur im Ballhaus'", *Marburger Jahrbuch für Kunstwissenschaft* 21 (1986), s. 165-85 (178).

bunun kanıtı olarak Assemblée Constituante'ın (Kurucu Meclis'in), rozetinde 1791 yılına kadar üç zümrenin (ruhbanlar, soylular, burjuvazi) geleneksel simgelerinin yanı sıra "La Loi et le Roi" (Yasa ve Kral) şiarını da bulundurmasını ileri sürmektedir.

1791 yılına kadar kullanılan *Kurucu Meclis* (*Assamblee Constituante*) vinyeti [Wolfgang Kemp, "Das Revolutionstheater des Jacques-Louis David, Eine neue Interpretation des 'Schwurs im Ballhaus'", *Marburger Jahrbuch für Kunstwissenschaft* 21 (1986)]

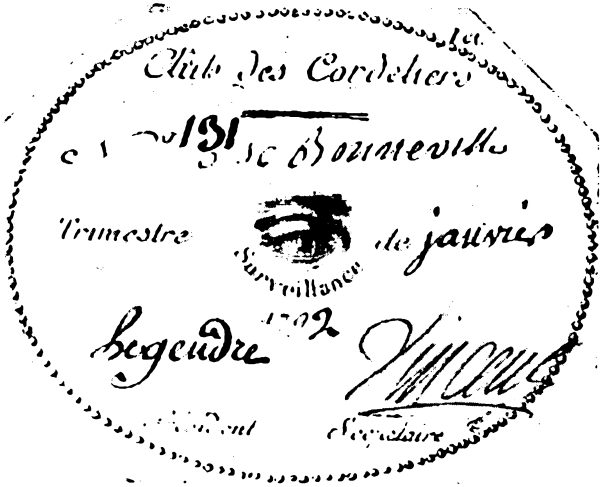
1792'de Millet Meclisi bu sloganın yerine arkasında değnek demeti (*fasces*) bulunan ve defne çelengiyle çevrelenmiş ışıldayan bir göz ve bir Jakoben külahı koymuştur.

Gelinen nokta kuşkusuz Tanrı'nın ya da kralın gözetici gözü değil, devlet gözetimidir (*Surveillance*). Bu işaret altında karar alan milletvekilleri, yine Wolfgang Kemp'in yazdığına göre, bir anlamda "*kararlaştırılan her yasayla her şeyi gören gözün yeni bir kopyasını çıkartmış oluyorlardı.*"[74]

74. Kemp (bir önceki dipnota bkz.), s. 179.

Radikal Cordelierlerin 1792 yılına ait üyelik kartları üzerinde de bu devlet gözetiminin gözü vardı.

Devrim kendisine karşı çıkanlara bu gözetici gözle bakıyordu. Halkın Esenliği Komitesi'nin 1793/94 yılına ait rozeti üzerinde kılıç ve silahla donanmış adil ve savaşçı bir

*Cordelier*lerin 1791 Şubat ayından sonra kullandıkları üyelik kartı [Wolfgang Kemp, "Das Revolutionstheater des Jacques-Louis David. Eine neue Interpretation des 'Schwurs im Ballhaus'", *Marburger Jahrbuch für Kunstwissenschaft* 21 (1986)]

cumhuriyet figürü bulunmaktaydı. Altındaki imza hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak kadar açıktır: "Activité, Pureté, Surveillance. Comité de Salut Public" [Eylem, Temizlik, Gözetim. Halkın Esenliği Komitesi].

Söz konusu yıllarda "pureté" [temizlik] sadece devrimci öğretinin katıksız saflığına uyumu değil, aynı zamanda gereğinde "Épuration" [temizleme] yani karşı çıkanların temizlenmesi anlamına da geliyordu.[75] Burada devlet göze-

75. R. Schnur, "Staatssicherheit. Ein Aspekt der Französischen Revolution",

timi (*Surveillance*) gözeten gözün yardımıyla[76] artık sadece Tanrı'nın ileriyi görüşü ya da iyi niyetli hükümdarın gözcülüğü değil, cumhuriyetin kendisi için tehlikeli görünen her

1793/94 yıllarında *Halkın Esenliği Komitesi* vinyeti [Wolfgang Kemp, "Das Revolutionstheater des Jacques-Louis David, Eine neue Interpretation des "Schwurs im Ballhaus"", *Marburger Jahrbuch für Kunstwissenschaft* 21 (1986)]

şeyin sıkı gözetimi demek oluyordu. Bu tehlike eşitliğe karşı olan ve dolayısıyla eşitsizlikten çıkar sağlamış olan eski siyasi güçlerin lehine çalışan her türlü akım ya da burjuva toplumunun sıkı gözetimcisi olarak önerilen yasanın karşısındaki yasaya aykırılıklar olabiliyordu. Nihayet cumhuriyetin asker-

Verfassung und Verwaltung. Festschrift für Kurt G.A. Jeserich zum 90. Geburtstag, Weimar/Viyana, 1994, s. 123-43.

76. İtalyancada "dikkatli" için *occhiuto* (= *çokgöz*) deyimi kullanılır.

lik yasası (*Code militaire*), silahlı kuvvetleri ve bayraklarını gözetimde tutan tetikteki Gözetimin (*Surveillance*ın) mesajı da dış düşmanlara karşı girişilecek savaşın da yasaya bağlı olması gerektiği anlamına geliyordu. Burada dikkate değer olan şey, bu figürleri çevreleyen kurdeleye asılı madalyonun üzerindeki "La Loi" (yasa) sözcüğüdür.

August Boppe ve Raoul Bonnet'nin *Devrim Vinyet ve Amblemleri* (*Vignettes Emblematiques sous la Revolution*) adlı eserinde *askerlik yasası* (*Code militaire*) vinyeti [Wolfgang Kemp, "Das Revolutionstheater des Jacques-Louis David, Eine neue Interpretation des 'Schwurs im Ballhaus'", *Marburger Jahrbuch für Kunstwissenschaft* 21 (1986)]

Kişiye bağlı kral hükümdarlığına karşı yasanın soyut bağlılığını getirmek için ne derece çaba gösterildiğini, dilbilimci Domergue'in krallık ya da kralın hükümdarlığı demek olan "Royaume" yerine "yasa hükümdarlığı" anlamında uydurduğu yeni sözcük "Loyaume"u yerleştirme çabaları göstermektedir. Bu öneri Camille Desmoulins tarafından büyük bir tezahüratla karşılanmış ve 1791 yılında

Desmoulins öneriyi, "*sadece bir harf değiştirmekle (par le changement d'une lettre) yasa imparatorluğunun ruhunu ifade eden yüce devletin temsil edilebilmesi!*" (*représente un grand état, soumis au seul empire de la loi!*) olarak övmüştür.[77]

10 Ağustos 1793 tarihinde Paris bulvarlarında düzenlenen bir merasim alayının önünde "kara bulutları delerek bakan, yasanın göz açtırmayan gözü bulunan bayrak"[78] taşınmıştır. Demek ki en geç 1793'ten itibaren bu göze "Yasanın Gözü" adı koyulmuştur. Üzerine bir yüzünde Frigya külahıyla birlikte bir defne çelengi ve teraziyle *Liberté* (özgürlük) ve *Égalité* (eşitlik), diğer yüzünde eski Hıristiyan simgesi üzüm kütüğü ve başakla birlikte *République Française* (*Fransa Cumhuriyeti*) *L'An II* (*İkinci Yıl*) yazılı yeni *2-Para* (*2-Sous*) da ilk olarak 1793 yılında basılmıştır. Bunların ortasına üzerinde "*Les hommes sont égaux devant la loi*" ("*İnsanlar yasa önünde eşittir*") yazılı merkezî yasa levhası, levhanın üzerine de yasanın gözü koyulmuştur.

2-Sous (*2-Para*) ön ve arka yüz (Staatliche Museen zu Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Münzkabinett)

77. W. Busse, F. Dougnac, *François-Urbain Domergue. Le grammairen patriote (1745-1810)*, Tübingen, 1992, s. 98 vd.
78. Kemp (73 numaralı dipnota bkz.) s. 180.

1795 yılında çıkarılan memur kıyafet kanununa göre "medeni mahkeme üyeleri göğüslerine kırmızı ve mavi çizgili bir kurdele üzerine gümüşi göz takacaklar"dır. Göğüslerine bir zeytin dalı resmi takan sulh hâkimleriyse "ellerinde fildişinden tutamak başlığı üzerine kara bir göz çizili, insan boyu uzunluğunda beyaz bir baston taşıyacaklar"dır.[79]

1795'e kadar kullanılan *Fransız Millet Meclisi* vinyeti [Wolfgang Kemp, "Das Revolutionstheater des Jacques-Louis David, Eine neue Interpretation des 'Schwurs im Ballhaus'", *Marburger Jahrbuch für Kunstwissenschaft* 21 (1986)]

Böylelikle Osiris'in gözü asanın üzerinde yeniden ortaya çıkıyor ve ancak ve ancak herkes için aynı olan yasaların sıkı

79. Jacques Grasset-Saint-Sauveur, *Amtskleidungen der Stellvertreter des französischen Volks und der übrigen Staatsbeamten der Republik Frankreich: nach den Originalzeichnungen*, Paris, 1795 (Yeni basım: Wolfenbüttel, 1989). Bu kitaba dikkatimi çeken Regensburg'dan Prof. Dr. Sybille Hofere teşekkür borçluyum.

gözlemiyle insanların yasa önündeki eşitliğinin kurulabileceği ve korunabileceği mesajı verilmiş oluyordu. Bu nedenle devrimci Fransa'nın "yasaları tanrısallaştırdığı"ndan bahsedilmiştir.[80] Bu açıkça, Rousseau'nun *volonté générale*inin [*genel (ya da milli) irade*sinin] gerçekleştirilmesinden başka bir şey değildir.

16. yüzyıldan beri gözlemlenmesi mümkün bu süreç içinde yalnızca yasanın önemi artmış olmuyor, halk iradesine dayandırılmakla yasa en azından teorik olarak üç yeni nitelik de kazanmış oluyordu: Monarkın yerine geçen yasa yeni hükümdar olmuştu ve monarşinin tükenmeyen şiddetine karşı gözünü kırpmadan bekleyen çoban oydu. En nihayet tüm ulusu yazıyla en mükemmel şekilde ifade eden mükemmel sözcük "yasa"ydı.

Yeni siyasi hiyerarşinin artık tek görünür ve yaşamı düzenleyen ifadesi olduğu için "yasa" yeni Tanrı olurken, ilahiyatçıların Tanrı'sı da Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olan mutlakıyetin monarkıyla birlikte ortadan kaldırılmış oluyordu. Millet haline gelen Üçüncü Zümre* artık yalnızca yasayla yönetiyordu. Fikir olarak halkın kendi kendisini yönetmesiyle yasa soyut hükümdar olmuştu. "Yasa önünde" sağlanan muhteşem eşitlik, yasaların dilinin keyfiliği ortadan kaldıran mükemmelliği ve *Resmi Gazete*'de yayımlanarak herkesin temel alabileceği yasaların geçerliliğindeki kesinlik sayesinde hükmedenlerin tiranlığına ve yolsuzluğa alışmış idarelerin, rüşvet alan hâkimler ve kanunsuz ordunun verdiği tüm sıkıntılara son verileceği umudu, bu temel dönüşümü güçlendiriyordu. Acı tecrübelere neden olan ve her zamanki kırılgan "*government of men*" ("*kişilerin yönetimi*") yerine "*government of law*" ("*yasaların yönetimi*")[81] geçmiş oluyordu.

80. J.M. Cotteret, *Le pouvoir legislatif en France*, Paris, 1962, s. 12 vd.

* Fransa'da Devrim öncesi tasnifte ruhban (Birinci Zümre) ve soylular (İkinci Zümre) gibi imtiyazlı iki zümreden sonra gelen Üçüncü Zümre'de (*Tiers-Etat*) "hak sahibi" özgür köylüler ve yurttaşlar bulunuyordu. (ç.n.)

81. 66 numaralı dipnota bkz.

Etienne Jeaurat'nın *Jean-Jacques Rousseau ve Devrim Simgeleri* resmi
(Musee Carnavalet, Paris)

Yeni hükümdar olarak "yasa" böylelikle bir zamanlar önce Tanrı'ya sonra hükümdara atfedilen tüm nitelikleri kazanmış, gece-gündüz "geçerli olan hukuk" devamlı göze-

timde olma[82] niteliğini de elde etmişti. Geçerli hukuk hiçbir zaman uyumuyordu, emrinin ulaşabileceği her yerde her zaman geçerliydi. Yasa geleceği de görüyordu. Yasa metni gelecekte ortaya çıkabilecek tüm hukuki durumları çözümleriyle birlikte önceden düşünülmüş olarak formüle edilmiş olmalıydı. 19. yüzyılda temelde hâlâ Montesquieu'nün anladığı anlamda "bouche de la loi" (yasanın ağzı) olan hâkimler üstlendikleri rolü "yasanın hizmetkârı" olmak şeklinde tanımlamayı sürdürmüştür. Bir yorumcu olarak mekanik şekilde değil, düşünerek itaat eden bu hâkimler eksiklikleri, yanlışları bulunan ya da sorun karşısında suskun kalan bir metnin içinden, harfi harfine olmasa bile yasanın ruhuna uygun çözümler çıkarmayı da genellikle başarabilmiştir. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında bu ideal tipoloji giderek sallanmaya başlamıştır. Hâkimlik mesleğinin yasaları biçimlendirici ve karar alıcı yanı daha güçlü şekilde ortaya çıkmıştır.[83] Sanayi Devrimi'yle genişleyen yasal çerçevede yepyeni tekniklerin ya da sosyal sorunların ortaya çıkmasıyla eksiklikler de göze batmaya başlamıştır. Tanrısallaştırılan yasaların gelecekte olabilecek her şeyi önceden görebilen gücünden söz etmek artık olanaksızlaşmıştır.

Ama yasa Fransız Devrimi'nden sonra yalnızca asla uyumayan hükümdar olmakla kalmamış, aynı zamanda hâlâ varlığını sürdüren monarşinin şiddetine ve kurumlarına karşı büyük bir koruyucu parlamento barajı olmak gibi ikinci bir işlevi de üstlenmiştir. Devrim kargaşası ve Devrim öncesinin "meşru" aileleriyle hanedanlık bağı sağlayan Napoléon'un imparatorluğundan sonra eski yönetici aileler

82. Elbette bu kendi haklarını korumak konusunda eskiden beri uyarılan yurttaşın bu yükten kurtulması anlamına gelmez: *Jura vigilantibus* –hak uyanıklarındır. Zamanında mahkemeye başvurmayı ihmal eden ya da unutan kişi hakkını kaybeder.

83. R. Ogorek, *Richterkönig oder Subsumtionsautomat? Zur Justiztheorie im 19. Jahrhundert*, Frankfurt, 1986.

her yerde yeniden tahta çıkmıştır. Eski aileler olmasa bile Mareşal Bernadotte* örneğinde olduğu gibi meşruiyete asimile olabilmek için yanıp tutuşan türediler (*homines novi*) ortaya çıkmıştır. Fransızların 1814'teki Charte Constitutionnelle'inden (Anayasa Belgesi'nden) sonra oluşan Avrupa anayasaları yeni-mutlakıyetçilik ile cumhuriyetçilik arasında bir orta yol bulmaya çalışmıştır. Almanya'da 1815 yılına ait "Deutsche Bundesakte"nin ("Alman Birlik Paktı"nın) 13. maddesi ve 1820 yılına ait "Viyana Schlußakte"nin ["Viyana Ek Madde"nin - ("Alman Birlik Paktı"na sonradan eklenen ek madde -ç.n.)] 57. maddesi monarşist ilkeyi sağlamlaştırmış ve tehlikeli görülen halk hükümranlığını ve parlamento egemenliğini elden geldiğince reddetmiş ve geriletmiştir. "Viyana Schlußakte"nin 57. maddesinde daha da sert bir biçimde, eğer hükümranlık hakkının bölünmesi diye bir şey söz konusu olacaksa yeni güçlerin bunu bir tür ödünç verilmiş gibi geçici olarak sadece "kullanma"sına izin verilmeli ama asla sahiplenebilecekleri şekilde ellerine verilmemeli, denilmektedir. Anayasal monarşinin (meşrutiyetin) bütün bir 19. yüzyıl boyunca süren bu yapısı içinde yasa, yukarıda sözü edilen şekilde anayasanın garanti altına aldığı "halkın hakkı"nı koruyan bir koruyucu duvar vazifesi görmüştür. 1814'ten sonraki tüm anayasalarda birbirinden kopyalanmış gibi, anayasa temeline dayalı insan ve yurttaş haklarına, temel hak ve özgürlüklere ancak "yasa"nın izin verdiği şekilde, yani parlamentonun kurallara bağlı karar sürecinin oluruyla dokunulabileceği ifade edilmiştir. Özgürlük ve mülkiyet, çalışma ve kazanç özgürlüğü, dinî ibadet özgürlüğü, dernek kurma ve toplantı özgürlükleri, yapılacak herhangi bir müdahalenin koşullarının idare tarafından yasal olarak düzenlenmiş olmasıyla her türlü keyfî uygulamaya karşı korunmuştur. Yasanın bu koruyucu işlevinde "göz" yine asla uyumayan

* Mareşal Bernadotte Napoleon'un elçisi olarak İsveç'te bulunurken İsveç Kralı XIII. Karl tarafından evlatlık edinilmiş ve daha sonra tahta geçerek İsveç'te bugüne kadar süren kendi hanedanını kurmuştur. (ç.n.)

çoban metaforu olmuştur. Başında beklenecek kuzu halkın hakları, bunları tehdit eden kurt ise monarşinin şiddetidir.

Sonuç olarak yasa, en genel anlamıyla milli bir kodifikasyon olmakla Tanrı'yla eş bir seviyeye getirtilmiştir. Birleştirici bir kodifikasyonla 16. yüzyıldan beri savunulan şey milli devlet olgusuyla, töre hukukunun (örfî âdet hukukunun) çeşitliliğinin, değişik bölge ve kentlere ait özel hakların ve anlaşılması güç Pandekt hukukuna* göre yargılamanın aşılması olmuştur. Bu konuda Danimarka öncü olmuş (1683), onu Bavyera (1756), Prusya (1794), Fransa (1804) ve Avusturya (1811) izlemiştir. Tüm bu ülkelerde büyük bir titizlikle hazırlanan yasa metinlerinin değiştirilemez bir birliği garanti etmesi, akla gelebilecek tüm sorunları ve bunların çözümlerini içermesi istenmiştir. Almanya'da yasanın sadece milli birliği garanti altına alması değil, aynı zamanda bu birliği kurması da beklenmiştir.[84] Böylelikle zamanın siyasi umutlarıyla canlılık kazanan bu kodifikasyonlar tanrısallığın yasalar üstü karakteristik vasıflarını da kazanmıştır. Yasa kişiselleştirilmiş halk iradesi olarak egemen olmalı ve halkı korumak için monarşinin egemenliğini sınırlandırmalı ve aynı zamanda yurt içinde birliği garanti altına almalıydı. Yasanın hep açık gözü piramidin tepesinden iyi ve kötüyü gözetim altında tutmaktaydı. Aslanla kuzu yan yana huzur içinde durabilmeliydi.

Elbette daha başta hemen "her şeyi biliyor olmak"ın baskıcı yanı da ortaya çıkmıştı. Her şeyi biliyor olmak, aynı

---

* *Pandekt* hukuku Roma hukuku uygulanmasıyla varılan yargılar bütününün oluşturduğu tasnif edilmiş hukuk esaslarıdır ve 19. yüzyılda liberallerin hâkimlerin keyfiliğini sınırlamak için kaldırılması ve yerine *doğal hukuk* [(*Naturrecht*) ya da aklî hukuk (*Vernunftrecht*)] ilkeleri üzerine kurulu medeni hukukun yerleştirilmesini istedikleri hukuktur. Daha sonra İsviçre, Türkiye, Tayland ve Kore gibi birçok ülkenin medeni hukukuna da temel olan *Alman Medeni Kanunu*'nun (*BGB*) 1900 yılında kabul edilmesiyle *Pandekt* hukuku tamamen ortadan kalkmıştır. (ç.n.)

84. A.F.J. Thibaut, *Ueber die Nothwendigkeit eines allgemeinen bürgerlichen Rechts für Deutschland*, Heidelberg, 1814.

zamanda pedagojiyle olsun cezalandırmayla olsun, her şeyi etkilemeyi istiyor olmaktı. Bu noktada Claude-Nicolas Ledoux'nun (1736-1806), devlet tiyatrosunu büyük bir göz olarak tasarlayan devrimci mimarisini hatırlatmak gerekir.

Claude-Nicolas Ledoux'nun 1804'te yayımlanan *Devrim Tiyatrosu İçin Bir Taslak* adlı resmi [Wolfgang Kemp, "Das Revolutionstheater des Jacques-Louis David, Eine neue Interpretation des 'Schwurs im Ballhaus'", *Marburger Jahrbuch für Kunstwissenschaft* 21 (1986)]

Jeremy Bentham'ın daire şeklinde tasarladığı *Panopticon or Inspection House* (*Panoptikon ya da Nezarethane*) da bu döneme rastlar.[85] Buraya hapsedilmiş insanlar merkezdeki bir "göz"ün denetimi altındadır ve bu model insanları mükemmel bir denetimde tutmak isteyen nezarethanelere örnek olmuştur. Michel Foucault bu örneği ele alarak "iyi niyetli" iyimser eğitim denetiminin nasıl topyekûn denetim

85. J. Bentham, "Panopticon: or the Inspection-House: containing the idea of a new principle of Construction applicable to any sort of Establishment, in which persons of any description are to be kept under Inspection... 1791", *Works*, Cilt 4, Londra, 1843, s. 37-172.

ve disiplin sistemi kâbusuna dönüşebileceğini göstermiştir.[86] Bunların sonunda sadece Huxley ve Orwell'ın gözetleyici ve denetleyici negatif ütopyaları değil, aynı zamanda kentlerin kamu alanlarını denetim ve gözetim altında tutan elektronik kameralar[87] ve uyduların gökten bakan gözleri ve özellikle tüm dünyaya yayılmış her şeyi gören, duyan ve kaydeden gizli polis teşkilatları da vardır.

Fransız Millet Meclisi'nin 1792'de verdiği ama ancak 1798'de teslim edilebilen şeref yurttaşı madalyasının sahibi Friedrich Schiller *Çan Şarkısı*'nı yazdığı 1799 yılında Tanrı'nın gözünün Fransa'da almış olduğu farklı şeklin kuşkusuz farkındaydı. Ola ki Schiller 1796'da Fichte'nin yasalara sadık yurttaşın "gözetimci göz"den çekinmemesi gerektiği[88] sözünü de biliyordu. Fichte için yasa burjuva düzeninin ta kendisiydi. Yasa asla sarsılmaz, sağlam ve güvenilirdi, İsrail'in sekülerleştirilmiş hiç uyumayan dikkatli bekçisiydi. 1799 yılına gelindiğinde Schiller *Haydutlar*'ın tiranlara karşı çıkan (*in tirannos*) ve özgürlük coşkusuyla yanıp tutuşan devrimcisi değildi artık, aksine şimdi devrimin korkunçluklarıyla travmatize olmuş bir Kantçı olarak bireysel özgürlük alanlarının karşılıklı olarak sınırlandırılmasının ancak yasalarla mümkün olabileceğine inanıyordu. Schiller'in "yasanın gözü" çağrısı genel olarak Almanya'da burjuvazinin anayasa temeli üzerine kurduğu devletten önce oluşmuş olan ve aynı zamanda anayasa devletinin de esasını oluşturduğuna inanılan hukuk devletinden beklentisini ifade ediyordu. Devletin, huzur ve düzenin koruyucusu olarak anlaşılmasında huzuru sağlamak sadece "yurttaşın

86. M. Foucault, *Surveiller et Punir. La naissance de la prison*, Paris, 1975 (Almanca çevirisi: *Überwachen und Strafen. Die Geburt des Gefängnisses*, Frankfurt, 1976).

87. E. Kauntz, "Das Auge des Gesetzes. In Rheinland-Pfalz werden Polizeiwagen mit Videokameras ausgestattet", 20 Kasım 2000 tarihli *Frankfurter Allgemeine Zeitung* gazetesinden.

88. J.G. Fichte, "Grundlage des Naturrechts nach Prinzipien der Wissenschaftslehre (1796), *Werke*, Cilt 3, 1971, s. 303.

ilk ödevi" değildi, aynı zamanda yurttaşın huzurunu sağlamak da devletin ödeviydi. Her iki ödev de birbirlerini karşılıklı olarak zorunlu kılıyor ve "yasa" bu karşılıklılığın garantörü oluyordu. Yurttaş yasalara uymak zorundaydı ama devlet de eğer hukuk devleti olmak istiyorsa yasalara uymak zorundaydı. Böylelikle "polis" kendi mesleğinin tanımı olarak güvenliği sağlayıcı güce indirgenmişti. İşte bu nedenle Schiller devrimci bir girişime karşı da ikazda bulunuyordu: "*Halkların kendi kendilerini kurtardıkları yerde refah olmaz*" diyor, devrimi "*kadınların çakallaşması*" benzetmesiyle kötülüğün zincirlerinden boşanması olarak görüyor ve "*huzur taraftarı yurttaş*"ın da bu huzuru bozana karşı silaha sarılma hakkı olduğunu savunuyordu.

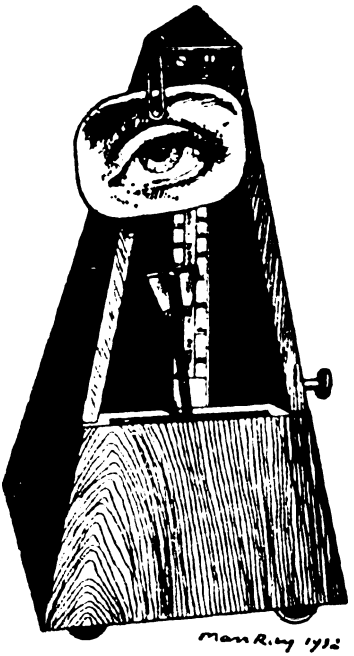
VII

19. yüzyılda "yasanın gözü" metafizik dayanakları zayıfladığı ölçüde pek ortalarda görülmez olmuştur. Polis için kullanılan "yasanın gözü", bekçilik ve muhbirlik anlamında alaylı bir ifadeye dönüşmüştür. Metternich'in yanlış olarak *Biedermeier* adı verilen *Demagogen Jagd** döneminde devlet gözetimi karşıdevrimin simgesi haline gelmiştir. Karşıdevrimin görevi Foucault'nun deyişiyle *surveiller et punir* ("gözetimde tutmak ve cezalandırmak") olmuştur. O andan itibaren devrimin ve karşıdevrimin vesveseli gözleri birbirlerine odaklanmıştır. 20. yüzyılda din ve Tanrı'nın mağfireti siyasetin dışına atıldıktan sonra geriye sadece gözün bekçilik işlevi kalmıştır. Man Ray'in 1923'teki *Tahrip Edilemez Nesne*'si[89] gerçeküstücü sanatın, görmenin

* *Demagog Avı* (*Demagogen Jagd*) 19. yüzyıl başında ve sonrasında *Alman Birliği* isteyen milliyetçi liberallere halkı kışkırtıcı demagog oldukları iddiasıyla uygulanan yasaklama ve sindirme siyasetine verilen addır. (ç.n.)

89. A. Schwarz, *Man Ray. The rigour of imagination*, Londra ve New York, 1977, Almanca basımı 1980; resimler için s. 329-32.

boş mekanizmasını anlatan, tam olarak açıklanamamış ve açıklanamaz bir işareti olarak durmaktadır.

Man Ray'in 1932 yılına ait *Tahrip Edilemez Nesne*'si (Christian W. Thomsen und Hans Holländer (Haz.), *Augenblick und Zeitpunkt, Studien zur Zeitstruktur und Zeitmetaphorik in Kunst und Wissenschaften*, Darmstadt, 1984)

Tahrip Edilemez Nesnenin gözü insanvari bir iyilik Tanrı'sı değildir. Makine gibi hareket eden bu göz ne bir kimseyi ne de herhangi bir başka şeyi simgelemektedir ve sadece tedirginlik yaratan, huzursuzluk veren, böylelikle de mekanizmaya "kişi" olma öğesi katan ama aynı anda da bunu reddeden bir organ halindedir.

Bugün artık Fransız Devrimi'nin yasa'yı tiranlıktan kurtuluşa, özgürlüğe ve eşitliğe giden altın bir yol olarak selam-

ladığı iyimserlik havası geçmiş bulunuyor. Yasa'nın oynadığı bu rol 19. yüzyıl içinde temelden değişmiştir. Yasa artık devrimci adalet fikrinin cismanileşmiş hali değil, millet meclislerinin elinde burjuva politikasının feodal geçmişe olduğu kadar "sosyal sorunlar"a karşı da kullandığı bir enstrümanı, kısacası toplumu yönlendirmenin bir aracı olmuştur. Bu durum tam bir yüzyıl sonra o derece anlaşılır olmuştur ki, bugün artık yasanın amaca yönelik ve kısa vadeli olarak topluma verilen siyasi bir emir olmaktan başka ne olabileceği sorusu bile şaşkınlık yaratmaya yetmektedir. Yasanın içeriği boştur. Yasanın içeriği herhangi bir şey olabilir ve anayasa hukukuyla şeklen ve madden çelişmediği sürece normların hiyerarşisi içinde belirli bir mertebede yerini alır.

Yasanın içeriğinin bu şekilde boşaltılması modern toplumların ortaya çıkardığı bir sonuçtur. Modern toplumlarda hukuk rejimi altında çok farklı gruplar, çok farklı değer sistemleri, kültür pratikleri, kendi tarih anlayışları içinde yaşayabilmelidir. Hukuk, çatışmaları önlemeli ya da çatışmaların çözümü için düzenlenmiş prosedürler gösterebilmelidir. Hukuk, mal ve kaynakları barışçıl bir şekilde bölüştürebilmelidir. Bunun için gerekli araçlar yasalarla belirlenen değişik ölçüler dikkate alınarak hazırlanmalı ve kamu sorunlarının çözümünde kullanılmalıdır. Son derece karmaşık tüm bu yönetim süreçleri parlamento tarafından çıkarılan yasalarla yapılandırılmaktadır. Yasaların ince ayarınıysa yine yasalara bağlı kalmak koşuluyla devlet idaresi ve adliye üstlenmektedir. Yasalaştırma kararını da seçilmiş milletvekilleri, yani siyasi motivasyonu olan ve partiler halinde örgütlenmiş kişiler arasından seçilmiş vekiller vermektedir. Parlamentoların yapısıyla ilgili 19. yüzyıla ait tüm seçkinci hayaller boşa çıkmıştır. Artık hiç kimse parlamentoda özgür söylemle ve vicdanın sesine uyarak akla gelebilecek en iyi çözümün bulanabileceğine inanmamaktadır. Yasayla ortaya konulan şey, her türlü

vasatilikle donatılmış ve günün koşullarına uydurulmuş tavizlerden başka bir şey değildir.

Zaten başka türlü olması da düşünülemez, çünkü artık modern toplum ne en iyiler arasından seçilmiş filozof krallar ne de hukukun pozitifliğini aşabilecek bir adalet fikri tanımaktadır. Modern toplumun tek tanıdığı ve uyguladığı şey, parlamento çalışmalarının sonuçlarının oldukça küçük ve siyasete karşı duyarsız olmayan ama yine de olabildiğince siyasete mesafeli bir anayasa mahkemesi kurulu tarafından denetlenmesidir. Yine de bu durum, temel haklar bölümünde Fransız Devrimi'nin fikriyatını barındıran bir anayasa metninin dil süzgecinden geçmiş yazılı yasalarda ifadesini bulan hukuk fikrinin maddi mekânı olarak görülebilir. Anayasa mahkemesinin daha da önemli işi, hiç durmadan çalışan yasa çıkartma makinesinin ürünlerini en kaba yanlışlardan arındırmak, sakat ürünleri üretime geri göndermek ve iyileştirilmesini istemek şeklindeki işlevidir. Modern parlamento yasası artık hiçbir metafizik temel üzerine kurulu değildir. Parlamentonun çıkarttığı yasa toplumu düzenleyen bir metin, yasa koyucuların yapılan yasanın toplumu ne şekilde etkileyeceğini ve değiştireceğini asla bilmedikleri hareket ettirici normatif bir güçtür. Bu açıdan bakıldığında yasa körleşmiştir ve artık gece-gündüz gözünü kırpmayan bir göz olarak simgeleştirilemez. Bu nedenle "yasanın gözü" günümüzde iyimser ikna gücüyle geçerli bir resim olmaktan kesinlikle çıkmıştır.

Sonunda elimizde 20. yüzyılın diktatörlüklerinin karanlık yanlarından başka bir şey kalmıyor. Yalnızca *égalité devant la loi* (*yasa önünde eşitlik*) olarak değil, aynı zamanda devlet gücünü de bağlayıcı içeriğiyle "yasanın gözü", tek parti rejimlerinin, farklı düşünenleri ve azınlıkları ezdiği hiçbir yerde istenmemiştir. Oysa özgür düşüncenin baskı altına alınması ve şiddet uygulamaları için yasaya ihtiyaç yoktur; çünkü baskıcı şiddet içgüdüsel olarak her türlü bağlayıcı-

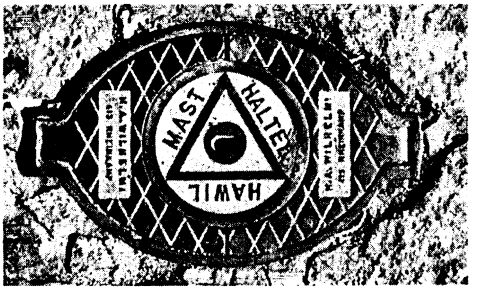
lıktan uzak durur. Onun ihtiyacı olan tek şey hükmetmek istedikleri hakkında bilgi sahibi olmaktır. Giderek "her şeyi biliyor olmayı" ister ve bu yüzden "her zaman haklı" olduğu gibi neredeyse tanrısal bir ileriyi görürlükle, tarihi tanıdığı ve yüce bilgileri elinde tuttuğu için herkesin kendisine itaat etmesini isteyebilen o kadir-i mutlak ve her şeyi bilen devlet partisinin gözü olarak vardır. Devlet partisi uyumaz ve hiçbir şey onun gözünden kaçmaz. Adları ne olursa olsun, "Surveillance" ya da "Securitate", GeStaPo (*Geheime Staatspolizei*), StaSi (*Staatssicherheit*), Çeka (VÇK) ya da KGB, böyle bir partinin yetiştirdiği gizli polis hükümet aygıtlarının gözüdür, kulağıdır. Bilindiği gibi Demokratik Alman Cumhuriyeti'nde StaSi'ye halk arasında "Dinle ve Gör" deniliyordu ve StaSi günde 24 saat telefon konuşmalarını ve faks yazışmalarını kaydediyor, şüpheli hareketlere, misafirlere, alışverişlere, seyahatlere ve para transferlerine varıncaya kadar her şeyi kaydediyordu. Wolf Biermann'ın, Reiner Kunze'nin, Jürgen Fuchs'un, Erich Loest ya da Stefan Heym'ın yakın geçmiş hakkında anlattıkları ve Gauck Dairesi'nin elindeki belgeler bu olayları belgelemektedir.[90] Devlet Güvenlik (StaSi) Bakanı Erich Mielke'nin (1908-2000) uçurumun kenarındayken söylediği "ben hepinizi gerçekten seviyorum" lafı Halk Meclisi'nde milletvekillerinin kahkahaları arasında güme gitmiştir[91] ama bu söz ancak komedilerde olacak cinsten ağızdan kaçırılmış bir söz değil, aksine her şeyi bilen ve kadir-i mutlak birisinin sahte aşkının beklenmedik şekilde karşılıksız kalması üzerine uğradığı dehşetin ifadesidir.[92]

90. C. Vismann, *Akten. Medientechnik und Recht*, Frankfurt, 2000.

91. H. Bahrmann, Ch. Links, *Wir sind das Volk. Die DDR im Aufbruch. Eine Chronik*, Berlin/Weimar, 1990, s. 103.

92. A. Mitter, S. Wolle (Haz.), *Ich liebe doch Euch alle! Befehle und Lageberichte des MfS, Januar - November 1989*, Berlin, 1990. Mielke'nin 13 Kasım 1989'da yaptığı konuşmada geçen bu alıntı kelimesi kelimesine şöyledir: "*Evet seviyorum, insanların hepsini seviyorum.*" Bkz. W. Otto, *Erich Mielke. Biographie. Aufstieg und Fall eines Tschekisten*, Berlin, 2000, s. 699 vd. Belge No. 62.

Ütopyacı yanları gereğinden fazla olan ve güçlerini "yüce bilgi" garantisinden alan siyasi sistemler kendilerini, her şeyi ve hatta geleceği biliyor olmanın tanrısal katında görür.[93] İnsanlığı selamete götürecek doğru yolu bildikleri iddiasında oldukları için 100 gözlü Argos Panoptis gibi yurttaşlarını da onların kendi iyilikleri için gözetim altında tutar ve onları doğru yolda olmaya zorlar. Leviathan'ın ölümlü Tanrı'sı da her şeyi bilmenin tüm sıfatlarını kendi içinde barındırıyordu. Tanrı'ya benzemekle gayriinsani olmak meselesi birbirine tehlikeli biçimde yakındır. Tanrı'nın ışıyan gözü de, insan yiyen kanunsuz canavar Polyphemos'un[94] tepegözü de aynı şekilde, bu dünyada korku içinde yaşayan ve kendini hukukun yardımıyla felaketlerden olabildiğince korumaya çalışan güçsüz insanın hayal ürününden ibarettir.

(Yazarın arşivinden bir fotoğraf)

93. E. Topitsch, "Marxismus und Gnosis, *Sozialphilosophie zwischen Ideologie und Wissenschaft*, 2. Basım, Neuwied, 1966, s. 261 vd.
94. *Odysseia*, *IX. Şarkı* 106, 112, 215, 275, 276. Burada "kanunsuz" için kullanılan Grekçe sözcük *athemistos* ya da *ou themistos*tur.

Çevirenin Notu

Stolleis'ın elinizde tuttuğunuz bu küçük kitabı yazarın uzun araştırma ve yazarlık yılları içinde yayımladığı çok sayıdaki kitap ve makalesi arasında en küçük hacimdeki kitaplarından biridir. Çok geniş bir okur yelpazesine hukuk ve hukuk tarihi uzmanlığı gerektirmeden kolayca okunup anlaşılacak böyle bir metni, içerikte ve hiçbir ayrıntıda konunun uzman bilgisinden taviz vermeden, ancak konuya tam anlamıyla hâkim bir uzmanın uzun yılların birikimiyle yazabileceği aşikârdır. Bu küçük kitap bu önemli özelliğiyle hak ettiği ilgiyi görmüş, geniş bir okur kitlesi tarafından derhal fark edilmiş, Almancada ve bugüne kadar çevrildiği 10 değişik dilde birçok kez basılmıştır.[1]

Aydınlanma dönemiyle birlikte kuruluşu başlayan modern toplumun en temel hedefi kuşkusuz *yurttaş* tanımı ve yapılanması olmuştur. Bireyin sınırsız özgürlüğüyle merkeze oturtulduğu ve aynı şekilde tanımlanan diğer tüm bireylerle birlikte eşitlik ilkesini, hukuk normlarının sınırlayıcılığı

1. Bugüne kadar basım sırasıyla çevrildiği diller şunlardır: Fransızca: *L'Oeil de la Loi, Histoire d'une metaphore*, Fayard, Paris, 2006; İtalyanca: *L'Occhio della Legge, Storia di una metafora*, Ferrara, 2007; İngilizce: *The Eye of the Law & The Name of the Law*, Birbeck Law Press, 2009; Türkçe: *Yasanın Gözü - Bir Metaforun Tarihi*, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2010; İspanyolca: *El ojo de la ley*, Madrid, 2010; Rusça: *Oko*, Moskova, 2012; Çince: China University of Political Science and Law Press, Beijing, 2012; Brezilya Portekizcesi: *O Olho da Lei*, Editora Doyen, Curitiba (Doyen), 2014; Estonca: *Seaduse Silm, Ühe Metafoori Ajalugu*, Tallinn, 2014; Korece: Bigbooksori, Namyuanju, 2018.

içinde barış içinde birlikte yaşayabileceği yasaların yapılandırılması modern toplumun temelini oluşturur. Stolleis bu kitabında Rönesans ve nihayet Aydınlanma döneminin ortaya çıkardığı özgür bireyin, toplumun hukuk anlayışı ve uygulayışı açısından kendi geçmişinden, geleneklerinden devraldığı yapılar ve bunların simgelerinin "yasa" kavramı, anlayışı ve uygulanışı olarak uğradığı değişimi çok tipik ve temel bir örnek olan "göz" simgesi üzerinden incelemektedir.

Böyle bir inceleme elbette yasa kavramını hukukun sınırlanabilir çerçevesinin dışına taşımakta, tarih ve sosyolojinin, simgeler dünyasının en eski çağlara kadar uzanan görünüşüne ve bugüne kadar süren çok değişik anlamlı kullanımlarına dikkati çekmekte, birçok farklı kültür dünyasını ve toplumlar arası kültür transferini kapsayan geniş bir ilgi alanının ele alınmasını gerektirmektedir. Nitekim göz simgesi Eski Mısır'dan günümüze kadar görme, gözleme, gözetleme, gözlenme, gözetim gibi yasaların uygulanmasında devlet aygıtlarının üstlendiği önemli bir boyutu ifade etmektedir. Görsel bir motif olarak başka kültür dünyalarındaki kadar güçlü bir yeri olmasa da "göz" ya da "gözetim" altına almak ya da "göz" ve "gözetim" altında tutulmak gibi ifadeler hukuk uygulamalarında dilimizde de çok iyi bilinen deyimlerdir. Türkçedeki bu deyimler Stolleis'ın kitabında anlatıldığı gibi yasaların uygulanmasında hukuka uygunlukla hukuk dışılığın sınırında çok hassas bir noktaya işaret etmektedir. "Gözaltı" ve "gözetim" özgür bireyin devletinin kuruluşunda temel olan özgürlüğün sınırındadır ve tüm toplumlarda olduğu gibi ülkemizde de gözden kaçmayacak ölçüde özgürlük sınırını aşıp despotluğa kayabilmektedir. Modern toplumun bireyinin sınırsız özgürlüğünü eşit haklar çerçevesinde sağlamakla yükümlü yasa uygulayıcıları sakınmak ve korumak için *gözetmek* zorunda oldukları özgürlüğü, bireyin hakkı olan özgürlüğü yok edecek bir "gözleme" ve "gözetim" haline getirebilir. Stolleis'ın bir konferans metninden geliştirerek

hazırladığı bu kitabı böyle bir tehlikeye işaret etmek için kaleme almış olduğu açıktır.

Nitekim kitabın hemen başındaki *Çan Şarkısı* şiiri,[2] Almanya'da Aydınlanma'nın ışığında kurulmasına çalışılan modern devletinin doğum sancıları içinde devlet terörüne başkaldırmış olan Schiller'in bu kez isyancıların her türlü serbestiyi özgürlük sanmalarına karşı devletin özgürlük temeli üzerine kurulu yasalarla özgürlüğü korumasını savunmaktadır. Özgürlüğü koruyucu "göz" gerekli olduğu kadar tehlikelidir de. Koruyuculuğun istibdada dönüşmemesi için gösterilecek özen son derece hassastır ve ifadesini yasaların uygulamasında her an bulmak zorunda ve her uygulamanın yurttaşların denetiminde olması gerektiği gibi yasaların yapılanmasında da çok hassas bir makinenin üretilmesi kadar önemlidir. Böyle bir yapının kendi içinde tutarlılığı ve temeli oluşturan anayasanın taşıyıcı gücü, toplumların kendi yaptıkları yasalarla yaşayabilmelerini sağlayacağı için Stolleis'in kitabında anayasa hukukunun tarihsel boyutu geniş bir yer tutmaktadır.

Yasaların tümünün temel bir yasa olan anayasa üzerine kurulması modern toplumun gereğidir. Ancak modern topluma dönüşen her toplum, Aydınlanma kültüründen devraldığı evrensel ilkeler ölçüsü içinde kendi geçmişinden kalan öğelerin de etkisinde farklı anayasa ve yasalar bütünü

2. Friedrich Schiller'in *Çan Şarkısı* (*Das Lied von der Glocke*), şairin 1799 yılına ait 430 mısralı en uzun şiirdir. 1486 yılında 4,5 ton ağırlığında İsviçre'nin Schaffhausen kentindeki 11. yüzyıla ait *Allerheiligen* ya da *Salvator* manastırının çan kulesi için dökülen bu çok büyük çanın üzerine yazılı *Vivos voco - Mortuos plango - Fulgura frango* ("Yaşayanlara seslenir - Ölülere ağıt yakar - Şimşekleri savarım") şiarını Schiller *Çan Şarkısı*'nın alt başlığı olarak seçmiştir. Şairin *Haydutlar* adlı oyunundaki isyancı ruhu bu şiirde yerini, Fransız Devrimi'nin devrimci şiddeti karşısındaki hüsran nedeniyle huzur, dirlik ve düzeni (*concordia*) sağlayacak devletin koruyuculuğunu ve gözeticiliğini arayışa bırakmıştır. Alman edebiyatının en temel şiirlerinden biri olarak günümüze kadar müfredatlarda yerini bulan ve pek sık alıntılanan bu şiir bütün bir 19. yüzyıl boyunca Alman ulusal birlik siyasetini taşıyan zihniyetin edebiyattaki sembolü olmuştur.

kurmaktadır. Gelenekten kalan öğelerin zamanla çağdaş ve akılcı bir hukuk sistemi içinde elenmesi toplumların özel tarihleri ve bunun sonucu oluşmuş kültürleriyle ilgilidir.[3] Büyük ölçüde hukuk sosyolojisinin konusu olan bu özellikler Stolleis'ın kitabında özellikle Batı Avrupa ve Kuzey Amerika toplumları örnekleriyle işlenmiştir. Bu noktada iki şey dikkat çekiyor. Birincisi, kitap bu özel örneklemelerine rağmen anlatımının temel boyutuyla üç yüzyıldır ortak bir akıl çağı içinde bütünleşmiş bir dünyanın tüm ülkeleri için temel bir işleyiş örneği olarak görülebilir ve her farklı ülkenin kendi anayasa ve hukuk yapısının oluşumu için okur kitapta sergilenen anlatımdan kolayca daha iyi tanıdığı bir başka ülkenin hukuk tarihi ve yapılanması için çok sayıda ipucu bulacaktır. İkincisi, kitabın böyle bir açılıma hazır olmasının temelinde muhakkak Stolleis'ın uzun yıllar başkanı olarak çalışmış olduğu Max-Planck Enstitüsü'nde yönettiği araştırmaların çok geniş bir kültür coğrafyasına ait olması yatmaktadır. Bu araştırma projelerinde özellikle Doğu, Orta ve Güneydoğu Avrupa ve Balkan coğrafyasında ve büyük çapta Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde olmuş ülkelerin hukuk tarihinin ve yapılanmasının incelenmiş olması dikkate şayandır.[4] Michael Stolleis'ın *Yasanın Gözü* kitabını okurken Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'ndeki anayasaların gelişimini, tartışmalarını ve bugünkü durumunu düşünmemek olanaksızdır. Üstelik kitabın kısa ve özlü içeriği okuru yalnızca Türkiye değil, diğer ülkeler

3. Stolleis'ın verdiği bir konferansta Avrupa ülkelerinin yeniçağda göstermiş olduğu farklılıklar ve bu farklılıkların günümüze kadar kalmış olmasına değindiği makalesi için bkz. Michael Stolleis, "Europäische Rechtsgeschichte, immer noch ein Projekt, Archivkunde - Geschichte - Recht", *Gedenkschrift für Sergij Vilfan*, Ljubljana, 2007.

4. Yazarın yönetiminde ve editörlüğünde yayımlanmış bu incelemeler için bkz. Michael Stolleis (Haz.), *Konflikt und Koexistenz. Die Rechtsordnungen Südosteuropas im 19. und 20. Jahrhundert*, Cilt 1. Rumänien, Bulgarien, Griechenland, Frankfurt a.M., 2015 ve Thomas Sirnon (Haz.), *Konflikt und Koexistenz, Die Rechtsordnungen Südosteuropas im 19. und 20. Jahrhundert*, Cilt 2, Serbien, Bosnien Herzegowina, Albanien, Frankfurt a.M., 2017.

açısından da konuyu karşılaştırmalı olarak düşünmeye yönlendirmektedir. Nitekim kitabın İngilizce çevirisine çevirmenin yazdığı "Önsöz" böyle bir içeriktedir ve İngiltere'de anayasanın diğer Avrupa ülkelerinden çok farklı olarak bir içtihatlar niteliğinde olmasına rağmen Stolleis'ın kitabının akla getirdiği sorular açısından ele alınabilir olduğu görülmektedir. Kısacası kitabın Türkçe çevirisinin okuru, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'nin bugününe kadar uzanan hukuk yapılanmaları, anayasa tartışmaları ve nihayet devlet ile yurttaş arasındaki gerilimle ilgili düşündürücü ve aydınlatıcı birçok ipucu bulacaktır.

Yurttaşın devletle ilişkisini, en az anayasa hukuku kadar önemi olan kamu ve idare hukuku açısından da kapsayan Stolleis'ın bu incelemesi elbette onun her üç hukuk alanındaki geniş bilgisinin ve araştırmalarının özünü de yansıtmaktadır.[5] Ortaçağdan devralınan toplumsal mirasın Alman hukuk sisteminin gelişmesindeki etkisini incelediği eserleri[6] ve 20. yüzyılda Almanya'da modern toplumun ve modern devletinin ağır yıkımı olan Nazizm Dönemi'ne ait

5. Stolleis'ın bu konudaki çok geniş kapsamlı araştırmaları hakkında fikir edinmek için çok sayıdaki yayını arasında şu kitaplarına bakılabilir: Michael Stolleis, *Verfassungs(ge)schichten*, 2017 ve Michael Stolleis, *Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte*, 2017 ve Michael Stolleis, *Öffentliches Recht in Deutschland. Eine Einführung in seine Geschichte, 16.-21. Jahrhundert*, Münih, 2014 ve özellikle Stolleis, *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland, 1914-1945*, Cilt 3, Beck, Münih, 1999; Stolleis, *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland*, İkinci Cilt, *Staatsrechtslehre und Verwaltungswissenschaft, 1800-1914*, 1992; Stolleis, *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland*, İlk Cilt, *Reichspublizistik und Policeywissenschaft 1600-1800*, 1992 ve ayrıca Michael Stolleis, *Staat und Staatsräson in der frühen Neuzeit, Studien zur Geschichte des öffentlichen Rechts*, Suhrkamp, stw 878, 1990.

6. Yazarın bu konuyla ilgili çok sayıdaki eseri arasından örnek olarak: Stolleis, "Judicial Interpretation in Transition from the Ancien Regime to Constitutionalism", Yasutomo, Stolleis ve Halperin (Haz.), *Interpretation of Law in the Age of Enlightenment, From the Rule of King to the Rule of Law*, Springer, 2011, s. 3-17 ve Michael Stolleis, "The Legitimation of Law through God, Tradition, Will, Nature and Constitution", Michael Stolleis ve Lorraine Daston (Haz.), *Natual Law and Laws of Nature in Early Modern Europe*, Ashgate, 2008.

derin incelemeleri bu kısa kitabına tamamlayıcı bir boyut kazandırmaktadır. 1933-1945 arası Almanya'ya egemen olmuş ve bugün artık bir teknik terim olarak adlandırılışıyla bu *Hukuksuz Dönem*le ilgili olarak Stolleis'ın bu dönemin kendi içindeki hukuku hakkındaki incelemelerine[7] ve 1933-1945 döneminin siyasi zihniyetinin en tehlikeli örneği olan anayasa hukukçusu Carl Schmitt'in yıkıcı siyaset ve hukuk anlayışının ayrıntılı bir şekilde incelendiği Jan-Werner Müller'in kitabına ve Stolleis'ın bu kitaba yazdığı "Önsöz"e bakılabilir.[8]

Stolleis'ın tarihi içinde anlattığı *sahte ve aldatıcı* bir *huzur* "arkasına saklanan koruma ile baskı arasındaki çelişki"yi günümüzde de görmemek olanaksızdır. Çin'in Vuhan kentinde baş gösteren korona virüsü nedeniyle alınan önlemler ve sıkı devlet denetimi ve gözetimi, elinizdeki bu kitabın başında değinilen dünyanın en ince ayrıntısına kadar peyklerden gözleniyor olması konusunu daha da güçlü bir şekilde gündeme getirmiştir. Korona virüsüne karşı alınan önlemler çerçevesinde Çin'de uygulanan herkesi cep telefonu üzerinden izleme, ev dışında her yere konuşlandırılan kameralarla sıkı gözetleme, yüz görünüşünden kişiyi belirleme ya da yakın zamanlarda tanınmış bir Rus yazarının bir toplantıda anlattığı gibi korona virüsüne karşı alınacak önleme hiç gerek olmadan Londra'da George Orwell'ın oturduğu evin baktığı meydanda bile 34 adet güvenlik kamerası saymış olması, devlet aygıtlarının kamu alanında yurttaşı çoktandır nasıl bir sıkı takibe almış olduğunu göstermektedir. Yurttaşın güvenliğini ama aynı zamanda özgürlüğünü de sağlayacak bir denetimin (kamu kurumlarını ve yöneticilerini keyfi-

7. Michael Stolleis, *Recht im Unrecht*, 1994 ve Michael Stolleis ve Dieter Simon (Haz.), *Rechtsgeschichte im Nationalsozialismus*, Tübingen 1989 ve Türkçede: Carstens Dams ve Michael Stolleis, *Gestapo: Nazizm Döneminde Tahakküm ve Terör*, İletişim Yay., 2017.

8. Stolleis'ın "Önsöz"ü için bkz. Jan-Werner Müller, *Ein gefahrlicher Geist. Carl Schmitts Wirkung in Europa*, 2007 ve ayrıca Dan Diner ve Mihael Stolleis (Haz.), *Hans Kelsen and Carl Schmitt, A Juxtaposition*, 1999.

likten alıkoyacak ve yasaların uygulanmasında saydamlık sağlayacak bir denetimin) yasaların özgürlük temeli üzerine kurulu olmaması halinde yurttaşın faşizan baskı altına alınmasına neden olacağı açıktır. Güvenlik kameralarına olduğu gibi yasalara da Hobbes'un *Leviathan*'ı gibi kendi içinde mükemmel bir uyumla çalışan bir makine gözüyle bakılabilir. Yasaların özgürlükçü ruhu silindikçe yasaların uygulama araçları olan devlet aygıtları basit bürokratik mekanizmalar olarak ve yöneticileri de özgürlük ilkesi (ruhu) silinmiş bir makinenin çarkları olmaktan öteye geçmeyen basit bürokratlar olarak işleyecek ya da günümüzde birçok hukuk ve özgürlük geleneği zayıf ülkede olduğu gibi çok daha tehlikeli şekilde özgürlük ve demokrasiyle ilgisi olmayan herhangi bir ideoloji ya da din devleti hedefiyle içleri doldurulacaktır.

Kitapta da ifade edildiği gibi *yurttaşı yasayı çiğneyenlere karşı koruyan polistir* ve devletin zor kullanma yetkisi ve bunun temelindeki yasalar, Hobbes'un insanların birbirlerini boğazlamamaları için çalışan mükemmel makinesi olarak teknik bir yapıdır. Hukuk tarihinde en gelişmiş şekliyle yazılı ifadesinin ötesinde "ruhu" olmayacak şekilde pozitivist bir yaklaşımla hukuk teorisinde ifadesini bulan bu makinenin içinde insan beyninin yapacağı yegâne iş, ancak parçaların (yasaların) birbirleriyle sorunsuz bir uyum, kelimenin tam anlamıyla bir kanon (kanun) oluşturarak pürüzsüz şekilde çalışması için gereksiz çelişkileri ve uyumsuzlukları ortadan kaldırıcı müdahalesi olabilir. Böyle bir hukukta kanunların ruhu bir makinenin ruhu neyse odur, yani makinenin kendi içinde tanımlanamayacak olan amacıdır, hedefidir. İşin en hazin yanıysa, bu "ruh"un taşıyıcısı olan yasama organının bizatihi kendisinin de makinenin bir parçası olarak ancak yasalarla tanımlanmış, onun dışına çıkamayacak bir hukuk makinesi parçası haline gelebilecek olmasıdır.

Stolleis kitabında Fransız Devrimi öncesinden günümüzde konstrüktivist sistem teorisinin en temel düşünürü olan Niklas Luhmann'a kadar uzanan bir yelpaze içinde böyle bir makinenin niteliğini "*'Yasa' denen şey gözü olan bir canlı değil, temsilî demokrasinin koşulları içinde meclis çoğunluğunun anayasa kurallarına göre belirlediği ve hukuki bağlayıcılığı olan normatif bir metindir*" şeklinde tanımlamaktadır. Öte yandan, gelişmiş modern toplumda son derece verimli işleyen bürokratik devlet yapısının siyasi hedeflere göre istenildiği gibi değiştirilebilmesi devleti oluşturan kurumları yıkmadan mümkün değildir. Böylesi toplumlar sayısı giderek artan yasaların yönettiği kompleks toplumlardır. Güncel bir örnek olarak yalnızca Brexit'in bile Avrupa Topluluğu'nda 21 bin yasa ve düzenleyici kararı etkilediği düşünülecek olursa hukuk makinesinin karmaşıklığı, kompleksitesi kolayca anlaşılır. Büyük ve kompleks bir yasalar makinesinin denetleyici ve düzenleyici olarak çalıştığı bir toplumda her kararın tüm ayrıntılarıyla tartışılması ve daha da önemlisi yasaların ve uygulamalarının yurttaşların karar verici vekilleri tarafından anlaşılması koşulu, altından kolay kalkılamayacak bir sorun olduğundan, modern hukuk geleneği ve anlayışı zayıf toplumlarda önemli olan şeyin, işlerlik sağlayıcı "hızlı karar" olduğu zihniyetiyle tartışmanın iptal edilmesi gibi bir çözüm kolayca gündeme gelebilir. Böyle bir çözüm sadece demokrasiyi değil, tümüyle Aydınlanma ilkelerini yani modern toplumu ortadan kaldırıcıdır. Aydınlanma'nın hiçbir yargı ve kararda aklını teslim etmemesi gereken bireyinin, çağımızın karmaşıklık düzeyi hızla yükselen toplumunda kendisini etkileyen faktörleri ve kararları güven ilişkisiyle basite indirgeme eğilimi göstermesiyle yasalar makinesi güven temelinde yönlendirilmeye ve işlemeye başlar. Oysa hükümetlerin güven oylaması şeklinde sayıya indirgenmiş bir çıkar ve taraflı yandaşlı meclis oylamalarının ötesindeki uygar bir demokrasi, güven konusunu meclisle sınırlamaz ve

yasaların ulaşabildiği hayatın her alanında denetim mekanizması olarak "güven sarsıcı" haberlerde arar. Bu arayış ise elbette bağımsız basın ve medyanın güvenirliği konusunu gündeme getirecektir. Dolayısıyla, demokrasi sorunu bu yanıyla bir güven sorunudur, yani temsilî demokrasilerde seçilenlerin, bunun da ötesinde devletin kurumlarının ve memurlarının güvenilebilirliği konusudur.[9]

* * *

Stolleis'ın bu kitabının Ayrıntı Yayınları tarafından yapılan ikinci basımında Türkçe çeviri çok az da olsa kitabın ilk basımından (Kitap Yayınevi, Ocak 2010) farklıdır. Bu yeni basımda çeviri yeniden gözden geçirilmiş, metne birkaç yeni açıklayıcı not ve dizin eklenmiş, Ayrıntı Yayınevi'nin standartlarına uygun gerekli değişiklikler yapılmış, ayrıca bazı yanlışlar düzeltilmiş, gerekli görülen yerlerde okumayı kolaylaştırıcı düzeltimlere yer verilmiştir.

Metinde geçen çok sayıdaki teknik terim ve kavram için uzun açıklamalara gerek yoktur. Ancak kitabın alt başlığı olan "Metapher" sözcüğü için Türkçede "metafor"dan farklı bir karşılık, bu kavramın çok farklı alanlara işaret ediyor olması nedeniyle tercih edilmemiştir. Metafor sözcüğü için Türkçe felsefede eğretileme kullanılmaktadır. Bu sözcüğe karşılık olarak, yerine göre istiare ya da mecaz, hatta temsil, teşbih ya da benzetme sözcüklerine de yer vermek olanaklıdır. "Metafor" sözcüğünün kökenine bakılırsa "meta-foreo" ile kastedilen bir öteye taşıma, aktarma, bir "aktarım"dır ve nitekim Grekçedeki bu "aktarım" (ya da 'nakil') günümüz Yunancasında 'taşımak' anlamında, eşya nakli dahil, en

9. Hükümet ve kamu kurumları yöneticilerine güven sorunu ABD örneğinde, 1950'lerden günümüze kadar uzanan bir dönem içinde yurttaşların gözlem altında tutulması, sıkı takibi, çok derin bir şekilde güven sarsıcı politik skandallar ve "derin devlet" olgusu ve sorunu olarak yakın zamanda David Rohde'nin kitabında incelenmiştir: David Rohde, *In Deep: The FBI, the CIA, and the Truth about America's "Deep State"*, W.W. Norton & Company, 2020.

genel anlamıyla "nakliyat" için kullanılmaktadır. Görsel nitelikteki "göz" ve "görmek" ve bunların taşıyıcıları olarak kitapta da çok geniş bir görsel malzemeyle yer verilmiş olan her türlü şekil ve motif, nesnenin aynı kalarak içerdiği anlamı en eski çağlardan günümüze kadar naklediyor olması nedeniyle Grekçeden günümüze kadar canlılığını sürdürmüş bir sözcük olarak "metafor" kelimesini Türkçe çeviride de kullanmak gerekmiştir.

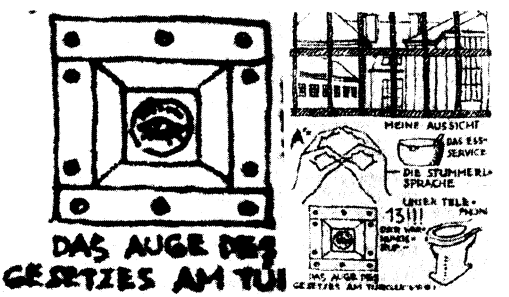
Geniş bir tarih çerçevesi içinde Türkiye'de özgürlük, dünyevileşme, hükümranlık ve anayasa simgesi olabilecek bir figür hemen hemen hiç olmamıştır; hiçbir resim, şekil ya da işaret bu temel hukuk kavramlarının metaforu olarak ortaya çıkmamıştır. Bunda İslam dininin daha önceki dinlerden ve inanç dünyalarından devşirdiği ve sürdürdüğü resim yasağının rolü olmuş olabilir. Öte yandan İslam öncesi bir geçmişe ve geleneğe dayanan ordu simgeleri çok değişik resim ve işaretlerle hiçbir zaman eksik olmamıştır. Yalnızca ordu ve hukuk alanlarındaki bu bariz fark bile çok eski dönemlerden bugüne kadar hukuk kültürünün zayıflığını ifade eder niteliktedir.

Nihayet küçük bir ayrıntı olarak şuna da işaret etmem gerekiyor: Stolleis'ın kitabının sonuna hiçbir açıklayıcı not eklemeden kendi arşivinden koyduğu fotoğraf pek manidardır. Ancak büyüterek ve ayrıntılı bir şekilde bakılınca ayırt edilebilen fotoğraftaki HAWIL markası Hermann Wilhelmi dökümhanesine aittir ve fotoğraf bu dökümhanenin ürünü olan bayrak direklerini yere tutturma ayağı (MAST HALTER) olarak işlev gören bir kapağı göstermektedir. Almanya'da neredeyse her eyalette fark edilmeden üzerine basılıp geçilen bu demir döküm kapağın üzerindeki alametifarika bir üçgen içinde bir gözü andırmaktadır ya da zaten öyledir. Tıpkı kitapta anlatılan basit bir "göz" alametinin, en eski tarihten ve günümüze kadar hepimizi bağlayıcı bu hukuk ve adalet simgesinin, her yerde olmasına rağmen fark edilmiyor olması gibi; üzerine basılıp geçilen ve her

yerde sembol olarak bilinen bayrağın taşıyıcısı bir kapağın üzerindeki alametin fark edilmiyor olmasının, hepimiz için en temel bağlayıcı olan hukukun ve adaletin sembolünün de her an sessizce bizimle olduğunun fark edilmeyişi gibi. Kitabı sonlandıran bu fotoğrafla yazar herhalde bu sessiz var oluşa işaret etmiş olmalıdır.

Kitaba adını veren "yasanın gözü" motifine bu kitapta yer verilen görsel malzemenin ötesinde birçok başka yerde de rastlamak mümkündür. Çok çarpıcı bir örnek Avusturya'nın ilk kadın mimarı Margarete Schütte-Lihotzky'nin (1897-2000) *Erinnerungen aus dem Widerstand, 1938-1945* [(*Direnişten Anılar, 1938-1945*), Verlag Volk und Welt, Berlin, 1985] adlı kitabında kendi el çizimiyle bulunmaktadır. 1920'lerin başında *Kızıl Viyana*'da toplu işçi konutları için tasarladığı ve daha sonra tüm modern mutfakların temeli olan ünlü *Frankfurt Mutfağı*'nın mimarı Schütte-Lihotzky 1937'de *Güzel Sanatlar Akademisi*'nde çalışmak için geldiği İstanbul'dan 1939 yılının son günlerinde Nazi işgaline karşı savaşmak için Viyana'ya geçer ve çok geçmeden yakalanır. Rastlantı eseri öldürülmekten kurtulan Schütte-Lihotzky Nisan 1945'e kadar kaldığı hapishanelerden birindeki hücresini resmettiği not defterindeki bir çizimde kapıdaki küçük gardiyan penceresi için *Das Auge des Gesetzes am Türguckerl* (kapı dikiz deliğinde *yasanın gözü*) yazılıdır.

Arif Çağlar

Kaynakça*

Alunni, C., "Codex Naturae et Libro della Natura chez Campanella et Galilée", *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa*, Serie 3, Cilt XII. 1, Pisa, 1982, s. 189-239.

Ammianus Marcellinus, *Rerum Gestarum*, Lib. 28, Lib. 29.

Angelus Silesius, *Geistreiche Sinn- und Schlußreime*, 1657 (1675'ten sonra *Cherubinischer Wandersmann* adı altında yayımlanmıştır), Haz. H.L. Held, Cilt 3, 3. Basım, Münih, 1999.

Assmann, Jan, "Ägypten in der Gedächtnisgeschichte des Abendlandes", *Jahrbuch des Historischen Kollegs 1999*, Münih, 2000, s. 25-40.

Assmann, Jan, *Weisheit und Mysterium, Das Bild der Griechen von Ägypten*, Münih, 2000.

Bahrmann, H. ve Links Ch., *Wir sind das Volk. Die DDR im Aufbruch, Eine Chronik*, Berlin/Weimar, 1990.

Bentham, Jeremy, "Panopticon: or the Inspection-House: containing the idea of a new principle of Construction applicable to any sort of Establishment, in which persons of any description are to be kept under Inspection... 1791", *Works*, Cilt IV, Londra, 1843, s. 37-172.

Berns, J.J. ve diğ. (Haz.), *ErdenGötter, Fürst und Hofsrat in der Frühen Neuzeit im Spiegel von Marburger Bibliotheks- und Archivbestanden*, Marburg, 1997.

Böhme, Jakob, "Irdisch und Himmlisch Mysterium", *Alle Theosophischen Werke*, Amsterdam, 1682.

* "Çevirenin Notu" bölümü ve çevirmen notları (ç.n.) dahil değildir.

Böhme, Jakob, *Morgenröte im Aufgang das ist: die Wurzel oder Mutter der Philosophiae, Astrologiae und Theologiae aus rechtem Grunde oder Beschreibung der Natur...* Görlitz, 1612, basımı: Berlin/Leipzig, 1780.

Boppe, August ve Raoul Bonnet, *Vignettes Emblématiques sous la Revolution*, Paris, 1911.

Büchmann, G., *Geflügelte Worte. Der Zitatenschatz des deutschen Volkes*, Haz. W. Hoffmann, 34. Basım, Frankfurt, Berlin, 1981.

Busse, W. ve F. Dougnac, *François-Urbain Domergue, Le grammairen patriote* (1745-1810), Tübingen, 1992.

Codex Iustinianus (Lib.I, Tit.I).

Cotteret, J.M., *Le pouvoir législatif en France*, Paris, 1962.

Das Alte und *Neue Testament* (*Eski* ve *Yeni Ahit*)

Deonna, W., *Le symbolisme de l'oeil*, Paris, 1965.

Dietsch, K. Ph., *Hymnen des Orpheus, griechisch und deutsch*, Erlangen, 1822.

Dundes, A. (Haz.), *The Evil Eye. A Casebook*, Madison, 1992.

Einhard, *Vita Karoli Magni*, Latince ve Almanca, çeviren, açıklamalar ve sonsöz Evelyn Scherabon Firchow, Reclam-Verlag, Ditzingen, 1986.

Elias, Norbert, *Die höfische Gesellschaft*, Neuwied/Berlin, 1965.

Erasmus, *Collectanea Adagiorum Veterum*, Straßburg, 1517.

Fichte, J.G., "Grundlage des Naturrechts nach Prinzipien der Wissenschaftslehre (1796)", *Werke*, Cilt 3, 1971.

Filitz, H. (Haz.), *Der Traum vom Glück, Die Kunst des Historismus in Europa*, Cilt 2, Viyana, 1997.

Flasch, Kurt, *Das philosophische Denken im Mittelalter*, 2. Basım, Suttgart, 2000.

Foucault, Michel, *Surveiller et Punir, La naissance de la prison*, Paris, 1975 (Almanca çevirisi: *Überwachen und Strafen, Die Geburt des Gefängnisses*, Frankfurt, 1976).

Franciscus Ph. Florinus (Franz Philipp Florin; Latince olarak Francisci Philippi Florini), *Oeconomus prudens et legalis: Oder allgemeiner Klug- und Rechts-versändiger Haus-Vatter*, Nürnberg/Frankfurt/Leipzig, 1722.

Franciscus Ph. Florinus (Franz Philipp Florin; Lat. Francisci Philippi Florini), *Oeconomus prudens et legalis continuatus, Oder Grosser Herren Stands und Adelicher Haus-Vatter*, Nürnberg, Frankfurt a.M. ve Leipzig, 1751.

Frommhold, G., *Die Idee der Gerechtigkeit in der bildenden Kunst, Eine ikonologische Studie*, Greifswald, 1925.

Geissmar, Christoph (Haz.), *Das Auge Gottes, Bilder zu Jakob Böhme*, Wiesbaden, 1993.

Grasset-Saint-Sauveur, Jacques, *Amtskleidungen der Stellvertreter des französischen Volks und der übrigen Staatsbeamten der Republik Frankreich: nach den Originalzeichnungen*, Paris, 1795 (Yeni basımı: Wolfenbüttel, 1989).

Grimm, *Deutsches Wörterbuch* (IV/I, 1897).

Gruppe, O., "Orpheus", Roscher, W.H. (Haz.), *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, Leipzig, 1902 (Yeni basımı: Hildesheim, 1965), III, 1, s. 1058-207.

Hansmann, L. ve Kriss-Rettenbeck, L., *Amulett und Talisman: Erscheinungsform und Geschichte*, 2. Basım, Münih, 1977.

Harms, W. ve Schilling, M. (Haz.), *Emblematisches Cabinet*, Yeni basımı: Hildesheim, 1977.

Harms, Wolfgang, Heß, G., Peil, D., Donien, J. (Haz.), *Sinn-Bilder Welten, Emblematische Medien in der Frühen Neuzeit, Katalog der Ausstellung in der Bayerischen Staatsbibliothek Münih*, 11.8.1999 - 1.10.1999, Münih, 1999.

Harscher von Almendingen, L., "Grundzüge zu einer neuen Theorie über Verletzungen des guten Namens und der Ehre", *Grolmanns Magazin für die Philosophie und Geschichte des Rechts und der Gesetzgebung*, Gießen ve Darmstadt, 1800, Cilt II, s. 63 vd.

Heckel, M., *Staat und Kirche nach den Lehren der evangelischen Juristen Deutschlands in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, Münih, 1968.

Henkel, Arthur ve Schöne, Albrecht (Haz.), *Emblemata, Handbuch zur Sinnbildkunst des 16. und 17. Jahrhunderts*, Stuttgart, 1976.

Herding, K. ve Otto, G. (Haz.), "Nervöse Auffangsorgane des inneren und äußeren Lebens", *Karikaturen*, Gießen, 1980.

Hesiodos, *İşler* (*İşler ve Günler*).

Heumann, H.G., *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*, 3. Basım, Jena, 1857.

Hobbes, Thomas, *Leviathan, sive de Materia, Forma et Potestate Civitatis Ecclesiasticae et Civilis*, 1651 (Oxford, 1909 - Almancaya çeviren Dorothee Tidow, Rowohlts Klassiker).

Hofmann, H., *Bilder des Friedens oder Die vergessene Gerechtigkeit*, Münih, 1997.

Homeros, *Odysseia*.

Hunger, H., *Prooimien*, Viyana, 1964.

Jaeger, W., *Augenvotive, Votivgaben, Votivbilder, Amulette*, Sigmaringen, 1979.

Jäger, H.-W., *Politische Metaphorik im Jakobinismus und im Vormärz*, Stuttgart, 1971.

Jedding, H. ve diğ., *Hohe Kunst zwischen Biedermeier und Jugendstil: Historismus in Hamburg und Norddeutschland*, Hamburg, 1977.

Juristische Zeitung für das Königreich Hannover, vom 1.1.1826.

K. Schrenk, *Die republikanisch-demokratischen Tendenzen in der französischen Druckgraphik 1830-1852*, Hamburg, 1976.

Kauntz, E., "Das Auge des Gesetzes, In Rheinland-Pfalz werden Polizeiwagen mit Videokameras ausgestattet", 20.11.2000 tarihli *Frankfurter Allgemeine Zeitung*.

Kaute, K., "Auge, Auge Gottes", Kirschbaum, E. (Haz.), *Lexikon der Christlichen Ikonographie*, Cilt 1, Freiburg, 1968 (TB-Ausgabe 1990), sütun 222-4.

Kemp, W., "Das Revolutionstheater des Jacques-Louis David, Eine neue Interpretation des 'Schwur im Ballhaus'", *Marburger Jahrbuch für Kunstwissenschaft* 21 (1986).

Kieffer, R. ve Bergman, J. (Haz.), *La Main de Dieu, Die Hand Gottes*, Tübingen, 1997.

Kircher, Athanasius, "Ars Magna Sciendi", *XII Libros Digesta, qua Nova et Universali Methodo per artificiosum Combinationum contextum de omni re proposita plurimis et prope infinitis rationibus disputari, omniumque summaria quaedam cognitio comparari potest*, Amsterdam, 1669.

Kircher, Athanasius, *Principis Christiani Archetypon Politicum*, Amsterdam, 1672.

Kissel, Otto Rudolf, *Die Justitia, Reflexionen über ein Symbol und seine Darstellung in der bildenden Kunst*, 1. Basım, Münih, 1984, 2. Basım, Münih, 1997.

Klima, J.R., "Auge", *Enzyklopädie des Märchens*, Cilt 1, Berlin, New York, 1977, Sütun 994-8.

Koran (*Kur'an*).

Kretzenbacher, L., "Das Nichtschlafende Auge" Kretzenbacher, L., *Bilder und Legenden: Erwandertes und erlebtes Bilder-Denken und Bild-Erzählen zwischen Byzanz und dem Abendlande*, Klagenfurt/Bonn, 1971, s. 43-8.

Kruedener, J. Freiherr von, *Die Rolle des Hofes im Absolutismus*, Stuttgart, 1973.

Kuhn, H., "Konspiration und Inspiration, Europäisch-literarische Wurzeln der amerikanischen Paranoia", *Frankfurter Rundschau*.

Landau, P., "Reichsjustizgesetze und Justizpaläste", Mai, E. ve H. Pohl, S. Waetzold (Haz.), *Kunstpolitik und Kunstförderung im Kaiserreich, Kunst im Wandel der Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, Berlin, 1982, s. 197-223.

"Lebenslust und Frömmigkeit. Kurfürst Carl Theodor (1724-1799), *Zwischen Barock und Aufklärung, Handbuch und Ausstellungskatalog*, Mannheim, 1999.

Lieberwirth, R., *Latein im Recht*, 4. Basım, Berlin, 1996.

Liebs, D., *Lateinische Rechtsregeln und Rechtssprichwörter*, 6. Basım, Münih, 1998.

Lindberg, D.C., *Auge und Licht im Mittelalter*, Frankfurt, 1987.

Luhmann, Niklas, *Die Religion der Gesellschaft*, A. Kieserling (Haz.), Frankfurt, 2000.

Luhmann, Niklas, *Vertrauen, Ein Mechanismus der Reduktion sozialer Komplexität*, genişletilmiş 2. Basım, Stuttgart, 1973.

Meisen, K., "Der böse Blick und seine Abwehr in der Antike und im Frühchristentum", *Rheinische Jahrbücher für Volkskunde*, Cilt1 (1950), s. 144-77; Cilt 3 (1952), s. 169-225.

Mitter, A. ve Wolle S. (Haz.), *Ich liebe doch Euch alle! Befehle und Lageberichte des MfS, Januar - November 1989*, Berlin, 1990.

Mohl, Robert von, *Die Polizeiwissenschaft nach Grundätzen des Rechtsstaates*, 2 Cilt, Tübingen, 1832-34.

Mohnhaupt, H. ve Grimm, Dieter, Verfassung, Zur Geschichte des Begriffs von der Antike bis zur Gegenwart, 2. Basım, Berlin, 2002.

Müller, Adam, *Elemente der Staatskunst*, 1809.

Neubecker, O. (Haz.), *Heraldik. Wappen - ihr Ursprung, Sinn und Wert*, Augsburg, 1990.

Ogorek, R., *Richterkönig oder Subsumtionsautomat? Zur Justiztheorie im 19. Jahrhundert*, Frankfurt, 1986.

Otto, A., *Die Sprichwörter und sprichwörtlichen Redensarten der Römer*, Leipzig, 1890.

Otto, W., *Erich Mielke, Biographie, Aufstieg und Fall eines Tschekisten*, Berlin, 2000.

Panek, R., *Seeing and Believing, How the Telescope Opened Our Eyes and Minds to the Heavens*, New York/Londra, 1998 (Almanca basımı: *Das Auge Gottes. Das Teleskop und die lange Entdeckung der Unendlichkeit*, Stuttgart, 2001).

Petschel, G., "Herr sieht mehr als der Knecht, Fabel aus dem Überlieferungskreis der Äsopika", *Enzyklopädie des Märchens*, Cilt 6, Berlin, New York, 1990, Sütun 863-6.

Pynchon, Thomas, *Gravity's Rainbow*.

Quaritsch, H., *Souverinität. Entstehung und Entwicklung des Begriffs in Frankreich und Deutschland vom 13. Jahrhundert bis 1806*, Berlin, 1986.

Raabe, Wilhelm, *Abu Telfan oder Die Heimkehr vom Mondgebirge*, 3 Cilt, Stuttgart, 1868.

Raeff, M., *The Well Ordered Police-State, Social and Institutional Change through Law in the Germanies and Russia 1600-1800*, New Haven, 1983.

Reichert, K., "Zur Geschichte der christlichen Kabbala", Goodman-Thau, E. ve Mattenklott, G., Schulte, Ch. (Haz.), *Kabbala und die Literatur der Romantik*, Tübingen, 1999, s.1-16.

Reichert, R., "Von der Wissenschaft zur Magie: John Dee", Hammerstein, N. ve Walther, G. (Haz.), *Späthumanismus, Studien über das Ende einer kulturhistorischen Epoche*, Göttingen, 2000, s. 245-62.

Reinhard, W., *Geschichte der Staatsgewalt, Eine vergleichende Verfassungsgeschichte Europas von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Münih, 1999.

Riedlinger, H., "R. Lullus (Roman Lull)", *Lexikon des Mittelalters*, Cilt VII, Münih, 1995, Sütun 490-3.

Röhrich, L., *Das große Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten*, Cilt 1, Freiburg, Basel, Viyana, 1991.

Ross, F. ve Landwehr, A. (Haz.), *Denunziation und Justiz, Historische Dimensionen eines sozialen Phänomens*, Tübingen, 2000.

Rubin, Berthold, *Das Zeitalter Iustinians*, Berlin, 1960.

Seligmann, S. *Der böse Bilck und Verwandtes, Ein Beitrag zur Geschichte des Aberglaubens aller Zeiten und Völker*, 2 Cilt, Berlin, 1910 (Sonraki basım: Hildesheim, 1985).

Scarlattina, Ottavio, *Homo et eius partes Figuratus et Symbolicus*, Augsburg, Dillingen, 1695.

Schäfer, Chr., *Xenophanes von Kolophon, Ein Vorsokratiker zwischen Mythos und Philosophie*, Stuttgart, 1996.

Scheuermann, I. (Haz.), *Frieden durch Recht. Das Reichskammergericht von 1495 bis 1806*, Mainz, 1994.

Schipperges, H., *Welt des Auges, Zur Theorie des Sehens und Kunst des Schauens*, Freiburg/Basel/Viyana, 1978.

Schleusener-Eichholz, G., "Auge", *Lexikon des Mittelalters*, Cilt 1, Münih, 1980, sütun 1207-9.

Schleusener-Eichholz, G., *Das Auge im Mittelalter*, 2 Cilt, Münster, 1980.

Schmitt, Carl, *Politische Tbeologie, Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität*, 3. Basım, Berlin, 1979.

Schnur, R., "Staatssicherheit, Ein Aspekt der Französischen Revolution", *Verfassung und Verwaltung, Festschrift für Kurt G.A. Jeserich zum 90. Geburtstag*, Weimar/Viyana, 1994, s. 123-43.

Scholz, B.F. (ed.), *Symbola et Emblemata, Studies in Renaissance and Baroque Symbolism*, Leiden, 1989.

Schulze, W.A., "Das Auge Gottes", *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, 68 (1957), s. 149-52.

Schwarz, A., *Man Ray, The rigour of imagination*, Londra/New York, 1977 (Almanca basımı: 1980).

Siegfried Weichmann, *Carl Spitzweg und die französischen Zeichner*, Herrsching, 1985.

Stolleis, Michael (Haz.), *Recht, Verfassung und Verwaltung in der frühneuzeitlichen Stadt*, Köln/Viyana, 1991.

Stolleis, Michael, (zur Kritik von "Reinhard, W., Geschichte der Staatsgewalt"), *Ius Commune*, Cilt XXVII, 2000, s. 429-33.

Stolleis, Michael, "Entschädigung für Opfer von Gewalttaten -erste Konkretisierungen durch die Rechtsprechung", *Im Dienste des Sozialrechts, Festschrift für G. Wannagat*, Köln ve diğ., 1981, s. 579-98.

Stolleis, Michael, "Rechsstaat", Erler, A. ve diğ. (Haz.), *Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte*, Cilt 4, Berlin, 1990, sütun 366-75.

Strömberg, R., *Griechische Sprichwörter*, Göteborg, 1961.

Struve, Georg Adam (Latince olarak Georgius Adamus Struve), *Syntagma Iurisprudentiae* (pars prima, ed. sec.), Frankfurt ve Leipzig, 1718.

Stuhlfaut, G., *Abbildungen freimaurerischer Denkmünzen und Medallien*, 8 Cilt, Hamburg, 1898-1906.

Stuhlfaut, G., "Auge Gottes", *Reallexikon zur Deutschen Kunstgeschichte*, Cilt 1, Stuttgart, 1937, Sütun 1243-8.

Stuhlfauth, G., *Das Dreieck, Die Geschichte eines religiösen Symbols*, Stuttgart, 1937.

Thibaut, A.F.J., *Ueber die Nothwendigkeit eines allgemeinen bürgerlichen Rechts für Deutschland*, Heidelberg, 1814.

Thomas Hauschild, *Der böse Blick. Ideengeschichtliche und sozialpsychologische Untersuchungen*, 2. Basım, Berlin, 1982.

Thomsen, Cristian W. ve Hollander, Hans (Haz.), *Augenblick und Zeitpunkt, Studien zur Zeitstruktur und Zeitmetaphorik in Kunst und Wissenschaften*, Darmstadt, 1984.

Tomasso Aquinas, *De Rebus publicis et Principum institutione*, Libri IV, Leiden, 1651.

Topitsch, E., "Marxismus und Gnosis", Topitsch, E., *Sozialphilosophie zwischen Ideologie und Wissenschaft*, 2. Basım, Neuwied, 1966, s. 261 vd.

Tragicorum Graecorum fragmenta Euripidea et Adespota apud scriptores veteres reperta, rec. A. Nauck, tıpkıbasım, Hildesheim, 1964

Ulrich, O., *Die historisch-politischen Lieder und Karikaturen des Vormärz und der Revolution von 1848/49*, Köln, 1982.

Vergilius, *Eclogae.*

Vismann, C., *Akten, Medientechnik und Recht*, Frankfurt, 2000.

Vollmer, F.X., *Der Traum von der Freiheit, Vormärz und 48er Revolution in Süddeutschland in zeitgenössischen Bildern*, Stuttgart, 1983.

W. Brückner, *Populäre Druckgraphik Europas, Deutschland vom 15. bis zum 20. Jahrhundert*, Münih, 1969.

Weinert, E., *Gesammelte Gedichte*, Cilt 5, Berlin/Weimar, 1975.

Winkler, M., "Das nichtschlafende Auge", *Hochland 47* (1954/55), s. 294-6.

Xenophanes von Colophon, *Fragments. Text and Translation*, Haz. J.H. Lesher, Toronto, 1992.

Tanınmış hukuk tarihçisi Michael Stolleis bu kısa ve özlü kitabında yasaların egemenliğinin simgesi "her şeyi gören göz"ün tarih içinde taşıdığı anlamları hukuk açısından incelemekte. Kitapta yasaların üstünlüğü ilkesinin Eski Mısır uygarlığından günümüze dek göz simgesiyle gösterdiği süreklilik zengin bir görsel malzeme ve dille anlatılmakta. Özellikle çağdaş hukukun kuruluşuna sahne olan 19. yüzyılda "yasanın gözü" hem bilimsel hukuk kitaplarında hem de geniş halk kitlelerine ulaşan resimli yayınlarda toplumsal çelişkilerin ve çatışmaların içinde yer almıştır.

Modern hukuk devletinde "normatif bir metin"den başka bir şey olmayan yasaların "gözü"nden söz edilemeyeceği açıktır. Stolleis bu kitabında tarihten güçlü ve çarpıcı alıntılarla en eski çağlardan bugünkü hukuk devletine kadar "yasa" kavramının temelinde görmek, gözlemek ve denetim düşüncesinin yattığını ve bunun geçirdiği evreleri canlı bir şekilde gözler önüne sermekte.

Bugün Akdeniz ülkelerinin çoğunda yaygın bir biçimde nazarlıklarda kullanılan göz simgesi Eski Mısır'ın adaleti temsil eden hem Tanrı hem Kral Osiris'in asasındaki gözdür, ama aynı zamanda Fransız Devrimi'nin de adalet simgesi olmuştur. Eski dünyada ve geleneksel kültürde üzerine tanrısal özelliklerin yüklendiği göz, modern dünyada yasaların her yerde geçerli olan egemenliğinin ve herkesin yasalar önündeki eşitliğinin, kısacası hukukun nesnelliğinin göstergesi olarak kullanılmıştır.

1975 yılından itibaren Frankfurt am Main'da kamu hukuku ve yeniçağ hukuk tarihi profesörü olan Michael Stolleis, 1991 sonrasında emekliye ayrılıncaya kadar Max Planck Enstitüsü Avrupa Hukuk Tarihi Başkanlığı görevini de yürütmüştür. Özellikle Alman anayasa, idare ve kamu hukuku tarihi konusunda uzman olan Stolleis, Alman hukuk tarihinde devlet fikri, adalet kavramı, anayasa ve sosyal hukuk konularındaki çok sayıda kitap ve makalesiyle tanınmaktadır. Almancada birçok kez basılan "Yasanın Gözü" başlıklı kitabı bugüne kadar Türkçe dahil on dile çevrilmiştir.

AYRINTI • FELSEFE
ISBN: 978-605-314-505-9
9 786053 145059

KDV'den muaftır. 18 ₺